

UNIVERSITAT^{DE}
BARCELONA

Pensament econòmic català, 1840-1898: del proteccionisme al regionalisme econòmic

Francesc Artal i Vidal

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència **Reconeixement 4.0. Espanya de Creative Commons.**

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia **Reconocimiento 4.0. España de Creative Commons.**

This doctoral thesis is licensed under the **Creative Commons Attribution 4.0. Spain License.**

HB

100.A12

A78

1991

FRANCESC ARTAL I VIDAL

PENSAMENT ECONÒMIC CATALÀ 1840-1898: DEL PROTECCIONISME
AL REGIONALISME ECONÒMIC

Tesi doctoral dirigida pel Dr. Ernest LLUCH I MARTÍN, Catedràtic d'Història de les Doctrines Econòmiques, i presentada per En Francesc ARTAL I VIDAL per a l'obtenció del grau de doctor en Ciències Econòmiques.

UNIVERSITAT DE BARCELONA
FACULTAT DE CIÈNCIES ECONÒMIQUES I EMPRESARIALS
DEPARTAMENT D'HISTÒRIA I INSTITUCIONS ECONÒMIQUES

Barcelona, 1991

BIBLIOTECA DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

0700531344

CAPITOL 4

EL PAS CAP AL REGIONALISME ECONÒMIC

1.- Els epígons del proteccionisme i el progressiu interès per diversificar els temes econòmics.

Al marge dels papers econòmics de signe marcadament regionalista o nacionalista, dels manuals o tractats dels heterodoxos lliurecanvistes o dels escrits dels historicistes, cal esmentar tota un sèrie de productes, alguns d'ells potser poc estudiats, que indubtablement varen engrossir la literatura econòmica posterior a la revolució de setembre de 1868.

Cal fer un breu esment, en primer lloc, als Estudios sobre la riqueza territorial de las islas Baleares, de Casimir Urech i Cifré (1869), que representen un estudi força complet sobre l'estructura econòmica de les Illes. En aquesta publicació l'autor complementa amb més dades una Memoria que va presentar pel febrer de 1865. Urech planteja un mètode per a esbrinar "las producciones del país, juzgando si bastan para los consumos y si dejan o no sobrantes" (5). El text es limita a 137 pàgines; la resta és apèndix documental. Hom afegeix, a la Memoria central de 1865, estudis sobre els delmes de les Balears i la producció agrícola, la proporció de la riquesa contribuent de les Illes en relació a la de la Península i una estimació dels capitals mallorquins que es manejaven en riquesa immoble, indústria i comerç. Quant a la Memoria sobre la cuantía de la Contribución Territorial señalada a las Islas Baleares para el año 1864-1865, inclosa dins el volum del Estudios, està formada per una introducció de tipus històric, un capítol dedicat a insistir en la necessitat d'elaborar estadístiques, un estudi històric comparatiu entre la riquesa territorial de l'Estat i la de les Illes, i una anàlisi dels cadastres i del càlcul de la riquesa territorial. A les conclusions l'autor critica la reforma tributària de Mon-Santillán de 1845, perquè no fou la conseqüència d'una reflexió feta sobre estadístiques acurades, i sosté que les Illes suportaven una càrrega fiscal desproporcionada.

Hom afegeix a la Memoria tres estudis més. El primer versa sobre els delmes en relació a la producció agrícola, les despeses de reproducció, una avalució del capital immoble balear, la situació de la indústria agrícola i dels seus capitals fix i circulant. El segon estudi tracta de l'impost sobre les hipoteques, la diferència entre els valors registrats i els valors reals de les propietats i l'import de les càrregues financeres. El tercer estudi analitza els valors dels impostos antics i dels de l'època, classifica la població segons els elements de riquesa, dóna notícia sobre les riqueses territorial, industrial i comercial de les Illes i estudia la seva situació fiscal. Un dels principals objectius d'Urech consisteix a demostrar que les Illes haurien de suportar en un 1,23 % la repartició de l'impost territorial, en atenció a llur riquesa, mentre que en realitat suportaven un percentatge de l'1,53 %. La seva idea central era, per tant, la protesta per un excés de càrrega tributària. Urech afegia un apèndix de 85 documents, farcits de quadres estadístics que arribaven a estar desglossats àdhuc per districtes municipals.

L'industrial Joan Alsina criticà Cobden i els seus deixebles instal·lats en el govern de Madrid, els quals projectaven la reforma lliurecanvista de 1869. Referint-se als lliurecanvistes, Alsina afirmava, el 24-03-1869, que "Apoyados en la teoría abstracta de una ciencia económica que no toma en cuenta los hechos y la experiencia, quieren establecer un sistema, que únicamente dé buenos resultados, cuando hay completa seguridad de que la industria nacional pueda luchar con ventaja con las de las naciones con las cuales deba entrar en concurrencia" (J.Alsina, 1869, 4). Per a demostrar la conveniència del proteccionisme aquest industrial es basava en l'evolució dels preus del cotó i dels teixits entre 1838 i 1869, i en els efectes negatius que havia tingut el lliurecanvisme sobre l'economia francesa.

Els corrents de pensament que anaven tenint un interès

cada cop més despert pels temes econòmics, coexistien amb d'altres corrents que els eludien. Per exemple: el carlí Francesc Martorell i Feliu (1870), partidari de Carles VIIe, en el seu opuscle titulat Grito de la patria, considerava que per damunt de les coses materials (progés de la indústria, tenir una bona xarxa de ferrocarrils o fer progressar la navegació de vapor) hi havia quelcom de més important: assolir l'ordre, aconseguir la seguretat individual. Cal apressar-se a recordar que Martorell, és clar, estava en contra de les eleccions populars, de la discussió pública i de la premsa periòdica, perquè deia que la llibertat de premsa servia per a inflamar la societat. A part -o a més- de catòlic tradicional, monàrquic i partidari dels furs, era anti-constitucional (contrari al constitucionalisme liberal) i anti-demòcrata. Martorell i Feliu era, per consegüent, un exemple dels sectors catalans més reaccionaris.

L'anàlisi de Josep Lluís Clot sobre l'economia menorquina fou realitzada sota la constant de la crítica al govern central, el qual no havia sabut protegir la indústria local (J.L.Clot, 1878). Per a Clot, l'illa de Menorca ocupava una situació geogràfica immillorable per a propulsar el comerç, però les condicions naturals òptimes -i, entre elles, el port de Maó- no havien estat gens aprofitades, i no per manca de consciència per part dels intel·lectuals de l'illa. Així, ja en 1827 un dels germans Ramis era partidari d'establir fàbriques de llanes a l'illa, segons Clot "con el laudable fin de arrancarla [a Menorca] del yugo opresor que sobre ella hacían pesar otras provincias de España". Clot sostenia la necessitat de concentrar els capitals i la producció propis de Menorca, i assenyalava com la navegació havia disminuït en 1877 en relació a 1876, i quina era la composició dels articles que constituïen la base de les operacions industrials i mercantils de Menorca. Una part de la maquinària, com per exemple les màquines per fabricar calçat, s'adquirien de segona mà als mercats de Palma o Barcelona, i això volia dir que no es treballava precisament amb un utillatge modern.

Clot dedicava una especial atenció a la indústria del calçat, que ocupava aproximadament 1/5 de la població (uns 7.000 operaris sobre una població de 37.809 hab.), i que presentava símptomes de decadència per diversos motius: les dificultats que trobaven les exportacions a Cuba, per culpa de la guerra; la forta competència estrangera; el contraban que hi havia a Cuba; i els impostos que calia que les mercaderies paguessin a la duana en entrar a Cuba. No cal dir que Clot analitzava la situació dels diferents sectors que composaven l'economia menorquina; així, per exemple, hom explicava que en 1730 el governador anglès Richard Kane va fer importar caps de bestiar i que, en general, va afavorir l'agricultura; hom exposava la situació de la producció de derivats de la llet i, també, l'estat de la petita indústria menorquina que, a més del sector del calçat, estava formada pel sector del cuiro i per una sola fàbrica de teixits de cotó: "La industria mahonesa". L'estudi de Clot, ultra les dades interessants que aportava, venia a propugnar la conveniència d'industrialitzar l'illa bo i orientant la producció vers el comerç, aprofitant les condicions naturals excepcionals que oferia el port de Maó. L'anàlisi de Clot, com els Estudios d'Urech i Cifré, despertà simpaties entre els proteccionistes del Principat.

A les dècades dels setanta i vuitanta, el corrent proteccionista va continuar produint papers, tal vegada un poc per inèrcia, o potser per acabar d'enfilant la victòria que va culminar en l'aranzel de 1891, passat pel bloqueig de la base 5a de l'aranzel de 1869 fins a 1882 i, després, en 1886. Així, Antoni Vallés pronuncià un discurs el 26 de juny de 1881 en el Teatre de la Sarsuela de Madrid (1881), on precognitzà una idea molt repetida: que Espanya no havia d'ésser únicament industrial, sinó industrial i agrícola alhora. Per a Vallés, el lliurecanvisme conduïa a "sacrificar la indústria de Catalunya sin provecho para el país en general". El Centre Industrial de Catalunya (1881) exposava una idea molt semblant en una Exposición... datada el 27-02-1881: el progrés de la indústria i el comerç impulsava l'agricultura. El

Centre es definia com a una associació d'"instrucció teòrica i pràctica en pro de les nostres indústries transformatives" (1), i criticava el govern que, arribat al poder en 1868, va instaurar la reforma aranzelària de 1869, que segons el Centre estava inspirada per l'escola de Cobden (3). Un altre cas de proteccionista despolititzat fou el del navilier Frederic Nicolau i Dalmases, que un en discurs pronunciat a Madrid el 02-04-1880 (1881), davant la comissió especial aranzelària, intentà provar la decadència de la marina mercant adduint com a causa l'abandó de les mesures protectores i la puja dels impostos. Hom demostrava que en 1879-1880 hi havia al port de Barcelona menys vaixells amb pavelló espanyol que en 1876-1877. Nicolau va pronunciar un discurs presidencial a l'Ateneu Barcelonès, el 12-12-1890 (1891), sobre els trets principals del segle XIX. Per a Nicolau, les qüestions econòmiques adquireixen un relleu destacat en el segle de la industrialització. D'una banda, l'individualisme de Smith s'expandeix; per un altre costat, en 1838 agafà embranzida a Anglaterra la Lliga dirigida per Bright i Cobden; a Espanya, d'ençà de 1836, s'introduí la influència de l'escola de Manchester, influència que, segons Nicolau, acabà quallant amb la campanya lliurecanvista de 1869 i la reforma aranzelària. Nicolau es sentia satisfet pel triomf final del proteccionisme i la derogació de la base 5a de l'aranzel, tot i que estimava que l'adopció del proteccionisme no era l'únic instrument a utilitzar per a resoldre els problemes econòmics d'Espanya. Hom era partidari de renovar totalment l'agricultura, impulsar la marina mercant espanyola, desenvolupar la mineria i ampliar els mercats espanyol i d'ultramar.

Josep Ricart i Giralt (1) es preocupà també pel tema de la marina mercant, sobretot per el petit volum de tonatge transportat sota pavelló espanyol, tonatge que havia anat minvant any rere any. Així, si en 1850-1854 el 89 % de les importacions (considerades segons els valors) havia estat realitzat sota pavelló espanyol, en 1880-1882 el percentatge havia caigut fins al 55 %. Per als mateixos períodes, pel

costat de les exportacions el percentatge havia passat del 46% al 39 % (J.Ricart Giralt, 1886, Tom I, 301). D'altra banda, havia davallat el valor de les tones importades i exportades: entre 1855-59 i 1880-82, el comerç exterior havia perdut en qualitat. Aquesta tendència a la pèrdua de pes específic del pavelló espanyol continuara en 1885 (1886, I, 422). El transport per ferrocarril resultava molt car a Espanya (molt més que als EUA) i, a més, la xarxa ferroviària era molt poc densa. Per a Ricart i Giralt, calia impulsar la riquesa del sòl mitjançant la creació d'una bona xarxa de regatge; d'aquesta forma, creixeria la població, apareixerien més necessitats que caldria cobrir amb el crexement de les indústries i de les importacions, les quals donarien impuls a la marina. Això caldria complementar-ho amb una extensa xarxa de ferrocarrils, que permetés la baixa de les tarifes aplicades a aquest tipus de transport, de forma que pogués resultar més barat transportar els carbons, els minerals i les fustes fins als ports dedicats a l'exportació.

Cal esmentar també Francisco José Orellana, granadí instal·lat a Barcelona, que s'especialitzà en temes industrials i fou un destacat defensor del proteccionisme (2). A Demostraciones de la verdad de la balanza mercantil (1867) intentà provar que el dèficit comercial havia influït en la crisi econòmica d'Espanya, que havia empitjorat en els darrers deu anys. Com es veurà més endavant, La libertad y la esclavitud del trabajo (1868) pot atribuir-se a Orellana. El fullet està escrit en un to encès, sota la revulsió de l'aranzel Figuerola, que s'estava preparant. Orellana hi defensava els interessos dels productors per damunt dels dels consumidors. El proteccionisme podia garantir l'ocupació de la mà d'obra i el progrés per a Catalunya i Espanya. Però si Espanya preferia abastir-se comercialment de l'estranger, Orellana amenaçava amb velleïtats independentistes.

Hem vist també en el capítol 4rt que Orellana publicà una sèrie d'articles a "Fomento de la Producción Nacional"

sobre La Hacienda de España (1877), en el que es mostrava terriblement escèptic en la qüestió de la hisenda pública.

Han estat ja repassats els arguments aportats per Orellana en analitzar la publicació "Fomento de la Producción Nacional", i ja s'ha vist com la hisenda espanyola, amb els seus dèficits pressupostaris creixents, amb l'augment de la càrrega fiscal que fuetejava, segons Orellana, "la producció" (entengui's els industrials), no era precisament l'instrument adquat per a propulsar el creixement econòmic. Orellana s'oposà també al conveni comercial amb Anglaterra (1886, 397-409), país que en 1835 i de 1837 a 1840 ja havia intentat que Espanya deixés l'entrada lliure dels cotons britànics; la renovació del conveni seguia atorgant a la Gran Bretanya el tractament de nació més afavorida tant a Espanya com a les colònies, a més de les rebaixes aranzelàries que s'anessin acordant dins les negociacions. La conclusió sobre les rebaixes aranzelàries que el govern espanyol admetia en els convenis comercials era pessimista envers Espanya i solidària amb l'actitud resistent dels industrials catalans: "Vivim sota el pes d'una fatalitat -escrivia Orellana-; fatalitat disposada i preparada per la voluntat dels homes. La Nació espanyola, que amb tanta empena com heroisme ha sabut defensar sempre amb la força la seva dignitat i la seva independència, jeu avui supeditada per suggestions estrangeres, i acabarà per ésser vençuda i humiliada./ I com que Catalunya veu el perill i vol conjurar-lo se li diu egoista; i com que en aquesta batalla per la prosperitat i la honra de la pàtria lluita sola o gairebé sola des de fa més de mig segle, es diu que defensa purament i exclusivament els seus interessos particulars... D'aquesta manera s'aconsegueix de deixar-la aïllada, però no importa. Catalunya ha de lluitar; quan no pugui fer més ha de protestar contra la marxa errada que impedeix a Espanya d'ocupar un lloc digne d'ella en el concert de les nacions civilitzades i preparar-se per la seva banda per a, passi el que passi, no deixar-se humiliar ni vèncer per cap poble de la Terra" (1886, 408-409).

Domènec Call i Franquesa (3) fou un dels representants del sector proteccionista més conservador. En 1888 publicà un treball titulat Crisis agrícola - Remeys (datat 1'11-12-1887), on sostenia la conveniència d'utilitzar el crèdit per tal d'estimular la producció, desenvolupar el treball i furnir nous capitals necessaris per a superar la crisi de l'agricultura. Per a Call, polític del bloc agrari conservador, calia atorgar un paper prioritari a l'agricultura, la qual no s'havia de supeditar a la indústria i al comerç. Entre les mesures proposades cal esmentar la repoblació de les comarques rurals, l'aprofitament dels recursos hidràulics, la creació -a imitació de l'estranger- de bancs agrícoles regionals capaços de subministrar crèdits al camp, crear una legislació hipotecària adequada i, en general, l'aplicació del proteccionisme a l'agricultura. A manca de crèdit agrícola, hom proposava que el govern autoritzés al Banc Hipotecari i al Banc d'Espanya perquè realitzés préstecs als agricultors a tipus d'interès reduïts. Després d'afirmar que l'economia espanyola estava dirigida per buròcrates i cacics, i que Espanya no s'havia posat al dia, Call proposava cinc mesures bàsiques: la canalització de les aigües per a regs; recompensar als agricultors que obtinguessin millors productes; abaixar els impostos agrícoles i, en general, els impostos que gravaven la producció; cercar nous mercats per als productes agraris i aplicar un conjunt de mesures per a modernitzar l'agricultura.

Call es movia dins l'ambient conservador de la Lliga de Catalunya -fundada en 1887-, club polític preocupat pel creixement industrial i agrícola i pel proteccionisme. En 1888, la seva Comissió d'Agricultura i Indústria, formada per Bernat Muntadas, Tomàs Dalmau i Tolrà, Joan Ma Mundó, Francesc Casas, Ferran Alsina i Enric Rodés, va publicar en els "Anals" un text reivindicatiu : Soluciones prácticas propuestas al govern pera fer desapareixer la crissis actual en Espanya (publicat també solt com a opucle, en 1888), on

s'acusava els polítics espanyols de restar indiferents davant dels problemes materials, es demanava protecció per a l'agricultura i es proposava d'explotar millor el carbó espanyol i abaratir-ne el transport, a fi d'aconseguir que baixés de preu. La mateixa Comissió va publicar, en 1890, una Contestació a un interrogatori sobre els tractats de comerç (Lliga de Catalunya, 1890) en la que s'explicava que la Lliga volia defensar els interessos de la "regió catalana", que els cotons anglesos feien la comptència als cotons catalans sense que l'Estat fes res per a impedir-ho i que el país hauria d'adoptar una política aranzelària que permetés la creació de noves indústries. El president de la Lliga, Ferran Alsina (1892), criticà en un discurs llegit el 21-10-1892 els partits liberals espanyols per ésser anti-catalanistes i, en la seva opinió, a Espanya totes les formes de govern conduïen a la concepció de l'Administració pública, a l'empitjorament de la hisenda i a la confecció de mals pressupostos.

Per tant, el context intel·lectual i polític en el que es movia Domènec Call era, com la mateixa Lliga de Catalunya, un niu de regionalisme anti-centralista -almenys formalment- tenyit per una òptica política conservadora, la mateixa òptica que va propiciar que la reina regent presidís els Jocs Florals de 1888, amb motiu de l'Exposició Universal de Barcelona. Dins d'aquesta perspectiva política, Call proposava un sistema electoral corporativista per als Ajuntaments, segons el qual, per al cas concret de Barcelona, el cos electoral havia d'estar constituït per sis grups: 1er) els contribuents de la contribució territorial, 2on) els subjectes passius de la contribució industrial i dels subsidis, 3er) les agrupacions gremials d'arts i oficis, 4rt) les agrupacions científiques, 5è) les agrupacions de caire econòmic i 6è) les associacions obreres, encara que llurs membres, obrers o artesans, no paguessin contribucions, però sempre que tinguessin més de dos anys de residència a la localitat (D.Call, 1886, 467). El pes de cada grup havia d'ésser proporcional al nombre d'individus que l'integrava. Hom criticava durament el

centralisme espanyol, bo i adduint que "si los Ayuntamientos saben prescindir de la política inconveniente y extraña a la localidad que administran, combatiendo y eludiendo, en todo lo posible, la política centralita y absorbente si ella perjudica la autonomía Municipal y alientan, favorecen y atienden los intereses comunales, excluyendo caciquismos y miras egoístas, obtendrían como resultado positivo un beneficio inmenso para las localidades, del cual participará el mismo poder central, cuya sombra protectora no debe absorber ni matar el espíritu local descentralizador, sino favorecerlo, auxiliarlo y procurar su preponderancia y desarrollo" (D.Call 1886, 362). Els objectius eren, per tant, l'autonomia local i la descentralització. La política del poder central no havia d'interferir-se en l'autonomia local.

Call defensà el proteccionisme per a Espanya, i hom pot trobar-ne una mostra a l'article Por qué España no puede ser libre cambista? (1886 b, I, 290-294), on s'assenyalaven els principals problemes de l'economia espanyola: vies de comunicació molt deficientes, manca de capitals, inestabilitat en els governs, migradesa de les institucions de crèdit, escassetat de primeres matèries i de combustibles, excessiva imposició directa, desequilibris territorials, manca de preparació professional i d'aplicació de la tecnologia, manca d'estadístiques fiables, excés d'"esperit centralitzador i absorbent de la política madrilenya en perjudici de les altres regions espanyoles". Call pensava, a més, que l'agricultura s'havia de modernitzar, i que Espanya se li havia de concedir un protagonisme, àdhuc per davant del comerç i de les indústries manufactures (1886 c, 57). Feien falta institucions creditícies, com a molts països d'Europa, que li aportessin la finançació per a terrenys, compra d'adobs, llavors, eines, bestiar, etc. Hom proposava que aquesta finançació la duqués a terme el Banc d'Espanya, prenent com a garantia les finques o les collites (Op.cit., 1886 c, 66). Preocupat pel retard enorme de l'agricultura espanyola, Call proposava crear granges, escoles pràctiques d'agricultura, estacions agronòmiques

ques, laboratoris químics, dipòsits i fàbriques d'adobs, dipòsits de llavors, jardins d'aclimatació, així com restablir els antics graners comunals i, en general, introduir i aplicar tots els coneixements teòrics i pràctics que tendissin a estendre i millorar els conreus, les indústries agrícoles (D.Call, 1889, 438). A més, tornava a insistir en la importància de l'establiment del crèdit agrícola, combinat amb les assegurances de vida per als agricultors. El tema de les assegurances concertades amb companyies estrangeres també preocupà a Call, car aquest fet implicava una sortida de capitals del país. Finalment, hom mostrava la seva preocupació per la càrrega fiscal excessiva que havien de suportar el contribuents espanyols. Així, per exemple, si s'agafava la contribució territorial, a Àustria-Hongria es recaptaven 4 1/8 ptes/hab., a França 4 5/8 ptes/hab., a Prússia 3 ptes/hab., a Anglaterra 5 1/8 ptes/hab., mentre que a Espanya es recaptaven 11 5/8 ptes/hab. (D.Call, 1890, 542-543).

Els problemes de l'agricultura foren analitzats per Josep Zulueta i Gomis (4), que era president de la Lliga de Productors del Principat de Catalunya i que, davant de la crisi agrícola de finals de segle, opinava que no s'havien de signar més tractats comercials. Zulueta criticava l'administració i el lliurecanvisme, i defensava la política proteccionista perquè "es fonamenta en l'harmonia de tots, perquè parteix de la solidaritat innegable que uneix a tots"; a més, la indústria no podia funcionar si l'agricultura no prosperava. Hom pensava que hi havia una sèrie de productes agrícoles (cereals, cànem, llegums secs, productes forestals, aus de corral) que necessitaven ésser protegits. Per al cas de la indústria farinera Zulueta explicava que moltes fàbriques havien d'importar el blat de l'estranger, perquè el del país no era de prou bona qualitat i, a més, quedava molt encarit pel transport. En el cas de la indústria farinera no s'havien d'apujar els aranzels i, en tot cas, calia millorar la producció bladera del país mitjançant la utilització d'adobs nitrogenats. Zulueta preconitzava també la construcció de més

ferrocarrils, per tal d'abaratir el transport, impulsar les indústries rurals, prendre una sèrie de mesures per a fer baixar el preu de la carn (introduint millores que fessin baixar els costos de la producció ramadera) i reformar el sistema tributari, que era considerat massa gravós. Entre les propostes que feia destaquen l'increment dels drets aranzelaris sobre els productes agrícoles (a excepció del blat), donar seguretat en el mercat d'ultramar per a la indústria farinera, abaixar les tarifes del transport, establir una exempció de tributs per a les indústries rurals, i assegurar una llar per als agricultors. (J.Zulueta, 1894).

En el fons, la preocupació tant per part de Call com de Zulueta per la situació de l'agricultura catalana no és més que una actitud activa, de resposta davant de la crisi agrària de finals del segle XIX. No s'ha d'oblidar que, tal com afirmen Ramon Garrabou i Josep Pujol en llur excel·lent síntesi sobre El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX, "La dècada 1880-90 constitueix una autèntica frontera entre l'etapa de creixement i el període de dificultats lligat a la crisi finisecular. Les dades del 1900 mostren una clara caiguda de tots els conreus, excepte la petita partida de conreus intensius" (R.Garrabou i J.Pujol, 1987, 65). Els conreus intensius tenien poca importància relativa, car a Catalunya representaven l'1,4 % del total agrícola en 1860, el 2,7 % en 1885 i el 7,1 % en 1900.

Tornant al proteccionisme dels industrials, cal esmentar les figures del fabricant Claudi Arañó i de l'empleat d'una fàbrica de teixits -mestre de professió- Ramon Torelló i Borràs. Claudi Arañó i Arañó (5) publicà una Contestación al interrogatorio formulado por la Comisión de Información Arancelaria para la cuestión lanera, (1879) on era denunciada l'Administració per no haver sabut copsar la importància que havia de tenir la indústria. L'augment de les importacions barrava a les llanes el poc mercat que ja tenien, i la indústria llanera no podia suportar la competència de l'estranger.

Arañó analitzava amb detall les partides aranzelàries relatives a les llanes dins la reforma de 1877, que era qualificada de cop mortal per a la indústria llanera. Pel seu costat, Ramon Torelló i Borràs (6) fou un dels redactors de la part econòmica del Memorial de Greuges (11-01-1885) (Memoria..., 1885), segons explicà Andreu de Sard en una memòria necrològica que li dedicà (A. de Sard, 1889). A la necrologia que li dedicà Josep Fiter i Inglès per encàrrec del Col·legi de l'Art Major de la Seda hom explica que Torelló admirava el Système d'économie nationale de List i els Principios de ciencia social de Carey (editats en 1858-1860). Per a Torelló cada Estat havia d'establir el seu sistema comercial, tal com havien fet Thiers a França i Bismarck a Alemanya. A més, coneixia el pensament de Cobden i Bastiat.

Quant al Memorial de greuges (Memòria de defensa dels interessos..., 1885), tingué una enorme ressonància social i política a l'interior de Catalunya, però no va produir cap efecte immediat en la política oficial de Madrid. La Memòria, o el Memorial, fou promoguda per la Societat Econòmica Barcelonina d'Amics del País, el Foment de la Producció Espanyola, el Círculo de la Unión Mercantil i l'Institut de Foment del Treball Nacional, i la iniciativa havia sortit del Centre Català que impulsava Valentí Almirall. La idea de presentar un Memorial de greuges davant el mateix monarca Alfons XII havia estat provocada per l'intent del govern espanyol d'unificar el codi civil a tot l'Estat, posant en perill el Dret privat català i la discussió d'un tractat de comerç amb Anglaterra. Cal recordar que el Memorial es proposava fer una exposició al rei "que condensi los punts de mira de Catalunya i recapituli sos motius de queixa per los atacs de que des de llarg temps és víctima, i que avui prenen la forma de tractats onerosos en lo terreny econòmic, i d'amenaques a la integritat de ses lleis civils en lo terreny moral" (Op.cit., 7). Hom mantenia, en el text preparatori de l'exposició, que "la grandesa i decadència d'Espanya han anat sempre unides a l'exuberància o ofegament de la vida regional" (Op.cit. 7).

Cal recordar, també, que el Memorial de greuges criticava el sistema polític d'unificació per absorció, analitzava el fi social de l'Estat, criticava la feblesa de la indústria espanyola i advocava per la necessitat de protegir-la, reivindicava -com es lògic- el Dret civil català i concloïa que s'havia d'adoptar la "solució regionalista", que consistia a deixar d'aspirar a la uniformitat, abandonar la via de l'absorció i intentar l'harmonia entre la igualtat i la varietat (Op.cit., 191). Eusebi Güell i Bacigalupi, en un discurs pronunciat en 1885 davant la Comissió que va anar a Madrid a lliurar el Memorial, va afirmar que Catalunya necessitava posar-se al nivell dels pobles més avançats d'Europa de forma harmònica amb les altres províncies d'Espanya (E.Güell Bacigalupi, s.a.).

El navilier Esteve Amengual (7) constitueix un altre exemple de mentalitat antiburocràtica i, alhora, proteccionista. Criticava el fet que en 1899 el port de Barcelona feia més de 30 anys que estava construint-se, en defensava l'ampliació -que no comptava amb cap subvenció de l'Estat- i la modernització i criticava la burocràcia i el centralisme ("¡dichosa centralización y dichoso expedienteo!", escrivia en 1899, 1899 c).

Antoni Torrents i Monner (8) publicà en 1896 un Tratado de Economía Política molt convencional, elementalíssim i de to conservador, que no aportava res al món de les idees econòmiques. Era, però, partidari de la descentralització perquè en la seva opinió la centralització donava massa atribucions a l'Estat, i això podia conduir al socialisme que ell detestava. Per a Torrents la sobirania municipal era el germen que havia de configurar la sobirania general de l'Estat, i per a assolir la sobirania local era necessari ampliar les atribucions dels Ajuntaments i dotar-los de més recursos (A.Torrents, 1896 b).

El moviment proteccionista anà lligat també a la tasca

de destacats juristes, entre els que cal esmentar Manuel Duran i Bas, F. Xavier Calderó i Joan J. Permanyer i Ayats. Manuel Duran i Bas (9) no produí específicament escrits econòmics, però el seu pensament jurídic i social, així com la seva praxi de defensor del proteccionisme, exercí una influència en els ambients econòmics conservadors de la segona meitat del segle. No és aquest el lloc d'explicar amb exhaustió el seu pensament, però sí que caldrà examinar breument alguna de les seves obres. Els seus Estudios políticos y económicos (1856) agrupen les seves Crónicas parlamentarias començades a publicar en el "Diario de Barcelona" a partir de 1854. Per començar, no creia en la teoria de la sobirania nacional, i defensava que el dret a governar havia de sorgir de la unitat social que composava la nació, i no d'una suma d'individualitats. En segon lloc, la "unitat nacional d'Espanya" es basava en la unió entre poder i monarquia, i en la necessitat que les creences religioses estiguessin ben arrelades en el poble. Per tant, defensava monarquia i catolicisme com a elements fonamentals de la "nacionalitat espanyola". No acceptava el sufragi universal, defensava no obstant la llibertat d'impreses -encara que limitada- i la desamortització, perquè podia significar un desestancament de la propietat i una millora en el rendiment dels conreus.

A La abertura del istmo de Suez y el puerto de Barcelona (1858), com ja s'ha explicat en tractar la Societat Econòmica Barcelonina d'Amics del País, Duran i Bas analitzava els avantatges econòmics que implicaria l'obertura de l'istme per al port de Barcelona, en quedar sensiblement escurçada la distància amb els ports de l'oceà Índic i, molt especialment, amb les Filipines. S'havia de potenciar la navegació amb hèl.lix i, endemés, construir una xarxa ferroviària que partís del port de Barcelona i es dirigís vers l'interior d'Espanya, punt de vista radicalment diferent al de la xarxa radial amb centre a Madrid, criticada per Pere Pascual i Domènech (10).

Duran reivindicà l'especificitat del dret civil català, i intentà salvar-lo de l'homogenització que implicà la promulgació en 1899 del nou Codi civil espanyol. Prèviament ja havia realitzat una tasca important de recopilació, de la que n'és un exemple la Memoria acerca de las instituciones del derecho civil de Cataluña (1833), on eren analitzats l'origen i l'evolució del dret civil autòcton, les fonts i l'objecte del dret, per a concloure una proposta de 345 articles que havien de constituir la substància de l'aplicació del dret especial de Catalunya.

Catòlic tomista, contrari al socialisme i al comunisme (per utòpics, entre d'altres raons), anti-krausista, partidari de l'exercici de l'autoritat, Duran parlava del principi de les societats humanes, el fi que havien de perseguir per a viure d'acord amb llur naturalesa. Home, família i societat n'eren els elements bàsics (Duran i Bas, 1895). En algun moment, va explicar les teories proteccionistes i lliurecanvistes, decantant-se naturalment per les primeres (1893). En els Estudios morales, sociales y económicos (1895) figuren reproduïdes unes cartes -sota el títol de El problema económico- publicades al diari "La Dinastía" els dies 9, 16, 23 i 30 de març i 6 i 13 d'abril de 1890, adreçades a Josep Ferrer i Vidal, Joaquín María de Paz (a qui regracia per haver estat proteccionista), Frederic Nicolau, Manuel Girona, Ferran Puig i Pere Bosch i Labrús. A la carta adreçada a Ferrer i Vidal, Duran explicava con una devallada en la producció nacional provocava problemes en la hisenda pública i crisi monetària. Hom manifestava també la crítica al sistema tributari, que ocasionava malestar econòmic en el país (carta a Girona), i advocava per una reforma administrativa radical (carta a Bosch i Labrús) (11).

Metodològicament, Duran era anti-positivista. Tractava Comte ferotgement, en afirmar: "Cuando el positivismo de Comte señala por base del orden el equilibrio de las fuerzas sociales, fundamento científico de su estática social, degra-

da al hombre y mutila la sociedad: moral en uno y en otra el fin de su vida, el orden no puede ser el equilibrio, fenómeno físico, sino la actividad individual para realizar el fin moral de nuestra existencia con variedad de direcciones dentro del organismo legal" (Ateneu Barcelonès, Actas, sessió pública del 30-11-1876, 56). Duran atacava l'escola utilitarista, el positivisme, el darwinisme, i acabava fent una defensa de l'autoritat, "principio fundamental del organismo social" (Op.cit, 59). Amb aquests instruments teòrics poca cosa pot fer qualsevol burgesia industrial emprenedora.

En el seu discurs sobre Anglasesell (Ateneu Barcelonès, 1878) deixà veure clarament la seva amistat amb els proteccionistes, amb els que formava pinya.

Francesc Xavier Calderó i Vila (1832-1908) fou també, des de Vic, un defensor del dret específic català. En un conjut de cartes adreçades al canonge Collell en 1880-1881, aplegades sota el títol Lo nou Codich Civil (1889), assenyala com a Catalunya era mirada amb recel la nova legislació civil espanyola, pel fet d'existir un fet diferencial català -la qual cosa no volia pas dir, segons Calderó, que els catalans fossin separatistes i que no fossin espanyols-. A Catalunya hi havia unes figures jurídiques pròpies que el nou codi civil havia de respectar. Calderó era també un crític de la centralització (1895). No cal dir, per tant, que les pressions a favor del Dret civil català foren molt nombroses. En constitueix també un exemple l'Exposició adreçada en 1886 a les Corts, signada per representants de propietaris i per Francesc Romani i Puigdengolas.

Dins del que hom podria anomenar proteccionisme neutral, sense ésser un enemic del lliurecanvisme, en un sentit econòmic i poc polititzat del terme, cal esmentar els primers escrits de Victorià Estorch i Masegur (12), el qual detestava els polítics en general, als que anomenava "ineptes advocats" que només cobejaven per poder ocupar llocs oficials.

Per a Estorch la política, a Espanya, era una plaga, i l'Administració era nefasta. Admetia que tant el proteccionisme com el lliurecanvisme, ben utilitzats, podien arribar àdhuc a complementar-se; però mal aplicats poden arruïnar a un país, i això era justament, segons Estorch, el que havia succeït a Espanya amb el lliurecanvisme. En realitat, calia aplicar un sistema o l'altre segons la situació concreta de cada país (Estorch, 1894). Calia, també, anar creant institucions de caire econòmic que anessin contrarestant els efectes negatius de les de caire polític. (Estorch, 1899).

El corrent proteccionista va poder disposar d'una plataforma extraordinària, per a divulgar les seves posicions, amb motiu de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888. El Congrés Econòmic Nacional de 1888, celebrat a Barcelona amb motiu de l'Exposició Universal, comptà amb la presència dels proteccionistes de l'època i una minoria de lliurecanvistes (M.Zapatero, 1889). L'Exposició Universal de 1888 (M.Girona, 1889), realitzada en un moment en què la conjuntura econòmica no hi acompanyava, reflectí una actitud voluntarista davant dels entrebancs (sobretot polítics, del marc polític) que dificultaven l'assentament industrial i l'aplicació del proteccionisme. Pel novembre del mateix any, l'Ateneu Barcelonès organitzà un cicle de conferències sobre l'Exposició (Conferencias Públicas, 1889) que s'encetà el 21-01-1889 amb un discurs del seu president, Josep Coroleu, en el que hom manifestava una satisfacció pel fet que hagués estat Barcelona la primera ciutat d'Espanya capaç de muntar, malgrat les dificultats conjunturals del moment econòmic, una Exposició Universal, tot i que sense arribar a assolir les dimensions d'altres exposicions celebrades a Europa. El republicà Joan Salas Anton, a la conferència del 28-01-1889, opinava que l'Exposició donaria una major riquesa a Catalunya i que "Cataluña se ha conquistado la hegemonía industrial i mercantil entre todas las regiones españolas" (Op.cit., 47). Joan Tutau i Vergés, també republicà, després de fer veure que l'Exposició havia estat, en part, un fracàs per l'escassa

participació per part d'alguns països, insistí en què la indústria era un element essencial per a aixecar una nació. Francesc Vila i Lletjós exposà, a la seva conferència, que Barcelona estava "assedegada de justícia" i que era criticada injustament, sense deixar de reconèixer que havien mancat capitals a l'Exposició -degut, potser, al fantasma de la crisi econòmica- i que, quant a prestigi, calia parlar de fracàs. Sota el punt de vista de l'interès per a situar les qüestions dins de l'òrbita de la política econòmica, cal destacar la darrera conferència del cicle, donada per Pere Bosch i Labrús, en la que, després d'exposar l'evolució històrica de la indústria llanera catalana, el conferenciant combatia els excessius impostos que tenia implantats l'Administració pública -hom es referia, segurament, a la càrrega impositiva que havien de suportar els fabricants en època de crisi- i proposava una defensa, basada en el proteccionisme, del sistema industrial.

El 1er d'octubre de 1888 s'inaugurava a Barcelona el Congrés Econòmic Nacional dins el marc de l'Exposició Universal (Exposición Universal de Barcelona, 1888; M.Zapatero, 1889), essent Frederic Nicolau el president de la comissió organitzadora i Josep Ferrer i Vidal el president honorari (13). Les discussions havien estat muntades, segons el Reglament del Congrés, a l'entorn de cinc seccions: 1) comerç i navegació, 2) agricultura, 3) indústria, 4) ferrocarrils i canals, i 5) impostos. Quant a les conclusions de la secció la, denunciaven els tractats de comerç i hom defensà la supressió de la "clàusula de la nació més afavorida", perquè en el fons afavoria el lliure canvi. No mancaven, però, lliurecanvistes a aquest Congrés, com per exemple el mateix Manuel Zapatero y García, Gabriel Rodríguez, Ildefonso Trompeta, o l'empordanès Joan Tutau, que havia estat ministre d'Hisenda en 1873 durant la I República espanyola, el qual acusà el Congrés de decantar-se massa pel proteccionisme. A la secció dedicada a la indústria, intervingueren Andreu de Sard, Joan Tutau, Joan Baptista Orriols, M.Zapatero y García, Fran-

cisco José Orellana i Salvador Poggio, entre d'altres. A la secció 5a, dedicada als impostos es considerà la contribució territorial com a exacció insostenible, i hi intervingueren Carles Garcia Fària, Pere Bosch i Labrús, M.Zapatero y García, Joan Tutau, Guillem Graell i Antoni Torrents i Monner. Fou interessant la polèmica que hi hagué entre Graell i Tutau: d'una banda, Graell acusà Tutau d'ésser un socialista de càtedra, lliure-canvista i seguidor de les doctrines de Marx (M.Zapatero y García, 1889, 699); pel seu costat, Tutau utilitzava el pensament fiscal de Henry George i es definí com a socialista i com a lliurecanvista (*Op.cit.*, 663).

Les mesures de política econòmica preconitzades durant les sessions del Congrés anaven encaminades a desenvolupar la indústria catalana. Així, preocupava l'obertura del canal de Panamá i, per tant, preocupava quines línies marítimes calia impulsar en funció de les noves possibilitats que s'obrien. La qüestió no afectaria únicament la indústria catalana, sinó el conjunt de les exportacions espanyoles. Calia modernitzar les infraestructures portuàries de Cuba i Puerto Rico, millorar-ne tots aquells serveis que coadjuvessin en l'exportació. L'agricultura també requeria reformes, segons les opinions expressades al Congrés: calia impulsar-hi l'associacionisme (cooperatives, sindicats agrícoles), el crèdit agrícola, les assegurances, la utilització d'adobs, la introducció de nous conreus. Quan tocà el torn a la ponència sobre indústria, es marcà l'accent sobre la necessitat de desenvolupar la indústria metal·lúrgica, que no acabava de donar el pas decisiu. Per un altre costat, hi hagué veus a favor que l'Estat creés una companyia dedicada a conrear el cotó a les illes Filipines, cotó que, òbviament, després seria exportat a Catalunya. Es va parlar, també, de la necessitat de diversificar la producció industrial, la conveniència de crear escoles d'arts i oficis per a millorar la formació de la mà d'obra, la necessitat de desviar el capital especulatiu vers les inversions industrials i, com era d'esperar, els proteccionistes polemitzaren amb el grup reduït de lliurecanvistes presents en el

Congrés, entre els que destacaven Zapatero i Tutau. A la part de discussió sobre la xarxa ferroviària es van plantejar una sèrie de qüestions: l'absurditat de l'amplada de les vies, la necessitat de passar de 8.933 Km a 20.000 Km de xarxa i l'objectiu de completar la xarxa radial amb eixos transversals. Quant a la secció sobre sistema impositiu, les intervencions anaven dirigides a abaixar la càrrega fiscal, amb el fi de deixar més recursos als inversors. En conjunt, l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, muntada en un moment de crisi industrial, malgrat la seva migradesa comparada amb les altres exposicions universals celebrades als països industrials capdavanters del segle XIX (J.Nadal Oller, 1989), serví per galvanitzar la vida econòmica de la ciutat i de la indústria catalana, per a mostrar l'important pes específic de la indústria catalana dins el context d'Espanya -i, això, a desgrat el seu endarreriment en relació a Europa, i encara que la indústria catalana tingués molt poques coses de què vanagloriar-se davant els països més industrialitzats-, per a divulgar una vegada més els arguments proteccionistes (malgrat el perill de donar rebuda als expositors lliurecanvistes) i, finalment, sota el punt de vista estrictament urbanístic, per a llegar a la ciutat l'ajardinament definitiu i la urbanització del parc de la Ciutadella, així com una sèrie d'obres d'urbanització (Passeig Colom, i altres vials) i de monuments (Colom, Josep Anselm Clavé, General Prim, Arc del Triomf) (V.V.A.A., 1988).

El 2 d'octubre de 1892 s'inaugurà a Barcelona el Congrés Nacional Mercantil (el Congrés es celebrà del 30 de setembre al 6 d'octubre), sota la presidència del president de la Societat Econòmica Barcelonina d'Amics del País Joan Baptista Orriols, i essent-ne vice-presidents Josep Gassó i Martí, en representació de l'Ajuntament de Barcelona, Josep Fiter i Inglès, president de l'Acadèmia Científico-Mercantil organitzadora del Congrés, i Manuel Blasco, director de l'Escola Superior de Comerç (14). L'excusa del Congrés fou el quart centenari del descobriment d'Amèrica. Els temes tractats

foren els següents: 1) estat de la instrucció comercial a Espanya (ponent: A.Torrents i Monner); 2) influència del descobriment d'Amèrica sobre l'antiga Corona d'Aragó (ponent: Carles Maria Soldevila); 3) causes de la despoblació indígena americana després del descobriment (ponent: Frederic Rahola); 4) causes de la decadència comercial de Catalunya i el seu avenir (ponent: Salvador Poggio); 5) causes dels canvis desfavorables amb les Repúbliques hispano-americanes (ponent: Eudald Viver); i 6) conveniència d'arribar a un acord sobre propietat intel·lectual i industrial entre Espanya i els països neo-llatins (ponents: Josep Pella i Forgas i Alvaro Lope Orriols). Cal destacar les intervencions de Frederic Rahola (4-10-1892), Guillem Graell (5-10-1892) i el tema 4rt que fou llegit per Salvador Poggio (6-10-1892), en la redacció del qual havia participat Pere Estasen, i en el que, ultra recomanar la protecció a la indústria i al comerç, hom recordava com la prosperitat de Catalunya havia anat històricament lligada a la potestat de governar-se a si mateixa. Finalment, cal explicar que a la publicació del Diari de sessions del Congrés hi figurava com a apèndix un Plan de reforma de la carrera mercantil, elaborat amb data de 30-7-1881 per Antoni Torrents Monner, Josep Fiter i Inglès, Luis Toribio i Ricardo Torrabadella. En general, la tesi latent del Congrés -que fou força més fluix que el de 1888- girava a l'entorn de la creença en què la prosperitat del passat anà lligada a l'auto-govern, però la conclusió principal fou conciliadora: havia d'existir harmonia entre el desenvolupament industrial de Catalunya i el de la resta d'Espanya.

L'efervescència política regionalista de finals de segle no es va deixar sentir massa en els congressos de 1888 i 1892. El programa regionalista i el nacionalisme no arribarien a expressar-se en el terreny econòmic de forma congressual fins al 1908, amb el Congrés d'Economia presidit per Guillem Graell i organitzat per la Societat d'Estudis Econòmics. El ventall temàtic d'aquest congrés fou molt més ampli, ja que hom hi debaté problemes monetaris, la qüestió bancària, la

necessitat de l'ensenyament superior de l'economia i l'administració Local (Estudis Universitaris Catalans, 1908, 215-305; Congreso de Economía, 1908).

2.- Manuel Girona i el sistema financer.

La formació d'un sistema financer català està lligada a la figura de Manuel Girona i Arafel (15), el fundador del Banc de Barcelona en 1844. Girona publicà, en 1865, uns Ensayos para arreglar el crédito y mejorar la situación de España (M.Girona, 1865), on per començar hi feia dos advertiments fonamentals: que Espanya gastava més del que tenia i que l'ús del crèdit constituïa la veritable emissió de bitllets. Així, Girona escrivia: "Si, pues, es conveniente y necesario introducir el uso y aplicación del crédito en la administración pública del Estado, es también una necesidad revestirlo de ciertas condiciones y garantías, que le despojen de ese fuero omnímodo, y de esta condición forzosa que hasta cierto punto acompaña a los negocios públicos. Así y solo así usará el Estado el crédito, como debe; así y solo así se pondrá al nivel del crédito; así y solo así podrá obtener la confianza real y positiva que le den las condiciones de seguridad de que esté revestido, y no las, hasta cierto punto, de imposición forzosa, que hoy tiene. En una palabra, para que en la gobernación del Estado pueda usarse del crédito, es preciso darle mas condiciones de seguridad y confianza que las que reclama el crédito particular; y esto se consigue perfectamente, haciendo todas las operaciones financieras y de cobros y pagos del Estado, por el intermedio del agrupamiento de Bancos" (Op.cit., 28-29). Quant a l'agrupament de bancs, Girona escrivia: "Pero al establecer un agrupamiento de todos los Bancos, al estender su acción a todas y cada una de las provincias y otras poblaciones, cuya importancia lo permita, no deben concederse mas prerogativas á unos que á otros, ni contrariar la acción central; de este modo, los billetes podran ser pagaderos mutuamente en todas

las capitales, ya que existirán tantos departamentos cuantas sean las provincias y pueblos que lo requieran, enlazados por medio de un departamento central en Madrid" (Op.cit., 29-30). Girona establia les bases per a organitzar la seva proposta d'agrupament de bancs i d'ús del crèdit en l'administració de l'Estat (Op.cit., 35-39), explicava com amortitzar i unificar el Deute i proposava un pla de realització d'obres públiques (per cert que hom sostenia que si l'Estat no tenia prou diners per a fer-ne, podien ser realitzades per particulars).

Girona defensava la contribució directa i pretenia l'abolició de l'impost de consums, que havia d'ésser substituït, en la seva opinió, per dos impostos nous: una contribució pel sistema d'encapçalament directe per pobles i veïns, i la imposició d'un dret sobre el valor dels productes introduïts pel comerç de cabotatge (Op.cit., 92). Hom no s'estava, tampoc, de mostrar els inconvenients que presentava el fet que a Espanya fossin tan freqüents els canvis de govern. Com era de rigor, hom tampoc passava per alt la defensa de la protecció a la indústria.

Girona insistí constantment en la crítica a la situació pressupostària i del deute públic, i no comprenia, amb molt bon criteri, com era possible que any darrera any el pressupost de despeses fos superior al pressupost d'ingressos, per què constantment s'acudia al sistema dels crèdits supletoris i, per tant, no paraven d'augmentar el deute flotant i el deute permanent (M.Girona, 1872, 19).

En 1880, Girona publicà un assaig sobre el deute públic espanyol (M.Girona, 1880 a), en el que expressava que no es podia continuar més fent créixer el dèficit públic per a tapar el pressupost desnivellat, i que qualsevol augment de la renda proporcionada pel paper de l'Estat havia d'estar correlacionat amb un augment dels ingressos. Després d'analitzar la magnitud del deute de l'Estat, Girona proposava quatre camins per arranjar el deute: pagar la totalitat de l'interès

de la renda, pagar 2/3 de la renda, pagar 1/2 de la renda (en aquests dos casos els tenidors havien de renunciar a la part restant), o un sistema mixt: amortització i augment fins a la renda total. A partir d'ací hom elaborava un projecte per a unificar i extingir el deute, incloent també la part corresponent de normativa.

En un altre fullet, Manuel Girona (1880 b) explicava que en 1851 s'oposà a l'arranjament del Deute proposat per Bravo Murillo, perquè no es tractava d'una solució eficaç. Girona explicava els seus intents de 1865 i 1876 (M.Girona, 1876), en els que criticava els ràpids increments del deute públic. Per a Girona, les lleis de 3 de juny de 1876 i d'11 de juliol de 1877 no havien estat altra cosa que solucions parcials, que no oferien una sortida definitiva. Girona, en canvi, proposava unificar tot el deute en un sol "Deute Nacional" al 5%, i en un altre deute amortitzable sense interès i de caràcter transitori. D'aquesta forma, segons Girona era possible d'estalviar 119 milions per any en el pressupost de despeses. El primer tipus de deute al 5 % era amortitzable en 62 anys, i el que anava sense interès podia quedar amortitzat en 47 anys, en el pitjor dels casos. Girona adjuntava tots els seus càlculs detallats, per a donar suport a la seva porposta. Uns anys més tard, Girona faria una nova porposta a un tipus de 3 % i un període d'amortització fins a 90 anys (M.Girona, 1899).

Són interessants els seus discursos pronunciats al Senat (M.Girona, 1884, 1885). Així, pel juny de 1890 (M.Girona, 1890) hom proposà, entre d'altres punts, abaixar d'un 20 % a un 10 % el tipus a aplicar sobre la base imponible de la contribució d'immobles, canviar l'impost de consums abaratint els articles de primera necessitat i treient traves al comerç interior, i simplificar i moralitzar tots els serveis de l'Administració econòmica i tècnica de l'Estat.

L'any següent foren publicats tres discursos pronunciats

al senat pel mes de juliol, el contingut dels quals feia referència a les esmenes i addicions presentades per Girona al dictamen de la comissió encarregada del projecte que ampliava, al Banc d'Espanya, la facultat d'emetre bitllets (M.Girona, 1891). Hom hi explicà que en 1874 el Banc de Barcelona havia arribat a estar disposat a convertir-se en sucursal del Banc d'Espanya, en el moment en què aquest Banc agafava el monopoli de l'emissió de bitllets. Al final, però, no va haver-hi acord. Girona, en les seves intervencions, posava l'accent sobre la importància de nivellar el pressupost, com a condició bàsica per sanejar la Hisenda Espanyola. Hom assenyalava que només acabaven per circular els bitllets que podien ésser admesos per les transaccions, i que els bitllets sobrants acabaven per tornar a la caixa. Per tant, el nombre de bitllets en circulació no depenia de la xifra que decidís emetre el Banc d'Espanya, sinó del volum de transaccions que podia permetre l'economia del país. Girona detectava una il·legalitat en el fet que les reserves metàl·liques no garantissin la totalitat del deute públic (uns 1200 milions de ptes). D'altra banda, el capital del Banc d'Espanya era de 150 milions de ptes, i això volia dir que el Banc girava per 8 vegades el seu nominal.

Girona acceptava la necessitat de l'existència del Banc d'Espanya com a banc emissor únic, perquè el bitllet únic, deia, tenia avantatges sobre el bitllet regional. Ara: aquests reconeixement no impedia que Girona criticés la política financera del Banc si aquest no era capaç de garantir les emissions de deute. Per un altre costat, Girona censurava que no arribessin al Tresor, per culpa de l'Administració deficient del país, moltes quantitats pagades pels contribuents.

En el discurs llegit com a president de l'Ateneu Barcelonès a la sessió del 22-11-1883 (M.Girona, 1883), Girona féu una defensa del proteccionisme davant del retorn al lliurecanvisme per part dels governants, d'ençà de 1881. Girona

proposava un conjunt de mesures: passar a un 30 % de protecció, abaixar el tipus d'interès del diner, abaratir el transport de mercaderies, establir una legislació laboral que regulés les relacions entre fabricants i operaris (incloent un Jurat que dirimís en situacions de conflicte), ordenació de les vendes a terminis, millorar la formació professional establint escoles pràctiques dins les mateixes fàbriques, organitzar la producció segons especialitzacions, fer que els fabricants del tèxtil es possessin d'acord per a planificar les temporades, organitzar exposicions, i establir instruments d'ajut social (cooperatives d'alimentació, vestit i vivenda; assistència mèdica; assegurança per a incapacitats laborals; mutualitats). Girona assenyalava que Barcelona "contribuye anualmente al Estado con unos 60 millones de pesetas por solo concepto de territorial, aduana y consumos siendo así que en proporción de su población, solo le correspondian unos 22. A qué se debe este enorme exceso con que ayuda á las demás [provincias], sino al movimiento producido por su importante industria? Cómo de otro modo se explicaría que pudiese pagar triple de lo que le corresponde?" (M.Girona, 1883, 36).

El fullet Remedio Radical, rápido, restaurador de la Administración del Estado (1903) constitueix un exemple de les principals preocupacions de Girona en el terreny de la política econòmica d'Espanya, i es troba en la línia de reflexió d'un programa publicat cinc anys abans (M.Girona, 1898). Hom explicava que a partir de 1882 s'havia produït un augment en la circulació de bitllets, acompanyat d'una situació de superàvit del Banc d'Espanya, però que a partir de 1888 la pesseta començà a perdre valor i el Banc d'Espanya a suportar dèficits. Per a Girona, la causa de la davallada en els canvis era la Llei de 14-07-1891, que va permetre al Banc d'Espanya emetre bitllets per deu vegades el seu capital. Girona feia una proposta concreta sobre quin havia d'ésser l'import màxim d'emissió de bitllets, amb quines reserves s'havia de garantir i com garantir, endemés, l'excés de

circulació sobre aquest màxim (M.Girona, 1903, 9-14). Les propostes de simplificació de l'Administració de l'Estat eren dràstiques (Op.cit., 23-24): tasca legislativa durant només tres mesos de l'any, que els discursos només duressin 20 minuts i 10 minuts les rectificacions; supressió de les transferències de crèdit i fer passar els sobrants a economies; no fer ni ampliacions ni suplementes de crèdit si, al mateix temps, no es creaven nous recursos. A més Girona proposava de reduir tots els ministeris en cinc: Estat (que inclouria Agricultura, Indústria i Comerç), el titular del qual seria el mateix president del consell de ministres; Gràcia i Justícia (amb Instrucció Pública i Belles Arts); Força Pública de la Nació (Guerra més Marina); Governació; i Hisenda (que comprenia Obres Públiques, Monts, Mines i Foment). Hom continuava la seva ràtzia administrativa: supressió de moltes Direccions Generals, passar de les 49 províncies a 13 (és a dir, els antics regnes), unificació de totes les jurisdiccions en un sol Tribunal Suprem de Justícia. Les restriccions continuaven en el terreny de l'ensenyament (Op.cit., 27-28), amb la reducció d'instituts i d'universitats i una sèrie de mesures que, en cas d'ésser aplicades, de ben segur que haguessin deixat tot el sistema educatiu ensorrat per sempre més. Quant a la situació dels ferrocarrils, Girona criticava l'excessiu cost d'explotació per kilòmetre de les companyies ferroviàries; només la companyia Madrid-Saragossa-Alacant, amb 3.640 Km de línies sobre un total de 10.000 Km en explotació regular, era solvent. La resta de companyies s'havien acollit a la llei de fallides de 1869 i, davant d'aquest fet, Girona proposava d'avançar la incautació de les companyies, que estava prevista per a mitjan segle XX (Op.cit., 31-33). Finalment, hom formulava una proposta per a arranjar el deute perpetu únic al 4 %, creat per la llei de 29-05-1882 amb el fi d'anul·lar l'antic deute exterior al 3 % (Op.cit., 35-36).

Manuel Girona fou, sens dubte, el gran financer català del s. XIX. Respon a la definició de l'home d'acció, emprenedor, innovador. Va xocar, ell també, malgrat el seu con-

servadurisme polític, frontalment amb l'Administració de l'Estat, amb el poder central que havia estat incapaç de muntar un sistema financer amb cara i ulls capitalistes, incapaç de finançar i planificar una xarxa ferroviària racional (P.Pascual, 1990, 210-303) -i Girona, per aquest motiu, va haver de fusionar la seva companyia amb el capital francès, restant-hi subordinat (Op.cit., 311)-, incapaç de donar sortida a l'endeutament públic (un endeutament que no es dedicava, precisament, a finançar inversions), incapaç de comprendre mínimament el projecte industrialista català.

3.- Les posicions regionalistes.

Hom ja ha pogut comprovar com les bases econòmiques del regionalisme foren esbossades per la generació de Lluís Cutchet (1868, 1869) i Victor Balaguer i, sobretot, arrel de les convulsions provocades per la revolució de 1868 i l'aranzel lliurecanvista de 1869. No es tracta ara ací de fer un estudi generacional, semblant al que insinuà Vicens Vives (1958, 304), però sembla pausable que, en línies generals, hi ha una generació clau en la formulació de les idees regionalistes, que és la que apareix en el món intel·lectual a finals dels anys quaranta i la dècada dels cinquanta, i d'una forma més generalitzada, enllaça amb les joves generacions nascudes a començament dels anys quaranta i comença a llençar formulacions regionalistes d'ençà de 1868. Caldrà analitzar com es va produint el cos de pensament econòmic infiltrat d'intencions polítiques regionalistes.

Ja en 1866, el científic Josep A. Llobet i Vallussera plantejava, a Cataluña antigua y Cataluña moderna, que "hem d'aspirar els barcelonins, tots el catalans, a influir en la marxa general de les nostres províncies, i per a això hem d'adquirir aquella influència per la nostra riquesa, pels nostres coneixements científics i industrials, pel nostre zel, per la nostra activitat" (Op.cit., 123-124). Es tracta

d'una postura, semblant a la de Güell i Ferrer o Bosch i Labrús, plenament industrialista però amb gèrmens d'elements pre-regionalistes, en el sentit que els arguments aportats serviran de base, de punt d'arrencada per als economistes regionalistes. Llobet parlava de la necessitat de modernitzar el port de Barcelona, que havia d'ésser un port comercial i no pas un port militar, parlava de la necessitat de desenvolupar l'Eixample de Barcelona. Criticava, a més, el centralisme del traçat de la xarxa ferroviària (com també criticava els capitalistes catalans que, essent accionistes de línies de ferrocarrils, no havien fet res per a evitar-ho ni per a defensar els interessos industrials i mercantils de Catalunya). Si Barcelona i el seu entorn constituïen un centre d'activitat, calia pensar la xarxa ferroviària tenint en compte aquest nucli econòmic. La crítica anava també a aquells capitalistes catalans que sovint invertien en empreses no molt favorables a Catalunya, als quals aconsellava que "consagrin, en quant els sigui factible, llurs fons a empreses i projectes catalans" (Op.cit., 177).

Una part de la gènesi del regionalisme econòmic es troba en les formulacions conservadores -ja comentades- de Duran i Bas i, també, en els escrits de Joan Mañé i Flaquer. Així, per exemple, a La paz y los fueros (1876), Mañé era partidari -en contra dels liberals- de conservar els furs a Navarra i el País Basc, i a Un ensayo de Regionalismo (1897) demanava a la joventut catalanista que s'imaginés que Catalunya estava en vies de desaparèixer, i que fes tot el possible per a regenerar-la. Això volia dir, però, restablir els sentiments, els costums i les tradicions catalanes, fent-les reviure en els individus, les famílies i els municipis. L'"assaig" de regionalisme no era, però, molt ambiciós: havia consistit, en concret, a crear una societat de consum de carns, a Sarrià, a armar el sometent per a combatre els sublevats de 1866 a les terres de Tarragona i a treure'n, de totes aquestes experiències tan "concretas", la lliçó de Terras i Bages: de cara al regionalisme, cal primer sembrar i després recollir. Tot

plegat, es tractava d'un regionalisme de toc paternalista i, prou sovint, carrincló, malgrat la destresa de Mañé com a periodista polític conciliador (també amb els carlins).

Dins de la literatura proteccionista destaca el fullet Conferencia sobre el librecambio y la protección... (La libertad y la esclavitud del trabajo, 1868), l'autor del qual és, molt probablement, Francisco José Orellana. Hom hi sostenia que el proteccionisme no era preconitzat únicament a Catalunya, i es remarçava que era un corrent lligat a les zones on hi havia indústria. "También se dice -assenyalava aquest fullet- que Cataluña quiere la Protección, porque sólo a ella le conviene, porque le sirve para medrar y enriquecerse a costa de las demás provincias de España; y que a estas, por el contrario, les conviene el Librecambio, para poder adquirir más baratas que hoy les cuestan las cosas necesarias a la vida./ Pero contra esta suposición hay el hecho de que, en Asturias y Galicia, en Vizcaya y en Castilla, en Aragón y Andalucía, lo mismo que en Cataluña, donde quiere que existe alguna industria, todos los que a ella se dedican son tan proteccionistas como los catalanes, y hasta muchos labradores, siempre que de sus productos se trata, consideran necesaria la protección: por manera que no es justo atribuir a Cataluña el exclusivismo de querer enriquecerse a costa de las demás provincias, supuesto que en todas partes abrigan iguales aspiraciones todos o casi todos los que producen algo útil por medio de su trabajo" (Op.cit., 4). Hom feia una distinció entre la llibertat de comerç (entenent el comerç com a una activitat que afectava a tothom) i el lliure canvi (que només afectava als comerciants que traficaven amb l'exterior). Allò que hom criticava en realitat era el lliure canvi, perquè conduïa al monopoli del comerç nacional en mans d'uns quants.

Segons aquest fullet, la protecció era l'aliança que formaven els productors d'un país per a assegurar-se la possibilitat de treballar i de progressar. El contrari de la

protecció significava produir menys, fer desaparèixer indústries i, per tant, augmentar la desocupació. A més, calia que el sistema fiscal no fos arbitrari i que els impostos fossin equitatius; per un altre costat, hom preconitzava que els recursos obtinguts per l'erari públic no fossin malversats, sinó que fossin destinats a "obres d'utilitat pública", a l'educació, a impulsar els avenços.

Com a conclusió, a La libertad y la esclavitud del trabajo es deia que la protecció havia estat sempre defensada per Catalunya, i, tot seguit, hom feia les següents reflexions: "Pueden querer otra cosa [diferent de la protecció] las demás provincias de España? (...) se les ha dicho que, con lo mismo que producen, pueden comprar muchas más cosas del extranjero, en vez de comprar los productos en Cataluña./ Pues bien, hágase; pero en este caso, Cataluña tiene derecho a vivir independiente del resto de España, y puede ganar mucho en ello: no estará obligada a comprar a las demás provincias los 700 u 800 millones anuales que representa su comercio interior; (...) no estará obligada a contribuir con una sexta parte de los gastos generales de una nación mal gobernada; podrá gobernarse a si misma mejor y a menos costa, buscando la economía en el trabajo y en una buena administración: puede aspirar a ser otra Bélgica; que la magnitud y la prosperidad de las naciones no consiste, por cierto, en la extensión de su territorio, sino en la inteligencia y laboriosidad de sus hijos" (Op.cit., 25). L'autor atribuïa l'escassa riquesa de Catalunya i d'Espanya a la manca de protecció, i advertia que la nova llei aranzelària que estava preparant el govern (indubtablement es referia a la llei de Figuerola que es promulgaria en 1869) provocaria l'atur entre els obrers. Al final del fullet s'incloïa en un apèndix una carta de H.C.Carey (que feia poc havia estat publicada en un diari de París) en la que s'afirmava que el proteccionisme no produïa l'esclavitud i que, en tot cas, si el proteccionisme era tan pernicios no s'entenia per què tanta gent optava per emigrar als EUA. Interessa ressaltar la contundència d'aquest

fullet: es demana proteccionisme i, alhora, enfront d'un govern liberal i (teòricament) progressista s'amenaça amb la independència. Potser aquesta contundència podria explicar-se pel fet que es tractava d'un fullet dirigit "a les classes treballadores", fet que justificaria una mica que s'hi emprés la demagògia. Ara: segurament també l'explicaria la convicció, per part dels grups econòmics dominants catalans, en el sentit que per a defensar els interessos econòmics calia fer una política des de Catalunya, lluitar políticament abandonant el to prudent de Güell i Ferrer. Aquest fullet demostra, en tot cas, que sectors pròxims a la burgesia industrial maldaven per una oposició de signe "catalanista" al govern central. Aquest fenomen era quelcom de nou en el món econòmic.

En un altre vessant, l'ideari regionalista i federal de Valentí Almirall i Llozer tingué una influència política en el pensament econòmic. En 1868 publicà les Bases para la constitución federal de la nación española y para la del Estado de Cataluña, on els aspectes econòmics gairebé no hi eren regulats. Tan sols l'article 6è estableix que l'Assemblea Federal podia acordar tractats de comerç, feia referència al Deute públic, a la potestat de concertar crèdits, i a competències sobre elaboració d'estadístiques, fixació de pesos i mesures i traçat de les xarxes de carreteres i de ferrocarrils. A més, l'article 7è deia que el cos de representants de la Nació s'havia de dividir en sis seccions, i que una d'elles havia d'ésser la d'economia. De fet, Almirall no va escriure gairebé res sobre economia. Potser un dels pocs textos en què ho va fer fou Lo "Cobden Club" de Londres (1886 c), on sostenia que el regionalisme catalanista arranjaria l'economia i on afirmava que l'especulació borsària era nefasta per a l'economia catalana. A L'Espagne telle qu'elle est (1886 a), Almirall feia veure com la indústria manufacturera catalana era un cas únic a Espanya, com només Catalunya i Euskadi havien assentat llurs societats damunt bases industrials, com la mentalitat estreta i

a-industrial madrilenya havia estat incapaç de dissenyar racionalment, pensant en termes d'economies d'escala, una xarxa ferroviària. L'Estat centralista es basava en una infraestructura burocràtica inoperant, en un exèrcit colpista disposat a vendre's a qui li oferís més privilegis. Els recursos econòmics que sostenien Madrid, deia Almirall, eren els que extreia el pressupost. Madrid ignorava el fet que a Espanya hi convivia pobles diversos, amb personalitats diferenciades. A la Contestación al discurso leído por D. Gaspar Núñez de Arce en el Ateneo de Madrid (s.a.), discurs que va fer Núñez de Arce el 8-11-1886 per a respondre a les aspiracions regionalistes de Galícia i Catalunya, Almirall manifestava quin era el seu projecte per a Espanya: "Nosotros queremos la ex-centralización perfectamente garantida y al abrigo de las intrusiones de los poderes centrales; nosotros queremos que se trace la órbita que deba recorrer cada uno de los elementos del sistema general de la agregación social que forme un conjunto, de la propia manera que tengan la suya bien trazada y deslindada los que á este conjunto representen, y no sólo por tal medio puede devolverse á los miembros de una nacionalidad, la libertad que reclaman, y asegurarse á los pueblos la vida local, las libertades y la fortuna, contra la aterradora absorción de los elementos sociales. Reconced el principio, y estad seguro de que no reñiríamos al hacer aplicación del mismo á la práctica. Reconced que la representación de la soberanía en ejercicio ha de distribuirse entre los miembros componentes de un Estado, ó sean las corporaciones populares, y el conjunto de los mismos, y facilmente nos entenderemos para la distribución equitativa. No os regateraríamos un palmo más o menos, en la seguridad de que, entrados en el buen camino, la marcha natural de los sucesos nos llevaría á no tardar á perfeccionar nuestra organización según las reglas positivas de la ciencia ó arte de la política aplicada" (Op.cit., 23). A partir del mètode positivista Almirall formulà la seva teoria sobre el particularisme, exposada a Lo Catalanisme (1886 b). El lligam positivisme-particularisme era evident.

"No'ns bastaria tampoch estendre lo catalanisme -escrivia Almirall-, converintlo en regionalisme á fi de que en lo moviment puguin pëndrehi part las demás regions de la Península, si aquest sentiment hagués de naixer també en la forma negativa de odi á la organisió actual. Es precis fer més: es precis que es produheixi una convicció positiva, lo qual sols se conseguirá si's logra que'l catalanisme regionalista tingui per fonament lo particularisme científich. Sols serem forts lo dia que, además del sentiment que us ha mogut fins ara, tinguéem la convicció arrelada de que, al pretendre afluir las lligaduras que tenen amarradas á totas la regions espanyolas, estem en lo terreno ferm de la ciencia, y trabajem pel progrés y la millora generals" (1886 b, 21). Almirall criticava amb duresa l'oligarquia castellana que traduïa malament del francès per a elaborar des d'una Constitució fins als llibres de text de les escoles (Op.cit., 46), i que, a més, practicava un "afany de generalització i absorció". A partir del sistema particularista era possible d'establir un sistema de govern representatiu, que partís de la unitat i la coherència de la regió. El pas següent consistia en què les diferents regions es federessin o confederessin per a formar un Estat nacional, dins un sistema en què es garantia el respecte per la llibertat de cada regió, així com la igualtat de cada regió dins l'Estat: "L'Estat compost, ó la agregació d'Estats petits y variats dintre de grans agrupacions ó lligas, es la traducció del particularisme á la práctica" (Op.cit., 189). El federalisme, per tant, "no es altra cosa que una de les manifestacions del sistema particularista" (199) (16).

De fet, la utilització del positivisme no era gens aliena a la formació d'un pensament nacionalista. Aquest és el cas d'Antoni Aulèstia i Pijoan, que Ramon Grau i Marina López (1979, 386) situen dins el positivisme, i que fou un historiador influït pel pensament d'Almirall. El terme nació no era gens estrany a Aulèstia, que en el volum I de la seva Història de Catalunya escrivia, per exemple, que "la integri-

tat del territori català és el principi que fonamenta l'existència de la nació catalana" (1887-1889, 9).

El regionalisme s'imposa i s'estén per tota la literatura dels anys vuitanta. Ja no existirà el proteccionisme com a obsessió central. Tot s'hi val per a atacar el centralisme: el moviment regionalista anava avançant amb pas ferm. En un pla menor, Josep Valls i Vicens, en un llibre sobre costums, escrivia que el poble castellà, "sentintse incapàs per a dominarlo [es refereix al poble català] ni ab las armas, ni ab las lletras; ni ab las arts ni ab las industrias; ni ab la ciencia ni ab lo treball (...); se val de l'astúcia, de la absorció y de la centralisació pera anularlo en absolut, comensant per tancarli los ports y lo comers de las Américas, (...) encorvantlo en sempre ab lo pes insoportable de contribucions é impostos; (...) fent morir tísica a sa marina mercant; (...) regatejantli lo pá de la indústria ab que ha de viurer (...)" (1883).

Un altre exemple de politització: el pedagog Francesc Flos i Calcat, en tractar sobre Las escuelas catalanas (1886), opinava que "La força centralitzadora ens domina i subjuga" (9), i sostenia que la marina, la indústria i el comerç que eren tot el que havia posseït Catalunya gràcies al seu esforç, havia estat menyspreat per Madrid i pel centre. Per a Flos els pobles industrials havien de cercar els remeis "millor aplicables contra els desgabells polítics del lliure-canvistes, desgabells moguts sempre per la gran màquina centralitzadora". Un dels instruments bàsics per a combatre el centralisme havia d'estar constituït per les escoles catalanes, necessàries, deia, per a impulsar el catalanisme i fer avançar l'esperit català.

Lo Regionalisme explicat (1895) és un text clau per a conèixer els arguments del regionalisme. En aquest treball, Flos i Calcat començava per definir el regionalisme com a conjunt d'aspiracions que tenien per base l'organització

política de les regions, en el sentit que cadascuna d'elles s'havia de regir i governar segons les seves necessitats específiques i segons la seva forma d'ésser. El catalanisme no era res més que el regionalisme aplicat a Catalunya, i la nació -concepte que per a Flos era equivalent al de pàtria- era una regió, amb un territori, en la que confluïen els fenòmens següents, que configuraven una fesomia pròpia: comú origen dels seus habitants, mateixa llengua, una història comuna i mateixos usos i costums. Per a un català, la seva nació (o pàtria) no era cap altra que Catalunya que tenia, per tant, caràcter de nacionalitat. Però a Catalunya "la funesta centralització" no li tenia cap consideració, d'ençà que havia passat a formar part d'Espanya per la força de les armes. L'ensenyament, per exemple, no es feia en català. Flos proposava un mapa comarcal d'acord amb les Bases de Manresa de 1892, i definia els límits geogràfics del territori. El seu objectiu llunyà era la Unió Ibèrica (hom acabava dient "Visca Catalunya! Visca la Ibèrica regionalista!"). Però l'argumentació més interessant de Flos era la de caire econòmic: "Catalunya contribueix als gastos generals de l'Estat amb una molt notable desproporció i un immens desequilibri respecte de la resta d'Espanya" (*Op.cit.*, 1895, 37). De fet, Flos repetirà les xifres donades per Ferran Alsina (1893) que analitzarem més endavant: per la Contribució Industrial i de Comerç, en 1889-1890, l'Estat cobrava pels conceptes d'indústria, comerç, professions i arts i oficis 4,78 ptes de cada contribuent català i 2,08 ptes per cada contribuent no català. Prenent com a base la superfície territorial, un català pagava 273,70 ptes/Km² i un no català 69,40 ptes/km²; en comerç exterior, els catalans pagaven cinc vegades més. A moltes partides de l'Estat d'Ingressos del Pressupost de l'Estat, els catalans pagaven més del doble. Fou, doncs, a les Assemblees de Manresa i Reus, en 1892 i 1893, on es va encetar aquesta polèmica sobre el drenatge de diner públic per part de l'Estat.

L'historicista Josep Fiter i Inglès (1857-1915), que fou

secretari del Foment de la Producció Espanyola, a part de destacat impulsor de l'excursionisme (fundà en 1876 l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, per a la que no podia haver triat un nom més incisiu), publicà una important monografia sobre la Utilitat que reporta a las poblacions industrials, mercantils y agrícolas la creació d'Escolas d'Arts y Oficis (1897), en la que basant-se en Adolf Wagner (tot i que era un autor ^{un poc} distanciat de l'historicisme), Albert Schäffle i Gustav Schmoller sostenia que l'Estat era qui s'havia d'encarregar de les corporacions professionals. Per un altre costat, Fiter utilitzava Smith, Carey i Roscher per a argumentar que era necessària l'existència d'indústries manufactures. Hi havia, a més de la renaixença cultural i literària -deia Fiter-, una renaixença econòmica i filosòfica. Fiter també va tractar els precedents de la banca a Antiguas instituciones bancarias de Cataluña (1892), on analitzà els primers canvistes de Girona i Barcelona en els segles XII i XIII, la Taula de Canvi i les institucions bancàries que havien contribuït a facilitar les transaccions i el desenvolupament del comerç. La guia sobre Las cercanías de Barcelona (1888) és encara avui una bona font per a conèixer la història, la demografia, les xifres sobre indústria, contribucions territorial i de consums dels barris barcelonins, l'Hospitalet, i les poblacions que encara no estaven annexades com Horta, Sant Andreu de Palomar, Sant Martí de Provensals, Gràcia, Vallcarca, Sant Gervasi de Cassoles, Vallvidrera, Sarrià, Sants, Les Corts. (17)

L'historiador positivista Josep Coroleu i Inglada va contribuir a definir, sota un punt de vista conservador, el catalanisme que, en el vessant regionalista, s'estava desplegant a les darreries del s. XIX. Cada poble es caracteritzava -segons Coroleu- per tenir una religió, una llengua i unes tradicions pròpies, de forma que la nació venia definida per una personalitat col·lectiva homogènia especificada per uns trets comuns. Catalunya responia a aquesta definició: tenia una llengua, una tradició i uns costums als que no s'havia

de renunciar (J. Coroleu, s.a.). En un discurs sobre Los Fueros de Cataluña y la Sociedad Política moderna (1888), Coroleu explicava que així com el corrent foral es basava en la religió i la fidelitat al tron, el nou regionalisme prescindia de la religió i del tron i es basava en el racionalisme, tendint políticament a preconitzar fórmules republicanes.

Hem vist, en parlar de Duran i Bas, que el moviment proteccionista anà lligat a la figura de varis juristes especialistes en Dret Català. Un d'ells, destacat, fou Joan Josep Permanyer i Ayats (18), ponent de les Bases de Manresa de 1892 (19) i president de l'Assemblea de Reus de 1893. En un discurs de títol molt il·lustratiu, Necesidad de que la vida jurídica de Cataluña sea catalana en todas sus esferas y manifestaciones, cualesquiera que sean sus consecuencias (1896), Permanyer sostenia que Catalunya no s'adaptava a la legislació que li era imposada, i que es produïa un distanciament que s'anava fent més gran a mida que anaven accentuant-se "els vicis" de l'organització política d'Espanya. El seu anti-centralisme li feia criticar el Codi civil espanyol de 1889, i li feia assegurar que "El pueblo catalán, si se rompen las trabas que hoy le tienen sujeto, (...) reconstituirá su derecho" (Op.cit., 19). A Espanya, segons Permanyer els jutges i els tribunals que administraven la justícia "no estaven en comunió" amb el poble català. Però "Ha despertado Catalunya hoy de su letargo", afirmava Permanyer (Op.cit. 30) i l'expansió nova de la vida municipal i regional havia de menar, quan tragués els fruits, "a la completa autonomia". Els exemples de defensa del dret específic català foren nombrosos en el cas de Permanyer. Així, en un altre Discurso del 23-04-1897, hom afirmava que Catalunya estava sofrint injúries en les seves relacions jurídiques, i que calia l'aplicació d'un dret adaptat al país. Per un altre costat, la indústria cotonera catalana obtenia el 2 % de la producció mundial, i calia tenir amb aquesta indústria, que Permanyer qualificava de naixent, una consideració especial sota el punt de vista fiscal; per aquesta raó, proposava que cada

regió ajudés en el sistema de contribucions amb una quota fixa. En el Discurs presidencial donat a l'Ateneu el 17-12-1897, Permanyer anava més lluny, ja que afirmava que els corrents dominants eren els de l'autonomia, la qual "és condició essencial de l'existència de tota personalitat, el mateix de la de les individuals que la de les col·lectives" (Op.cit., 24). Catalunya s'havia acontentat amb la descentralització administrativa, però amb els anys havia arribat a la convicció que era infecunda si no anava acompanyada de l'autonomia. Era necessari el poder regional, al que havien de quedar subordinats els poders municipals, els quals havien d'adquirir també competències pròpies. I poder regional volia dir: facultats legislatives, judicials i executives. S'havia de confeccionar un Dret autòcton, fet pels catalans. Pel seu costat, el poder central s'havia de limitar a regular les relacions internacionals i a tenir competències sobre certs serveis públics i el comerç exterior. L'autonomia s'havia d'aplicar també, segons Permanyer, en el terreny econòmic. L'Administració havia de quedar renovada de dalt a baix. Per un altre cantó, s'havia de desfer el desequilibri existent entre la desigualtat política i la desigualtat en la distribució de la riquesa. Les conviccions autonòmiques empenyeren Permanyer a defensar també l'autonomia per a Cuba. És interessant, per tant, la reivindicació de l'autonomia en el terreny econòmic, que pren força durant la dècada del noranta. Hom esperava que amb els canvis preconitzats "no (...) haurem d'anar més a Madrid á trucar portes que se os tancan" (Op.cit., 39).

La Conversa familiar sobre es Regionalisme (1898) d'Angel Ruiz i Pablo reflecteix força bé com, a la fi del segle, les idees regionalistes tenien una profunda incidència també en els medis conservadors (Ruiz i Pablo fou germanòfil durant la I Guerra Muncial, d'acord amb el que es despèn del seu fullet Porvenir económico de España, s.a.). El literat menorquí afirmava que es parlava molt, "darrerament", de descentralització i regionalisme, el qual protestava contra

una forma de governar absurda. Criticava la divisió provincial, el caciquisme i el centralisme, car "Tot dependeix dels Poder Centrali des cacich" (A.Ruiz i Pablo, 1898, 14). Amb la descentralització, les atribucions del poder central havien de quedar disminuïdes i repartides entre els diferents organismes regionals. El regionalisme havia de permetre "contribuir amb lo just a sas cargas justas de s'Estat" (Op.cit., 17) i a que no es malversessin els ingressos de l'Estat.

Hi havia qui donava al regionalisme un caire menys casolà. Per exemple, el joveníssim Josep Puig i Cadafalch, de la mà d'Hippolyte Taine, considerava que la natura tendia a diversificar els pobles i que "Hi ha un encadenament en las ideas tal, que jo crech que'l fet de la resurrecció de las antigas nacionalitats no es res més que una conseqüència dels caràcters del mètode científich tornat [a] aplicar modernament á todas las branças del saber" (J.Puig i Cadafalch, 1891, 4). De fet, la literatura sobre regionalisme fou abundant durant la dècada dels noranta (Antoni de P. Capmany, 1894; E.Buxó i Bargay, 1893; M.Floguera i Duran, 1896; C.Soler, 1899). L'historiador Ernest Moliné i Brasés adaptà l'obra d'A.Pougnat Gerarquia y descentralisació (es basà en una edició de 1866), que criticava la centralització i la burocràcia, explicava els conceptes de nació, Estat i sobirania i plantejava com s'havien d'organitzar els municipis (E.Moliné i Brasés, 1891).

El Programa polític del Centre Català, que fou aprovat pel seu Consell general el 12-04-1890, sostenia que les aspiracions de la majoria només es podien satisfer a través del regionalisme, que era el sistema capaç de retornar llur personalitat històrica als diferents pobles que conviuen dins Espanya. Per al Centre Català d'Almirall, que havia estat fundat en 1882 i havia sofert en 1887 l'escissió de la Lliga de Catalunya (Permanyer i Ayats, Domènech i Montaner), Catalunya havia de constituir-se en regió autònoma dins Espanya -el projecte, de moment, no va fer forat- i havia de

contribuir a les despeses generals en la part que en justícia li correspongués i realitzant els catalans mateixos la recaptació dels impostos dins llur territori. L'Administració pública havia d'ésser portada per catalans, i hom preconitzava, a més, una divisió territorial basada en comarques i municipis, el foment de les activitats econòmiques i de l'ensenyament i la cultura, la millora en la higiene i la salut públiques i en les vies de comunicació i les obres de regadiu (Centre Català [1890 a], 17-20). A l'acte de presentació del programa polític, Frederic Soler advertia, però: "Lluny de nosaltres la idea de desmembrar la pàtria, ni de separar-nos d'Espanya. No, nosaltres mai serem ni separatistes ni unitaristes" (Centre Català, [1890a], 11). Es tractava, per tant, d'impel·lir un corrent autonomista, inspirat en la confederació alemanya. En el Discurs de gràcies, Manuel de Lasarte deixava les coses clares en afirmar que entre els enemics del catalanisme hi havia els separatistes, que pretenien que Catalunya fos una nació independent i s'oposaven a aquells que advocaven per una Catalunya autònoma dins Espanya (Centre Català, [1890 a], 20-24). En la resposta al qüestionari sobre l'ampliació del port de Barcelona, lliurat a la Cambra de Comerç (Centre Català, 1890 b), es sostenia que malgrat ésser Barcelona la primera ciutat mercantil d'Espanya, i no obstant ésser una ciutat avançada d'Europa, el seu port no podia entrar en bones condicions dins el comerç internacional perquè el centralisme no deixava que funcionés la Junta d'Obres del Port, car en realitat les decisions es prenen a Madrid. Per al Centre Català, la Cambra de Comerç seria mereixedora d'agraïment "si ab viril energia logra vèncer los obstacles tradicionals del espedienteig que mata todas las forzas vivas de las regions subjectantlas ab mà de ferro al vassallatge de las oficinas centrals de la nació". Influí també en la configuració del pensament regionalista l'obra de l'historiador Aulèstia i Pijoan (1887-1889, 1908), seguidor d'Almirall. El volum I dels seus Estudis Històrics (1908), que recollia nombrosos escrits, tenia una part extensa dedicada al desenvolupament de la indústria catalana a partir de 1829. Per a

Aulèstia el catalanisme donava un nou impuls que sacsejava tots els organismes que formaven part de la vida pública (Op.cit., 1908, II, 163).

Lluís Domènech i Montaner (20) fou dels que va defensar l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, participant-hi activament com a arquitecte (Hotel Internacional, restaurant del Parc de la Ciutadella) i com a paladí polític. Segons Domènech, a l'Exposició "Catalunya ha quedat bé; podia quedar molt millor si hagués disposat de sí mateixa y no la haguessin entrebancat los mateixos lligams de sempre, pero l'esperit català ha donat novelles probas de vida fundament arrelada"; a més "lo que hem fet per Catalunya ho hem fet pera Espanya" (L.Domènech, [1888]). Hom es queixava de les traves que posava el centralisme i del fet que Espanya ignorés Catalunya. Domènech preconitzava parlament i legislació propis per a cada regió, i venia a assegurar que aquests principis eren els que inspiraven les legislacions dels països europeus capitalistes i dels EUA.

Per a Domènech el poble català era treballador, ordenat, dotat per a les activitats industrials; en canvi, tenia com a principal defecte l'individualisme i la manca d'esperit col·lectiu d'empresa. Però si Catalunya no podia anar endavant per culpa del centralisme, havia d'erigir-se en punt de partença i model per a la reorganització de les altres regions espanyoles. Per a avançar, calia adpotar la solució autònoma i, dins aquest context, era necessari impulsar les obres públiques, els ferrocarrils, les vies de comunicació, la reforma de l'ensenyament (universitat autònoma, escoles industrials) i el sistema jurídic (Ll.Domènech, 1899; altra edició s.a.). Els càrrecs públics de l'Estat a Catalunya havien d'estar desenvolupats per catalans, l'ensenyament havia d'ésser molt més pràctic i realista. L'objectiu final era molt clar: "aspirem los catalans a reconstruhir la personalitat de Catalunya en la civilisació moderna, ab tota l'altesa que tingué en edats passades" (Ll.Domènech, s.a., 315). Tal

com va asseverar uns anys més tard, Catalunya necessitava l'autonomia perquè "aspira a posseir medis de portar per si mateixa la seva indústria i el seu comercials mercats universals, a fer-se pròspera i forta, i no desitja posseir tot això per a isolar-se" (Ll.Domènech, 1907, 29); per altra banda, la seva posició era d'avinença, perquè "El regionalisme és solució de concòrdia en la qual Catalunya ha d'insistir per a la salvació de tots" (Op.cit., 1907, 27). Els corrents regionalistes, però, no foren homogenis, com va explicar Josep Pella i Forgas (1905 o 1906 ?). D'ençà del Memorial de Greuges (en el que col.laborà formant part de la Comissió que anà a lliurar-lo al rei) i de les Bases de Manresa, el moviment havia abraçat monàrquics i republicans, autonomistes i separatistes, dogmàtics integristes i oportunistes, liberals i conservadors.

De fet, el rebuig de l'uniformisme estava a l'ordre del dia. Miquel dels Sants Oliver opinava que quan hi havia varietat el millor que hom podia fer era reconèixer-la i, seguint Bluntschli, considerava que els elements bàsics nacionals eren l'idioma, els costums i les institucions jurídiques (Oliver, 1899). Oliver es queixava de la manca de moviment regionalista a la seva illa de Mallorca, i feia veure com a Catalunya, Galícia, el País Basc, Navarra i València hi havia bullidera regional, que despertava les ires de Madrid. El regionalisme tenia varis vessants: literari, social, econòmic i polític, i en el cas català tenia les seves arrels històriques en la tradició política de la confederació catalano-aragonesa (21).

El desastre colonial de 1898 fou un cop duríssim que contribuí a galvanitzar profundament el moviment regionalista, però la sacsejada no caigué en el buit, perquè el regionalisme ja portava molts anys de vida i d'evolució. A Miquel dels Sants Oliver, la derrota de 1898 li va fer dir: "España ha vivido en sus recuerdos y se ha refugiado en el orgullo castellano, ajena y en cierto modo hostil a los afanes burgueses,

utilitarios y para ella repulsivos de los demás pueblos" (Oliver, 1899, 181). Espanya havia saltat en bocins, als ulls dels regionalistes, en part perquè havia bastit la seva unitat "en virtud de la preponderancia de Castilla" (Op.cit., 181); "El Estado español se había formado a imagen y semejanza de uno solo de sus componentes" (Op.cit., 194). En canvi, el regionalisme responia a "la realitat" i a "la natura" (Op.cit., 199). El cop de l'esfondrament de 1898 també influí en Josep Franquesa i Gomis (1898), que acusà l'administració d'immoral i retreia als castellans els seus defectes: voler absorbir les altres regions lliures, desordre, menyspreu per la llibertat, mal administradors. Segons Franquesa i Gomis, els catalans entenen per Espanya "la rassa castellana constituïda en àrbitra i monopolisadora de casi tota la Península, habentli imposat sas lleys y fins sa llengua i sas costums" (Op.cit., 17). La corba havia arribat en el seu punt màxim de castellanofòbia.

Duran i Ventosa (1905) va explicar que el moviment regionalista "té per fonament primer una reacció de la realitat contra la ficció, de la vida natural contra les organitzacions artificioses que la oprimeixen" (Op.cit., 5). Duran i Ventosa es distancià completament del federalisme de Pi i Margall, perquè partia del municipi, de compostos socials agrupats a través de pactes. En canvi, el regionalisme que ell preconitzava partia del concepte de nació, i es basava en unitats socials orgàniques. Per a Duran i Ventosa, l'autonomia política, com per a la immensa majoria dels regionalistes, no implicava el separatisme, sinó simplement la voluntat de seguir vivint al costat de les altres regions, però amb unes bases diferents. Si el federalisme, segons Duran i Ventosa, no tenia idees massa precises sobre comerç exterior, per al regionalisme estava molt clar que l'Estat havia d'intervenir i patrocinar el proteccionisme, perquè hom entenia que la riquesa era un dels elements bàsics de la vida nacional i era necessari sempre fer-la créixer. Per tant, es pot afirmar que els corrents regionalistes anorreen, a final de segle, els temp-

teigs federals, que quedaren ofegats. Els corrents progressistes impulsats pels republicans federals no pogueren trobar una sortida política, vers la fi del segle. D'altra banda, els regionalistes es demarcaven dels corrents de pensament preocupats per la qüestió social -anarquisme, col·lectivisme-, als que acusaven de no reconèixer l'existència de la nacionalitat.

4.- El criteri econòmic general catalanista de Ferran Alsina.

Ha estat ja analitzat com, a partir de 1868, les idees regionalistes prenen força. Els corrents polítics, ho hem vist, tingueren una repercussió sobre les idees econòmiques. Els objectius polítics de finals de segle serien definits perfectament pel Dr. Robert (1902): Catalunya havia d'aspirar a l'autonomia política i administrativa dins l'Estat espanyol, calia establir un poder regional diferenciat del poder central, d'acord amb el que definien les Bases de Manresa, i el moviment social que feia de suport a aquests objectius era el regionalisme, equivalent al terme catalanisme (22). El Dr. Robert apuntava un problema que ha esdevingut crònic: Catalunya, amb el 9 % de la població i el 16 % de la superfície, aportava el 25 % dels ingressos de l'Estat, que avantposava la despesa corrent a les despeses d'inversió. És significatiu que Enric Prat de la Riba, que seria un dels dos secretaris de ponència de les Bases de Manresa de 1892 (DDAA, 1961, 698), en el Discurs donat en el Centre Escolar Catalanista en la sessió inaugural del curs 1890-1891 (E.Prat de la Riba, [1891]), afirmés sense ambages que cada nació necessita un Estat, i que a la Ley jurídica de la industria (1898) afirmés que "La unitat social poble o nació [subratllat per Prat] ens ha de servir de base, perquè ens proporciona la unitat industrial més compacta i més completa" (Op.cit., 32), o que "El conjunt de treballs industrials d'un país forma la indústria nacional del mateix, que és la unitat de la que s'ha de par-

tir en un estudi jurídic, per ésser la societat poble o nacionalitat [subratllat per Prat] el subjecte natural de tot Dret, de tot sistema jurídic positiu" (Op.cit., 39). Prat de la Riba, com d'altres però amb un major rigor conceptual, parlava de nació i no dubtava a definir-la: "El concepte de nació més exacte, al nostre entendre, és aquell segons el qual convé aquest apel.latiu a tota societat que posseeix un sol esperit col.lectiu, fonament i arrel de tota la seva vida característica: tal és la nota essencial de la idea de nacionalitat; tots els altres trets en què es fixen els autors són, és veritat, importants (...), mes no li són absolutament indispensables: les vicissituds històriques poden esborrar-los de la terra, i, no obstant, la nacionalitat continuarà subsistent" (Op.cit., 287). El legislador, segons el jove Prat, a més d'haver de formar part de la nacionalitat per a la qual legislés, havia d'estudiar tots aquest trets i investigar-ne la significació etnològica. Quan Prat escrivia aquestes ratlles i llençava aquestes idees, tant el provincialisme com el federalisme ja estaven derrotats (Ll.Duran i Ventosa, 1905, XI, cap.2 i 3).

L'economista més destacat, dins el corrent regionalista de finals de segle, fou Ferran Alsina (23), que s'havia destacat per proferir crítiques duríssimes al centralisme -al que qualificava d'ignorant i incapaç-, a la corrupció de l'Administració pública espanyola. Per a Alsina, els catalanistes havien de resoldre el problema de la substitució dels mals governants a base d'eleccions democràtiques; i si s'acusava Catalunya de voler separar-se d'Espanya era només perquè "els catalanistes hem protestat tan enèrgicament com nos ho han permès fer-ho nostres froces (...) contra tot lo que ha fet o intenti fer lo Centre en perjudici moral o material de Catalunya" (F.Alsina, 1892a, 19). Hom amenaçava: "Pobres d'ells que de debò fóssim separatistes!" (Op.cit., 20).

Els treballs llegits per Ferran Alsina (1893) a les Assemblees de Manresa (1892) i Reus (1893) foren editats amb

IMP
 el títol de Criteri econòmic general catalanista. El llegit a Manresa tractava quatre temes: el proteccionisme, el sistema bancari, la fiscalitat i la qüestió social. El catalanisme, deia Alsina, anava lligat al proteccionisme, perquè era un sistema necessàriament aplicable en un país com Catalunya, tan escàs en riqueses naturals.

Per a Alsina existien dues formes d'exercir la protecció. La primera, que segons ell es produïa en la situació d'infantesa de les nacions, consistia a adpotar només mesures de tipus duaner. Aquesta forma servia per a protegir noves produccions i per a defensar-se de la competència estrangera, i obtenia com a resultats la protecció al treball i l'increment dels ingressos duaners. La segona forma consistia, segons Alsina, a protegir a través d'una combinació de mesures governamentals que permetessin d'obtenir uns productes cada cop de més qualitat. Aquestes mesures havien d'incidir en el capital, la mà d'obra i la intel·ligència, i entre elles cal destacar: l'ensenyament tècnic, els pactes comercials favorables, la disminució de la càrrega fiscal, facilitats creditícies, la millora en els transports i les comunicacions, crear un cos consular diligent, aconseguir la pau i la seguretat públiques, moralitat mercantil. (Op.cit., 12-14).

En relació al tema dels impostos, Alsina sostenia que les contribucions havien d'ésser proporcionals als recursos dels habitants, entenent per això darrer les utilitats, els beneficis i les rendes però no els immobles i els capitals necessaris per a la producció. Per a Alsina, "la cuota contributiva imposada ha d'esser proporcional á las rendas ó utilitats de tota mena que al imposat li dongan los capitals, las propietats, los negocis, las arts, los officis, los empleos ó cualsevol altre dels molts y variats medis existents y a propósito pera fer produhir interessos ó sa equivalencia en productes á la inteligencia, 'l capital y'l treball" (Op.cit. 18). A partir d'aquest principi, Alsina feia dues propostes de taules de tarifes: una per a la contribució industrial, i

una altra per a la contribució per renda. En el primer cas, el tipus de gravamen oscil.lava entre l'1 % i l'11,50%, en el segon, del 2,10 % al 13,70 %. En ambdós casos, la rebaixa era ostensible en relació a les taules vigents. (Op.cit., 20-21) (24). Alsina rebutjava l'impost sobre consums, i proposava que la imposició local es formés a partir de recàrrecs sobre les contribucions industrial i per renda.

Alsina defensava un sistema bancari limitat -és a dir, amb no més entitats bancàries que les necessàries-, però, a la vegada, defensava la llibertat de creació d'entitats i la llibertat de bancs d'emissió (per tant, proposava de treure el monopoli de l'emissió de bitllets al Banc d'Espanya). Quant a la circulació fiduciària, tant la moneda com el paper-moneda en circulació havien de guardar una correlació amb les necessitats del volum de transaccions. Si aquestes necessitats ho requerien, Alsina era partidari de l'emissió de paper-moneda. Hom proposava també d'adoptar el sistema bancari dels EUA, segons el qual una entitat podia convertir-se en banc d'emissió si dipositava a la Tresoreria de l'Estat una quantitat en deute públic; a canvi, l'Estat li lliurava en forma de bitllets el 90 % de la xifra dipositada. El dipòsit servia com a garantia de l'entitat bancària (Op.cit., 25-32; aquesta part dedicada al sistema bancari havia estat redactada per Eusebi Güell i Bacigalupi).

El darrer tema tractat a l'Assemblea de Manresa de 1892 fou el de la qüestió social, a partir d'un esquema molt simple: per un costat hi havia la "clase baixa", formada per obrers amb desigs d'emancipació -per a uns de la tutela, per a d'altres de la tirania- de les classes dirigents; per un altre costat, la "clase alta", una part de la qual no complia la seva missió social, consistent en crear treball i riquesa, i aquesta manca de responsabilitat provocava en els obrers un "desig desenfrenat" de posseir riquesa sense esforços. Al mig del ventall social hom hi col.locava la classe mitjana, que tenia el seu origen en la "clase baixa", i que s'havia pogut

formar gràcies al "compliment dels deures individuals", el treball i l'estalvi. Per a Alsina, la classe mitjana es situava entre els dos extrems, entre "la tendència sempre avassalladora y tirànica de la classe alta" i "l'impuls sempre violent i desordenat de la classe baixa", i constituïa un element fonamental per a preservar l'ordre social (Op.cit., 37-38). Alsina afirmava que els catalanistes es proposaven, en llur programa, de potenciar la classe mitjana a base de refer els gremis adaptats als nous temps, aplicar la protecció al treball i estendre el cooperativisme. La intenció era pluriclassista, clarament: hom es proposava la "defensa dels interessos de todas las classes del poble català" (Op.cit., 40). El recurs a la classe mitjana és un precedent de la defensa de la menestralia per part de Carles Pi i Sunyer (1927 i 1929; R.Vinyes, 1983, XI). El que no feia Alsina, naturalment, era explicar quines eren les causes històriques que havien provocat la formació de les diferents classes socials.

A l'Assemblea de Manresa (1893) Ferran Alsina intentà presentar les xifres relatives a l'esforç tributari de Catalunya envers l'Estat, i els beneficis que en treia. Hom extreia les dades de l'Estadística Administrativa de la Contribución Industrial y de Comercio per a l'exercici de 1889-1890, i d'acord amb aquesta font, Catalunya contribuïa en total en un 21,18 %, segons els desglossament següent:

	<u>Tota Espanya</u>		<u>Catalunya</u>		<u>Catalunya x100</u>
	<u>Pessetes</u>	<u>cts</u>	<u>Pessetes</u>	<u>cts</u>	<u>Espanya</u>
Indústria	8.418.581	16	1.446.557	40	17,18 %
Comerç	22.008.165	77	4.574.842	13	20,78 %
Professors	3.821.681	45	681.101	99	17,82 %
Arts i ofic.	2.627.612	45	669.487	91	25,48 % (*)
Fabricació	4.723.243	97	1.440.373	79	30,49 %
Total	41.599.284	80	8.812.363	22	21,18 %

(*): Corregit error aritmètic

Font: F.Alsina (1893, 47)

JMP

Tenint en compte que Catalunya en 1887 tenia 1.842.505 habitants, el que representava el 10,50 % de la població de l'Estat espanyol (en realitat era del 10,49 %), cada contribuent català pagava 4,78 ptes, mentre que cada contribuent espanyol no català pagava 2,08 ptes. Si hom feia el càlcul segons la superfície del territori, tenint en compte que l'Estat Espanyol ocupava 504.517 km² i Catalunya 32.196 km², Catalunya contribuïa en 273,70 ptes/Km² mentre que la resta de l'Estat ho feia amb 69,40 ptes/Km² (Op.cit., 48-49).

Si hom agafava les dades de l'Estadística General del Comercio Exterior de España con sus provincias de Ultramar y Potencias extranjeras en 1891, resultava que, en concepte de drets d'entrada, impostos sobre càrrega i descàrrega i altres gravàmens menors, a Espanya (exclosa Catalunya) s'havien recaptat 81.391.259 ptes, i només a Catalunya 48.932.135 ptes., és a dir, el 37,55 % del total espanyol i el 60,12 % del que pagava la resta de l'Estat sense incloure Catalunya; això implicava 5,17 ptes/hab. per a la resta de l'Estat i 26,56 ptes/hab. per a Catalunya (i no 26,54 ptes/hab. com deia Alsina).

El quadre-resum que donava Ferran Alsina era el següent:

<u>Concepte</u>	Espanya sense	
	Catalunya <u>Pessetes</u>	Catalunya sola <u>Pessetes</u>
Immables, conreu i cria de bestiar	136.522.802	17.846.394
Drets reals	24.499.246	5.184.543
Impost de mines	1.931.655	53.484
Impost cèdules personals.	5.924.796	790.741
Impost sobre consums ...	64.105.369	10.193.570
Impost sobre tarifes ferrocarrils	10.306.035	1.676.172
Timbre de l'Estat	38.858.435	7.847.735
Renda de propietats sense mines i salines	8.757.889	1.004.978
Redempció del servei militar i de marina	6.343.000	2.098.500
Suma (1) ...	<u>297.249.227</u>	<u>46.696.117</u>
A afegir:		
Contribucions sobre indústria, comerç, professions, arts i oficis i fabricació (2)	32.786.921	8.812.363
Drets d'entrada, impostos sobre càrrega i descàrrega, etc. (3)	<u>81.391.259</u>	<u>48.932.135</u>
Total	411.427.407	104.440.615

Concepte	Pessetes/habitant			
	Espanya sense		-	
	Catalunya		Catalunya sola	
	Pessetes	cts	Pessetes	cts
Immables, conreu i cria de bestiar	8	68	9	68
Drets reals	1	55	2	81
Impost de mines	0	12	0	03
Impost cèdules personals.	0	37	0	42
Impost sobre consums ...	4	07	5	53
Impost sobre tarifes ferrocarrils	0	65	0	90
Timbre de l'Estat	2	47	4	25
Renda de propietats sense mines i salines	0	56(*)	0	54
Redempció del servei militar i de marina	0	40	1	13
Suma (1)	18	91(*)	25	(*)34

A afegir:

Contribucions sobre indústria, comerç, professions, arts i oficis i fabricació (2)	2	08	4	78
Drets d'entrada, impostos sobre càrrega i descàrrega, etc. (3)	5	17	26	(*)56
Total	26	18(*)	56	(*)68

(*) Corregit error aritmètic

(1) Xifres extretes de la Intervención General de la Administración del Estado, exercici 1889-1890.

(2) Any 1889-1890

(3) Any 1891

Font: F. Alsina (1893, 50)

Si es referia el càlcul a l'extensió del territori, el resultat era de 871,07 ptes/Km2 per a Espanya sense Catalunya i 3.243,90 ptes/Km2 per a Catalunya. De les dades d'Alsina es deduïa que Catalunya aportava aproximadament el 20,25 % del total de la recaptació de l'Estat considerada, en 1889-1890 (cal tenir en compte, però, que hom havia sumat els impostos sobre comerç exterior corresponents a 1891).

A canvi d'aquest esforç, deia Alsina, l'Estat no donava a Catalunya ni les forces d'ordre públic capaces de garantir "la seguretat del ple ús y perfecte goig del propi ó interés restant de sa propietat" (Op.cit., 51-52). El país havia hagut de crear i mantenir el seu propi cos de seguretat dels Mossos d'Esquadra. Per un altre costat, Catalunya també havia de fer front en una proporció important al deute de l'Estat, que era elevat com a conseqüència de les excessives despeses burocràtiques i de la corrupció administrativa. Segons Alsina, que utilitzava com a font l'Almanac de Gotha per a 1892, el deute de l'Estat espanyol l'1-1-1890 pujava 6.207.027.482 ptes, i Catalunya n'assumia 1.256.650.429 ptes, és a dir, el 20,25 %, 682 ptes/hab., mentre que Espanya sense Catalunya n'assumia 314 ptes/hab. Quant als interessos d'aquest deute, pujaven 233.312.491 ptes, de les quals 47.235.531 ptes eren assumides per Catalunya, fet que implicava 25,63 ptes/hab. per 11,83 ptes/hab. per la resta d'Espanya. En el cas del dèficit públic la situació era paral·lela: per a tot l'Estat era com a mínim de 75.000.000 ptes, Catalunya se'n feia càrrec en una part de 15.164.820 ptes (el 20,22 %), i això suposava el pagament anual de 909.889 ptes en concepte d'interessos (Op.cit., 55-56).

Alsina no feia, però, cap càlcul sobre les despeses de l'Estat central a Catalunya, sinó que es limitava a fer una estimació de la contribució catalana al funcionament de l'Estat, a través dels impostos i l'assumpció del deute i del dèficit públics. El tema de la compensació per part de

l'Estat de l'esforç fiscal català seria reprès més tard per Guillem Graell -que havia exercit de periodista a Madrid fins al 1888- a La cuestión catalana (1902, caps. 5 i 6), on feia una comparació entre el que pagaven i rebien de l'Estat Madrid i Barcelona. Així, en 1900, Madrid havia pagat, per la contribució sobre indústria, comerç i professions, 5.709.066 ptes menys que Barcelona; a canvi, Madrid s'enduia un terç del Pressupost de despeses i l'Estat hi esmerçava deu vegades més que a Barcelona. Aquesta qüestió sobre el desequilibri desfavorable entre el que Catalunya aportava a l'erari públic i el que en recuperava a través de la despesa pública, esdevindria fonamental en les reivindicacions regionalistes de començament de segle.

NOTES AL CAPÍTULO 4

- (1) Josep Ricart col.laborà a las Conferencias sobre artes y oficios (Fomento de la Producción Española, 1880-81) amb una conferència sobre El arte de navegar necesita protección (27-12-1880), i havia donat una conferència al Círculo de la Juventud Mercantil amb el títol de Dado el progreso moderno: quién está en mejores condiciones para ser un buen comerciante, el que sabe o el que tiene? (1888). Publicà també diversos treballs sobre temes marítims (Ricart, 1886, 1887, 1889). Col.laborà a la "Revista La España Regional", on cal esmentar els següents treballs: Nuestra marina mercante (Tom I i Tom II, 1886); Las vindicaciones de D. Joaquín Costa (Tom II, 1886, pp. 347 i ss.); El puerto de Vigo (Tom III, 1887, pp. 431 i ss.), una traducció del treball d'Odoardo Tadini Los marinos italianos en España. Apuntes históricos (Tom VIII, 1890, pp. 523 i ss.); i Dictamen al cuestionario para la información pública referente á las obras que conviene ejecutar para la terminación del puerto de Barcelona (Tom VIII, 1890, pp. 125 i ss.).
- (2) Orellana nasqué a Albuñol (Granada), en 1820, i morí a Barcelona en 1892. Es relacionà amb l'Institut Industrial de Catalunya i col.laborà a "El Eco de la Producción", que dirigí, òrgan de l'Institut de Foment del Treball Nacional -on actuà de secretari-. Va publicar també a "El economista español" i "Fomento de la Producción Nacional". Orellana es dedicà a més a la literatura (especialment al gènere de la novel·la històrica) i a la història. Entre les seves nombroses obres, criden l'atenció el llibre de poemes Lágrimas del corazón (Barcelona, 1848), la novel·la històrica Quevedo (Barcelona, 1857), un Vocabulario de disparates, extranjerismos, barbarismos y demás corruptelas (Barcelona, 1871, 4a.ed., 1891), una traducció de l'Orlando Furioso de

Ludovico Ariosto, la novel·la històrica en dos volums Isabel Primera (edicions: 1853, 1867), la traducció del Viaje por Icaria de Cabet (2a.ed., 1848), El Conde de España o la Inquisición Militar (Barcelona, 1856), Cristóbal Colón. Historia popular (Barcelona, 1858) i una Historia del General Prim en dos volums (Barcelona, 1871-1872), que fou editada per tres cases diferents. Cal atribuir a la ploma d'Orellana el fullet La libertad y la esclavitud del trabajo (1868). Entre els seus papers econòmics cal destacar Demostraciones de la verdad de la balanza mercantil y causa del malestar económico de España (1867), Reseña completa descriptiva y crítica de la Exposición Industrial y Artística de productos del Principado de Catalunya (1860), La ilusión de los números (dins "Fomento de la Producción Nacional", núms. 309, 312, 313, 1876), Las primeras materias (dins "El Eco de la Producción", 1883), i Apuntes históricos sobre la industria española (dins "El Eco de la Producción", 1881).

- (3) Domènec Call i Franquesa nasqué a Barcelona el 1843 i morí en 1894. Va destacar com advocat i fou membre del partit conservador. Va col·laborar a la "Revista La España Regional", on destaquen els articles Administración municipal (Tom I, 1886, pp.465-469 i 360-362); Por qué España no puede ser librecambista? (Tom I, 1886, pp.290-294); Algo sobre agricultura. Auxilios que merece, é importancia que tienen para España las nuevas explotaciones é industrias agrícolas (Tom II, 1886, pp.53-68); La crisis agrícola. Sus causas, efectos y remedios (Tom VII, 1889, pp.433-448); Cómo se va el dinero de España y las compañías de seguros extranjeras (Tom VIII, 1890, pp.238-244 i pp. 537-543); i, a més Rendición obligada (Tom II, 1888, pp. 97-101); Los mandatarios (Tom III, 1887, pp. 6 i ss.); El juego de la Bolsa (Tom XII, 1892, pp. 97 i ss.); i Programa-bombo.

Sufragio universal. Ley de contabilidad. Ley reformando el procedimiento administrativo. Ley de crédito agrícola. Ley de clases pasivas. Ley de ferrocarriles secundarios (Tom VII, 1889, pp. 191 i ss.). Publicà també un recull d'articles sobre la ciutat de Barcelona (Call, 1878). Va col.laborar també als "Anals de la Lliga de Catalunya", en 1888.

- (4) Zulueta nasqué a Barcelona en 1858 i morí també a Barcelona, en 1925. Estudià Dret a Barcelona i es doctorà a Madrid. Durant vint anys fou Diputat a Corts per Vilafranca del Penedès. Intentà fomentar el comerç amb Amèrica, en un viatge que realitzà en 1903 junt amb Frederic Rahola. Segons l'article que li dedica Roger Alier a la Gran Enciclopèdia Catalana (Vol.15, Barcelona 1980, 842), Zulueta formà part del partit d'Emilio Castelar [cal suposar que hom es refereix al partit republicà possibilista, format per Castelar per a apropar-se a la monarquia després del fracàs de l'aventura republicana de 1873, viscuda dins el partit republicà] i, més tard, del partit reformista creat en 1912 per Melquíades Álvarez, que Zulueta liderà a Catalunya dins d'un nucli reduït. Col.laborà a les revistes "Cataluña" (1903) i "Cataluña Agrícola" (1909-1912). Presidí l'Agrupació Mútua del Comerç i de la Indústria. Entre els seus principals papers econòmics destaquen Liga de Productores del Principado de Cataluña (1894), Asociaciones agrícolas en general, especialmente las de crédito (participació en el XII Congrés de la Federació Agrícola Catalano-Balear, 1909), Revisión arancelaria (1906²), La supresión del impuesto de consumos y los presupuestos del Estado para 1906 (1906³) i Los ferrocarriles carboníferos de Cataluña ("Revista La España Regional" Tom XIII, 1892, 201 i ss.).

- (5) Nasqué el 09-09-1827 i morí el 07-06-1884. Als 19 anys es posà al front de la fàbrica del seu pare i del seu oncle, casa Cayetano i Luis Arañó, dedicada a la producció de llana. Estigué lligat a l'Institut de Foment del Treball Nacional, i participà en la revisió de l'aranzel de 1877 (R.Torelló Borràs, 1888).
- (6) Torelló nasqué a Sant Sadurní d'Anoia el 24-02-1844 i morí en 1897. Estudià durant dos anys al Seminari Conciliar de Barcelona i, després, a l'Escola Normal. Guanyà la plaça de mestre a Sallent (1865). Publicà llibres d'ensenyament sobre gramàtica castellana i aritmètica. A Sallent, va intentar difondre la doctrina social de Lleó XIII, en preconitzar la formació d'associacions mixtes de patrons i obrers. El Foment del Treball Nacional l'anomenà president de les comissions de Propaganda i Aranzelària. Pel maig de 1873 va dimitir com a mestre de l'escola de Sallent i va entrar a treballar a la firma Sert hermanos i Solà dedicada a la venda de teixits. Dirigí varis escrits a la Junta Consultiva de Valoracions i Aranzels, col.laborà amb Orellana en estudis sobre qüestions aranzelàries, va elaborar varis treballs per a la Junta del Foment i va fer un esborrany -del que el govern no en va fer massa cas- de nou aranzel per a Cuba. Participà en la discussió del modus vivendi amb Anglaterra i d'un projecte de tractat comercial amb Alemanya. Fou membre del Foment de la Producció Nacional i del Foment del Treball Nacional (va escriure a la seva revista). Milità en el Partit Conservador liderat per Antonio Cánovas del Castillo (A. de Sard, J.Sellarés, J.Fiter, J.Viñas, 1889).
- (7) Esteve Amengual nasqué a Maó en 1829. Era membre del Foment de la Producció Nacional, i entre les seves publicacions destaquen Discursos acerca la industria na-

quiera (1879), Influencia que causará en España la apertura del Istmo de Panamá (1881), El puerto de Barcelona en 1888 (1888), Breves observaciones sobre lo del puerto de Barcelona (1899a), Nueva serie de observaciones sobre lo del puerto de Barcelona (1899b) i Sencillos recuerdos de mis 30 viajes y excursiones a los Estados Unidos con ligeras apreciaciones sobre aquel pueblo (1899c).

- (8) Antoni Torrents i Monner (Barcelona, 1852-1921) era professor mercantil i pèrit agrícola i químic. Fou professor de l'Escola d'Agricultura de la Diputació de Barcelona. Publicà, en francès L'enseignement commercial (1895a); un opuscle molt reaccionari i superficial sobre Las Ciencias y el Problema Social (1895b); un Tratado de Economía Política (1896a) per a estudiants de nivell elemental i mitjà; Descentralización municipal y reorganización de los Ayuntamientos (1896b); Sociedades Cooperativas (1896 ?); Causas que originan la crisis agrícola y medios que deberían emplearse para conjurarla (?), d'enfocament molt tècnic; Banchs Agrícolas (1896c); Al gran Catalán: Corona de siemprevivas a la memoria del esclarecido catalán el Excmo. Sr. D. Francisco de P. Rius y Taulet (1901), discurs apologètic en què Torrents, però, s'insereix en els tòpics catalanistes quan parla de Felip Vè i la derrota de 1714; La Sociedad (1902), discurs conciliador amb les classes socials; i El impuesto de Consumos (1904). Publicà també força llibres de comptabilitat i opuscles de temàtica social que reflectien la seva posició política carlina.

- (9) Manuel Duran i Bas nasqué a Barcelona en 1823, on morí en 1907. Conservador i espanyolista, a més de defensor del proteccionisme, fou l'introduïdor de l'escola històrica del Dret de F.C.von Savigny, del que prologà la

traducció castellana de 1878 del Sistema de derecho romano actual. Deixeble de Ramon Martí d'Eixalà, de jove estigué influït pel nacionalisme romàntic que estava en voga per Europa. Ben aviat començà a defensar l'autonomia del dret civil català (d'acord amb Savigny cada nació ha de tenir el seu propi dret privat nacional) i s'esforçà en la defensa del dret català contra l'uniformisme. Membre del partit conservador, pertanyé al grup de "El Brusi" de Mañé i Flaquer, enfrontat al grup dels canovistes de Manuel Planas i Casals. Fou membre de la Comissió de Valoracions i Aranzels que va fer assolir l'aranzel proteccionista de 1891. El 4-3-1899 entrà en el govern Silvela com a ministre de Gràcia i Justícia, junt amb Raimundo Fernández Villaverde a Hisenda i amb el general Polavieja al ministeri de la Guerra, però el 23-10-1899 dimití com a ministre, en part degut a les mesures repressives preses a Barcelona amb motiu del "tancament de caixes". Per a Duran, l'element primitiu dins la societat no era l'individu, sinó la família, i l'agrupació de famílies era equivalent al conjunt que ell concebia com a nació; per un altre costat, l'esperit propi de cada nacionalitat quedava representat en el dret públic i el dret privat. Duran va presentar una teoria orgànica de l'Estat en el discurs d'inauguració de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona el 20-1-1893, titulat Acción del Estado según la ciencia contemporánea (1893), en el que mantenia la visió historicista de Savigny, segons la qual l'Estat es configurava de forma orgànica d'acord amb un esperit nacional. Duran preconitzava que l'Estat havia de perseguir un fi ètic: el benestar social, concebut des de la perspectiva del catolicisme de l'època (Riquer, 1977, 22-23, 31-34, 100-101, 136-138, 150-151; J.J. Gil Cremades, 1969, 12, 37, 137-154, 304, 308-315).

(10) Pere Pascual i Domènech, professor d'història econòmica

a la Universitat de Barcelona, afirma en una entrevista feta per Lluís Bonada (1990): "La xarxa que es va construir a la resta de l'Estat va ser una xarxa radial amb centre a Madrid, i això possiblement va ser un error. Hauria calgut una altra mena de xarxa, que hagués aconseguit una integració més efectiva entre el transport marítim i el ferroviari, per tal d'abaratir les despeses de circulació entre els mercats catalans de consum de cereals i d'altres productes alimentaris i abaratir també la col·locació de productes catalans manufacturats a la resta d'Espanya. Cal dir que la xarxa de la resta de l'Estat no va ser pensada en funció de l'economia espanyola, sinó per criteris polítics, per vertebrar un país entorn d'una capital, Madrid. Els criteris centralistes es van imposar a les necessitats d'atendre els interessos i les necessitats dels nuclis més dinàmics. Resultat: línies que travessaven autèntics deserts i que, en conseqüència, van obligar a posar tarifes molt elevades que van escanyar les possibilitats de comercialització".

- (11) Per a conèixer el lligam entre Duran i Bas i els proteccionistes és interessant la conferència que donà al Foment del Treball Nacional sobre Economistas catalanes contemporáneos (1891).
- (12) Estorch nasqué a Olot en 1860 i morí a Barcelona en 1929. Es dedicava al comerç de vins. Poc amic dels liberals, el gruix dels seus escrits foren publicats ja en ple segle XX. Cal destacar la conferència donada el 16-06-1909 en el Círculo de la Unión Mercantil e Industrial de Madrid, titulada Hacia la industrialización de Madrid, el Centro y el Sur de España, en la que criticà la sortida de capitals espanyols a l'estranger per culpa de l'excés d'importacions, així com la impossibilitat,

per a un país pobre i poc industrialitzat com era Espanya, de sostenir la guerra del Marroc; els Estudios económicos (1911), que aplegava una sèrie d'articles i treballs elaborats entre 1902 i 1909 contenen des de la crítica a Cánovas i Sagasta, al lliurecanvisme de Figuerola, als moviments vaguístics, a la manca d'industrialització de Madrid, fins al tractament dels problemes monetaris i pressupostaris d'Espanya, el dèficit comercial (provocat per una política aranzelària equivocada); la conferència Política, sin competencia económica, es liquidación (1912) criticava el fet que a Espanya no es donava importància als estudis econòmics, i això no permetia l'adopció de mesures de política econòmica adequades; finalment, a Españolizando (1913), dirigit a les joventuts monàrquiques, preconitzà un canvi radical d'orientació política, un cop repassada la història del país i després de veure com Espanya va malversar la riquesa que li provenia de les colònies.

(13) Cal anotar que foren vice-presidents del Congrés Andreu de Sard, president de l'Institut de Foment del Treball Nacional, i el marquès de Camps, president de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre. Entre els vocals cal destacar Antoni Bech i Pujol, delegat de la Societat Econòmica Barcelonina d'Amics del País, Pere Bosch i Labrús, president del Foment de la Producció Espanyola i Josep Roca i Galés.

(14) Anteriorment, del 30 de novembre al 17 de desembre de 1881, s'havia portat a cap un Congreso Nacional Mercantil de signe lliurecanvista a Madrid, presidit per Joaquim Maria Sanromà, i amb Mariano Carreras y González, Luis Silvela i Bonifacio Ruiz de Velasco de vicepresidents. Hi participà també Fèlix de Bona, i els temes del Congrés giraven a l'entorn de la problemàtica del co-

merç: des del seu ensenyament fins a la potenciació de nous mercats, passant pel tractament de la qüestió aranzelària, les empreses de transports o els impostos lligats a les activitats comercials (Congreso Nacional Mercantil, 1882). Josep Fiter i Inglès (1886) va fer una crítica d'aquest Congrés.

- (15) Manuel Girona nasqué a Tàrrrega en 1818 i morí a Barcelona en 1905. En 1842 començà a gestionar la creació d'un nou banc -el Banc de Barcelona- autoritzat per Reial Decret de 1-5-1844, que entre d'altres funcions realitzava la d'emissió de bitllets. La crisi de 1847 féu tambalejar el banc, que aconseguí de resistir l'embranchida i superar-la -i, amb això, guanyà prestigi davant dels impositors- mitjançant una ampliació de capital. En 1876 intervingué -amb Antonio López i el seu germà Jaume- en la fundació del Banc Hispano-Colonial, entitat financera que impulsà vàries empreses importants: la Compañía General de Tabacos de Filipinas, el Crèdito General de Ferrocarriles, la Compañía de los Caminos de Hierro del Norte de España, i la compañía de los Ferrocarriles de Asturias, Galicia y León. Participà en la construcció d'obres públiques d'envergadura, com per exemple les línies de ferrocarrils Barcelona-Saragossa i Barcelona-Portbou, l'ampliació del port de Barcelona i el canal d'Urgell. Invertí també diners en obres que li proporcionessin un prestigi social: finançà la nova façana neogòtica de la catedral de Barcelona, col.laborà en la construcció del Teatre del Liceu i de la nova Universitat, comprà el castell d'Eramprunyà, situat a Gavà, i restaurà el castell de Castelldefels. Ajudà Narcís Monturiol perquè pogués fer proves amb el submarí Ictineu. Políticament fou membre del partit conservador, partit al que representà com a diputat i senador. Fou comissari regi de l'Exposició Universal de 1888 i el primer president de la Cambra de Comerç de Barcelo-

na, en 1886. Per a conèixer les activitats de Manuel Girona com a financer és fonamental la consulta dels llibres de Francesc Cabana (1978, 1965, 1972 i 1983, 61-64). Per a conèixer la seva experiència com a alcalde de Barcelona és interessant la lectura de M.Girona (1877).

- (16) A més dels títols esmentats, tenen interès per a conèixer, ni que sigui molt sumàriament, el pensament polític d'Almirall, els títols següents: Idea exacta de la Federación (1869), Discurso presidencial (1896), Los Estados Unidos de América (1884), Regionalisme y Particularisme (1901) i Obras y escritos políticos y literarios de Valentín Almirall (1902). Almirall va utilitzar el pseudònim de "A.Z.", així com el de "L'Amich de cada Festa" (Izard, 1979, 41 n.). Sobre el pensament d'Almirall convé consultar els treballs de J. Solé Tura (1974), J. Trias Vejarano (1975) i I. Molas (1988) (A.Balcells, 1988, 107-127).
- (17) De Fiter cal citar també la publicació en 1913 d'una Enciclopedia moderna catalana, el Discurso pronunciat el 29-12-1890 a l'Acadèmia Científico-Mercantil, el fullet La fabricación de los encajes, su historia y su porvenir (1881), i el volum sobre Efemérides de la historia del comercio y la industria (1898), força interessant per les dades que aporta del s. XVIII o àdhuc anteriors, amb la qual cosa pretén demostrar els orígens de l'apogeu industrial del Dinou.
- (18) Permanyer nasqué en 1848 i morí a Barcelona en 1919. Fou membre de la Unió Catalanista. Col.laborà a la formació d'una escola històrica del Dret català. En 1887 deixà el Centre Català junt amb d'altres col.laboradors

de "La Renaixença" que es distanciaren de Valentí Almirall. Quan en 1904 Ildefons Sunyol i Domènec Martí i Julià donaren un gir cap a l'esquerra, Permanyer abandonà la Unió Catalanista per acabar a la Lliga Regionalista (Riquer, 1977, 29, 48, 80, 293). A les Bases de Manresa de 1892 va fer la ponència sobre les atribucions del poder central. Es interessant el recull de Discursos publicats per la Il.lustració Catalana (J.J.Permanyer, s.a.).

- (19) Cal recordar que les Bases de 1892 tractaven alguns aspectes de la política territorial (la divisió territorial havia de tenir per fonament, segons la Base 5a, la comarca natural i el municipi) i de la vida econòmica. Així, per exemple, la Base 6a deia que Catalunya havia d'ésser sobirana en "l'establiment i percepció d'impostos" i en l'encunyació de moneda, de curs obligatori a tota Espanya (Base 14a) (J.A. González Casanova, 1974, 536-539; Unió catalanista, 1900). Es interessant de fer notar que el Pressupost de despeses de l'Estat havia de distribuir-se per regions segons llur riquesa.
- (20) Per a conèixer els seu pensament polític és molt útil la lectura dels seus Estudis polítics (1905).
- (21) Al segle XIX, es poden trobar referències a l'antiga Confederació. L'economista Francesc Roca i Rosell planteja que cal preguntar-se per què no tirà endavant, durant la formació del regionalisme, la idea de ressuscitar la vella Confederació Catalano-Aragonesa, citada prou sovint pels historiadors romàntics. Per què, en comptes dels Països Catalans de Josep Narcís Roca i Farreras o Pella i Forgas, no prosperà un hipotètic "Aragó" (= tota l'antiga corona d'Aragó) ?. Per què es

revitalitzà més Catalunya que les Illes Balears, per què no bastir un país que en comptes d'ésser Catalunya, o uns plurals Països Catalans, hagués pogut ésser Aragó (de contingut encara més plural)? D'entrada, hagués sonat millor (molts petits països, al món, s'anomenen Noruega, Dinamarca; és a dir, en singular). Al Principat prosperà la denominació Catalunya a seques, sense atributs (ni Diputació, ni província, ni regió). Per què els historiadors romàntics del segle XIX, a l'hora de necessitar velles gestes, parlaven de l'antiga Confederació i acabaren projectant-ne només una part a l'època contemporània?. La vitalitat industrial de Catalunya en seria potser un factor explicatiu, però no justifica un possible error de projecció política (és una hipòtesi). Ho hagués rebutjat l'Aragó estricte, tenint com té un passat comú amb els catalans? Hagués tingut, tot amb tot, més sentit que els Països d'Oc dels anys trenta, o que la il·lusió que tingué Rossell i Vilar de la "raça catalana"?.

Al segle XIX cal pensar que fou perduda la gran ocasió de bastir un nou projecte d'Aragó, d'un país més equilibrat territorialment que la macrocefàlica, enganyosament densa i fortament desequilibrada Catalunya. Posats a ésser romàntics, els historiadors i els polítics haguessin pogut actuar amb major generositat de mires. És clar que des de l'Aragó estricte no en sortí, que se sàpiga, cap projecte integrador. Hi havia la barrera de l'idioma i de l'economia (però les economies eren complementàries). I, en comú, les quatre barres de la senyera i el passat històric. Si, com recorda E.H.Carr, Croce venia a dir que "la història consisteix essencialment a veure el passat amb els ulls del present i a la llum dels problemes d'ara" (E.H.Carr, 1976, 28), per què en ple romanticisme, en el moment de l'impuls de les modernes nacions europees, els intel·lectuals veieren el present desmembrant el Principat de l'antiga Corona d'Aragó?.

- (22) El Dr. Robert es definia, també, com a nacionalista, perquè desitjava per a Catalunya "una vida esplendent i una autonomia completa, com la desitgem per a totes les regions espanyoles" (Dr. Robert, 1902).
- (23) Molt interessat per la tècnica i per la ciència, Ferran Alsina (1861-1907) fundà i llegà a la ciutat de Barcelona el museu de física experimental "Mentora Alsina". Participà a les Assemblees de la Unió Catalanista a Manresa (1892) i a Reus (1893). Fou director de la fàbrica de El Vapor Vell de Sants, on intentà una reorganització del treball que suscità l'oposició dels treballadors. Per a argumentar la seva reorganització, va basar-se en un estudi comparatiu molt detallat dels costos de la maquinària a Anglaterra i a Catalunya (F. Alsina, 1889). Hom publicà també un treball propugnant el treball dels infants i un opuscle en defensa del cooperativisme, que oposava al socialisme (F. Alsina, 1892b, 1899). El tema de la comparació entre les indústries tèxtils d'Espanya i Anglaterra fou estudiat en 1899, per una "Comissió Obrera Catalana" (1899) que publicà una Memoria descriptiva sobre la situació de les fàbriques angleses de filats i teixits de cotó i sobre la situació de llurs treballadors. Aquesta memòria anava signada per Antoni Sagués, Ignasi Peris, Joan Vidal, Antoni Solé, Ramon Fontanals, Jaon Nuet i Josep Pàmias. Vidal, Sagués, Nuet i Pàmies eren dirigents obrers, que havien fundat, desmarcats dels anarco-col·lectivistes, el Partit Democràtic Socialista Obrer Espanyol el 15-7-1882, que fou quan llençaren un programa del nou partit en unió amb el nucli socialista de Madrid (prèviament, el grup de Pàmias havia publicat, pel juliol de 1881, un Manifest-Programa de data 10-5-1881 a "El Obrero" el 8-7-1881, on hom preconi-

zava la formació d'un Partit Democràtic Socialista Obrer Espanyol, que fou un precedent del PSOE). Quant a Ramon Fontanals, pertanyia a la Federació de Les Tres Classes de Vapor, el mateix que Joan Nuet, col.laborador de "El Obrero" i que Joan Vidal, Josep Pàmias i Antoni Sagués, que en foren dirigents (M.Izard, 1973, 206, 222, 226). Sagués, Pàmias i Vidal havien contribuït a crear, en 1890, el Partit Socialista Oportunista (Op.cit., 178). Hom destacava, a la Memoria descriptiva, el fet que a Anglaterra existís un sindicat de patrons que negociés amb l'associació obrera, les Trade-Unions. Era exposada, també, la Llei de Fàbriques i Tallers anglesa de 1878, que havia entrat en vigor el primer de gener de 1879, i que regulava les condicions que havien de reunir les fàbriques i els tallers, així com les condicions de treball dels obrers (homes, joves, dones, infants). Es constatava, a més, les diferències salarials entre Anglaterra i Espanya (a favor dels obrers anglesos, naturalment). La comparació entre les estadístiques angleses i espanyoles era també força il.lustrativa: a finals del segle, a Anglaterra hi havia 48,5 milions de fusos per prop de 3 milions a Espanya. A Anglaterra, les màquines de filar ocupaven 74.160 persones i 83.670 més tenien cura de la preparació de la filatura; es produïen 877.500.009 Kg de cotó filat per any i el consum anual del cotó en floca era de 956.475.009 Kg (Comisión Obrera Catalana, 1899, 9-10). En 1898, la indústria cotonera espanyola consumia unes 70.000 Tm (J.Nadal, 1975, 276-277). Una partida de cotó en floca de 100.425 kg que costava aproximadament 138.868 ptes situada a Manchester costava al pla de Barcelona 145.818 ptes, és a dir, un 5% més; una partida de 79.036 Kg de carbó de Cardiff costava 14.896 ptes col.locada a Manchester i 26.447 ptes, un 77,5 % més, en una fàbrica catalana. (Op.cit., 11-14). Per tant, el cost de l'energia constituïa un entrebanc molt fort per a la capacitat de competir de la indústria catalana.

- (24) Un exemple concret: un propietari barceloní d'una casa de pisos de lloguer que pagava per la propietat urbana 2.328,-ptes passava a pagar només 448,-ptes, és a dir, un 80,76 % de menys (F.Alsina, 1893, 22).

CAPITOL 5LES IDEES ECONOMIQUES DE PERE ESTASEN I CORTADA

1.- Pere Estasen, introductor del positivisme i del darwinisme social

Pere Estasen i Cortada (1), nascut a Barcelona en 1855 i mort també a Barcelona en 1913, fou un economista que contribuï a ampliar l'arc del pensament econòmic català durant el darrer quart de segle XIX i els primers anys del segle XX. Estasen fou, a més, un innovador (tant en el marc català com en l'espanyol), puix que ajudà a introduir l'escola històrica alemanya d'economia, el positivisme filosòfic i el darwinisme social.

Estasen tingué una participació activa en la societat catalana, i assajà de divulgar les seves idees a través de discursos, articles en publicacions periòdiques i la intervenció en diverses entitats de caire cívic, cultural, jurídic i econòmic. Fou el representant d'una de les "burguesies catalanes" (de les més radicals, potser), per utilitzar un terme encunyat per Miquel Izard (1979, 57-76, 201-217). Defensà, entre els representants de la burgesia industrial, els sectors més avançats i oberts cap a Europa, els més partidaris de les reformes imprescindibles per a apropar el mode de producció autòcton al capitalisme industrial europeu de l'època.

En tant que filòsof impulsor de nous corrents, que trencaven tant amb el pensament tradicional com, en el fons, amb l'idealisme krausista, la bibliografia d'Estasen és força extensa (Estasen, 1876a, 1876b, 1877a, 1877b, 1877c, 1877d, 1878a, 1878b, 1878c). Estasen, introductor del spenceria Walter Bagehot, fou dels primers a aplicar el mètode científic inductiu. Als vint-i-un anys ja era un positivista convençut. Així, a El positivismo y la teoría de la evolución (Estasen, 1877c) posava l'accent en la importància, per al coneixement científic, del punt de vista "objectiu" enfront del punt de vista "subjectiu". "Lejos de

ser todo subjetivo, es todo objetivo", deia Estasen (Op. cit., 433). Era un punt de vista oposat al de molts economistes de l'època, entre ells el mateix Raimundo Fernández Villaverde, que en una conferència que va donar a l'Ateneu de Madrid el 27 de febrer de 1883 afirmava: "Es indudable para los que conocéis mis convicciones que yo, soldado fiel del pabellón espiritualista, no he de tener por posible ni menos por laudable el empeño de construir por métodos inductivos y experimentales, prescindiendo de toda creencia a priori, la ciencia entera del hombre y de la sociedad" (Raimundo Fernández Villaverde, 1883, 262). Estasen explicava que "En realidad, todo es objetivo, porque todo es matemático, o es astronómico o químico, o viviente, todo pasa en la naturaleza y se traduce en la ciencia. Si todo fuera subjetivo, no nos daríamos cuenta de los fenómenos de la naturaleza, sino que sólo conoceríamos los fenómenos de conciencia que ocurren cuando estudiamos los fenómenos de la naturaleza" (Estasen, 1877c, 442). Per a Estasen el "sistema transformista" havia de basar-se en els mètodes del positivisme i, consegüentment, qualsevol ingerència metafísica havia d'ésser rebutjada perquè era contrària al positivisme. Per tant, "La filosofía parcial de la evolución puede explicarnos la naturaleza del mundo y sus orígenes; para explicarnos todos los fenómenos objetos de la ciencia, hasta el positivismo; y como el estudio de la naturaleza del mundo y sus orígenes es una rama de los conocimientos generales que integra el alcance científico de nuestra época, puede decirse que la filosofía parcial de la evolución va comprendida en la filosofía general conocida con el nombre de positivismo". (Op. cit., 444).

El jove Estasen, que havia enllestit quan tenia 19 anys la carrera de Dret, havia començat a reflexionar ben aviat sobre l'evolucionisme. En 1876 publicava un estudi sobre El transformismo ó Teoría de la Evolución aplicada a las instituciones económicas (1876a), en el que es proposava

d'aplicar l'evolucionisme a la interpretació dels fenòmens econòmics, bo i partint d'una idea clau de W. Bagehot, idea que consistia a sostenir que l'avenç de les ciències exactes i físico-naturals influïa sobre la política i sobre la ciència econòmica. Es tracta d'allò que Schumpeter anomenà "la influència darwinista general", a la que no escapava pas Bagehot, autor sobre el qual cal recordar que en el seu llibre Physics and Politics, publicat en 1872, emprava la psicologia social darwinista (Schumpeter, 1971, 503).

Estasen, en el seu assaig sobre El transformismo... lligava el positivisme amb el mètode de la vella escola històrica alemanya d'economia, a partir de relacionar el pensament de John Stuart Mill amb Wilhelm Roscher (un altre partidari del mètode inductiu, enfront del deductivisme dels clàssics). En comentar un article publicat al "Journal des économistes" (Cl. A. Royer, 1872), Estasen assenyalava com per a la Sra. Royer la qüestió social era un aspecte més de la struggle for life de Darwin i, finalment, el jove filòsof català acabava la primera part del seu assaig preguntant-se: "¿puede esperarse que algún día se defina "la ciencia de las transformaciones de la riqueza"?" (Estasen, 1876a, 16). A la segona part de l'article, publicada al núm. 2 de "El Porvenir" (10-12-1876, 58-67), Estasen comparava les institucions econòmiques als organismes naturals. Això volia dir que eren, també, susceptibles d'experimentar una evolució i que, en conseqüència, en el moment d'estudiar-les calia indagar també sobre llur passat històric. A més, la struggle for life de Darwin o la concurrence vitale de la Sra. Royer eren presents en el procés de circulació de les riqueses, de forma que les empreses industrials lluitaven per llur existència igualment a la lluita dels individus i de tots els éssers organitzats. Estasen intentava de trobar una definició de la riquesa i del valor, bo i plantejant: "¿podríamos ya lanzarnos a definir la riqueza, el conjunto de objetos útiles y valor la apreciación (subjetiva) de

estas utilidades, y la relación (objetiva) entre las mismas?" (Estasen, 1876a, 59). Es tractava de situar els agents productors de la riquesa dins d'un context on predominava la lluita per l'existència. Certament, aquesta darrera premissa era una extrapolació potser excessiva del món de la biologia i de les ciències naturals al món de l'economia. Estasen, però, no renunciava a aquesta extrapolació, sinó que la propugnava obertament: "Muchos desdeñarán esta manera de tratar las cuestiones económicas, pero yo reincido en el procedimiento positivo, que me ha enseñado a conocer la ley de la herencia en economía política" (Op. cit., 64). Per a ell, "Hoy es necesario cultivar las ciencias positivas, es necesario que el pan intelectual sea también pan material de la existencia, y si esto hace falta en todas partes, en nuestro país es esencialísimo, porque es cuestión de ser o no ser en el mundo" (Estasen, 1893, 7-8).

Estasen insistia en què "falta aplicar muchas leyes biológicas y psicológicas al conjunto de los fenómenos sociales, para que la sociología forme un sistema, un cuerpo de doctrina completo" (Estasen, 1879b, 150). Hom es basava en els Grundlagen de Wilhelm Roscher (publicat en 1854), traduïts a l'anglès per J.J. Lalor en 1878 sota el títol de Principles of Political Economy (Estasen n'utilitzava la versió francesa traduïda per M. de Wolowski) (2). Quant al mètode més aconsellable, escrivia: "Por lo que se refiere al método de investigación, ha de dar preferencia al método inductivo sobre el sistema de afirmación anticipada de principios (subratllat per Estasen), com diria Guillermo Roscher" (Estasen, 1879b, 150-151). Roscher, però, no traslladava mecànicament els resultats obtinguts en el camp de les ciències de la natura al camp de la ciència social, sinó que preconitzava un mètode de recerca "a la manera de l'investigador de la natura" (Schumpeter, 1971, 602); en canvi, Estasen era més primitiu quan afirmava que "han de

trasladarse al campo de la economía política muchas de las conclusiones de la etnografía moderna; la categoría general de los seres orgánicos y superorgánicos, tiene su influencia en ciertas cuestiones esencialmente económicas, conviene que los economistas tomen nota de las preciosas conquistas de la biología; muy mucho queda por hacer de la geografía económica" (Estasen, 1879b, 152). Un exemple de l'aplicació de les lleis de la biologia a l'estudi dels fenòmens econòmics és el llibre Los orígenes de la vida económica (Estasen, 1896), en el que Estasen analitza les manifestaciones de les formes primitives de les funcions de la vida econòmica, que són classificades en: a) fonamentals (guerra, cacera, pesca, domesticació d'animals, indústria fabril i agricultiura); b) intermèdies (els canvis i els transports); i c) super-econòmiques (art i ciència). Per a Estasen, doncs, "Tanto la nación, como las diversas sociedades humanas, como las instituciones, nacen, crecen, se desarrollan, alcanzan la plenitud de su vida, y decaen y se extinguen o transforman según las leyes generales de la evolución o teoría orgánica del transformismo <subratllat d'Estasen>. Las industrias, el comercio, las ciencias, están sujetas a estas leyes" (Estasen, 1880b, 166).

Tal com es veurà més endavant, Estasen fou un seguidor d'émile Littré. Un dels elements que l'atreia del pensament de Littré era la postura envers els temes teològics. I, per exemple, en una recensió dels Fragments de Philosophie positive et de la Sociologie contemporaine, publicats per Littré a París en 1876, Estasen escrivia: "En este discurso manifestó Littré, que la filosofía positiva tiene respecto a la cuestión teológica una contestación que la distingue de todas las demás, pues ni niega ni afirma, ni es deísta ni es atea". (Estasen, 1876c, 115). En la secció Crónica General. Bibliografía del núm. 13 de "El Porvenir" (17-5-1877), en fer el comentari sobre el llibre d'André Poëy Le positivisme (París, 1876), Estasen deia que "El Darwinismo cabe dentro

del positivismo; es una teoría, una hipótesis que se comprueba nuevamente; es, como ha dicho Littré "una explicación , no una demostración" y de esta manera se comprende, que en biología se acepte generalmente, como explicación más positiva, la solución que del problema de la vida y de la formación de los seres organizados nos da la teoría del transformismo" (Estasen, 1877e, 143).

Amb tot, el text filosòfic més conegut d'Estasen és la publicació de les seves conferències donades en 1877 a l'Ateneu Barcelonès amb el títol El positivismo ó sistema de las ciencias experimentales (Estasen, 1877a). Com és sabut, no pogué acabar les dues darreres conferències -del cicle de set- a l'Ateneu (Estasen volia donar-ne 30 o 40). , car segons els dirigents d'aquest -el president era aleshores Manuel Duran i Bas- feien al·lusions a la religió, tema prohibit pels estatuts. El fet que Estasen no pogués acabar el seu cicle provocà la indignació en els cercles positivistes i neo-kantians: "Nos unimos con todas nuestras fuerzas al Sr. Estassen <sic>, y con él protestamos contra la intolerancia y el fanatismo del Ateneo Barcelonés", escribí José del Perojo (1877, 130). Estasen, a la introducció de les seves conferències, explicava com el positivisme s'anava introduint, a Espanya, a través de diverses revistes: "Revista de España" (núm. 1: 1868). "Revista Europea", "Revista Contemporánea" (núm. 1: 1875) i "El Porvenir" (núm. 1: 1876).

Per a Estasen, el positivisme entrava a Espanya al darrera del neokantisme. En relació a Catalunya, hom assenyalava que el poble català -empirista, observador, poc idealista- tenia una predisposició envers la filosofia positiva. A més, Catalunya era més sensible a la cultura de París que a la cultura que es produïa a Madrid, i amb aquesta asseveració Estasen dóna la raó a una afirmació feta en el mateix sentit per Diego Núñez (1975, 18-19). D'altra banda, per al filòsof

català el positivisme és "de espíritu antirrevolucionario y esencialmente conservador, en el buen sentido de la palabra" (Estasen, 1877a, 37). Basant-se en Littré, atacava el radicalisme polític i el caire sempre subjectiu del revolucionarisme. En cas d'una revolució, l'esdevenidor apareixia com a indeterminat; en canvi, la sociologia, basada en el mètode experimental, assegurava un coneixement de la societat més "objectiu" (Estasen, 1879b, 154). Hom feia aquest tipus d'advertiments, probablement, per a no escandalitzar la burgesia del seu temps -compromesa amb la Restauració- i, alhora, per a predisposar-la vers el positivisme.

El pla seguit per Estasen en el seu cicle de conferències consistia a explicar el lloc que ocupava el positivisme dins dels sistemes filosòfics; fer la classificació de les ciències d'acord amb Auguste Comte, Herbert Spencer i Émile Littré; exposar com entenien el positivisme John Stuart Mill i Herbert Spencer; fer una sèrie de reflexions sobre determinades ciències (les matemàtiques, l'astronomia, la física, la química i la biologia); i situar la psicologia en tant que ciència positiva i la ciència social (o sociologia) en relació a les altres ciències. El pla, per tant, estava concebut inequívocament sota la influència directa del positivisme, i més en concret sota la influència de Spencer, més que no pas la de Comte. Interessa destacar la incompatibilitat total del positivisme que defensava Estasen amb els corrents neotomista i tradicionalista que eren presents dins del context filosòfic espanyol del darrer quart del s. XIX. No en va Estasen remarcar que "Según el autor del curso de filosofía positiva <hom es refereix a Comte>, la química contribuirá poderosamente a que el genio humano se emancipe completamente de toda influencia teológica o metafísica <subratllat F.A.V.>, rectificando de una manera irrecusable el sistema de las nociones primitivas

sobre la economía general del Universo" (Estasen, 1877a, 231).

Per a Estasen, en tot organisme social existia una àmplia massa "subjugada" per una o vàries classes i, a través de les revolucions, alguns individus de les classes inferiors "passen a la classe superior" (Estasen, 1878b, 419). I això no era més que una conseqüència natural de la lluita per la vida de les espècies, puix que "la supremàcia obtenida por los seres más fuertes, es debida a su organización superior y consiguiente facultad de adaptarse al medio ambiente. Darwin ha desarrollado estas leyes en su Origen de las especies; Bagehot y otros las han aplicado a la ciencia social". (Op. cit., 433). Adhuc les religions no escapaven a les lleis de l'evolucionisme, unes més a prop i les altres més allunyades de la ciència. Hom arribava a comparar l'economia amb la lluita entre les espècies animals per la sobrevivència (Estasen, 1878d, 464).

En síntesi, l'enfocament d'Estasen era totalment novador dins del conjunt dels corrents ideològics i científics que eren presents a Espanya. El punt de mira objectiu i el rebuig dels enfocaments subjectius (de la teologia, de la metafísica), la defensa del mètode inductiu en contra del mètode deductiu, l'entroncament del positivisme amb l'escola històrica alemanya, la utilització del darwinisme social eren instruments conceptuals que, a més de respondre millor a una societat industrial de tall europeu, podien permetre un coneixement més adequat de la realitat social de l'època. Estasen era conscient de l'evolució del pensament fins a arribar a la filosofia positiva: "Desde que los sofistas plantearon el problema de la humana sociedad, hasta la teoría de la ciudad, de Platón, a cuyo organismo quiere imponer las leyes de la vida divina; hasta Aristóteles que considera a la sociedad como un ser concreto, formando parte de la naturaleza que vive; y señalándola como objeto de

estudio por el método experimental; desde Hobbes, Locke y Spinoza, desde Leibnitz a Montesquieu y Condorcet, desde Rousseau a Kant, desde Kant a Hegel, desde Fichte a De Maistre, desde Vico a Augusto Comte y Herbert Spencer, la ciencia social, objeto privilegiadísimo de investigación filosófica, se ha ido depurando; y hoy se ha concretado a punto fijo cuáles fenómenos de investigación eran exclusivos de la Sociología y cuál era el método de investigación que debía emplearse para determinar su naturaleza, sus leyes y el sistema general de doctrina" (Estasen, 1880b, 98). Per tant, el positivisme era, per a ell, la culminació de tota la tradició de pensament filosòfic, des dels clàssics grecs fins a l'idealisme alemany, passant pel racionalisme, el materialisme i la filosofia de la il·lustració. Per a Estasen, dins d'aquesta tradició els corrents socialistes pesaven poc -almenys això es dedueix del gruix de papers que va publicar-, la qual cosa resultava lògica en un autor positivista. Hom pot detectar, no obstant, alguna cita de la 3ª edició de La destinée sociale de Victor Considérant (2 bis) publicada en 1848 (1ª ed.: 1834), de la 4ª edició de l'Organisation du travail de Louis Blanc publicada a París en 1845 (1ª ed.: 1839) i de la traducció francesa del Book of the New Moral World (1ª ed.: 1836-1844) de Robert Owen, així com alguna menció a la definició de valor donada per Marx en el Das Kapital (1ª ed.: 1867, 1885 i 1894) (Estasen, 1876a, 14; 1876b; 1880b, 201-260).

2.- Estasen i l'escola històrica d'economia

Estasen fou dels primers economistes que introduïren les idees de la vella escola històrica alemanya. No cal recórrer a detectar quins autors d'aquesta escola citava per a demostrar-ho; cal veure només les coincidències en el mètode utilitzat. En el cas d'Estasen, són molts clares una sèrie de concomitàncies: l'interès per l'economia del passat, la inclinació al detall i a l'estudi monogràfic, el gust per l'empirisme i pel mètode inductiu, la utilització d'estadístiques, la crítica als economistes clàssics, la situació dels problemes econòmics dins d'un marc nacional (per a ell, "regional" encara), la consideració del caràcter sempre relatiu dels condicionaments econòmics.

Constitueix un tret peculiar del pensament d'Estasen, com ja ha estat vist, el fet de relacionar el positivisme amb l'escola històrica d'economia. Així, en el seu article sobre El transformismo ó Teoría de la Evolución aplicada a las instituciones económicas (Estasen, 1876a), escriu que "aunque Roscher no se proclame positivista, ¿habrá quién dude de que lo es, no sólo por la tendencia <sino también> por el procedimiento y tecnicismo? La faz teológica, jurídica y matemática que presenta el método de investigación ¿no es el mismo aspecto del de Augusto Comte que señala a toda idea, a todo concepto, a todo método científico, las tres fases teológica, metafísica y positiva?" (Op. cit., 11-12). No obstant, Estasen es distanciava de Roscher quan comprovava que aquest només enuncïava una "ley de desenvolvimiento progresivo" força indeterminada i imprecisa, i no abraçava la teoria de l'evolució. "<Roscher> afirma -deia Estasen-, que de la misma manera que en la naturaleza nada se presenta a la vista con rigor matemático, así tampoco la ley de la producción y de la renta del suelo se presenta con entera pureza; que las leyes de la naturaleza no tienen categoría

absoluta, y lo propio sucede con las de la ciencia económica, como por ejemplo, la que determina el valor en venta de las mercancías por la ley de la oferta y la demanda, que considera a los contratantes libres de todo móvil accesorio y únicamente dirigidos por el móvil del interés bien entendido" (Op. cit., 12). Estasen no compartia totalment, per tant, la visió relativista que tenia Roscher sobre els fenòmens econòmics; però, en canvi, en un altre indret afirmarà que "Todo es relativo en materia de ciencia social. Relativos nuestros conocimientos, relativos sus principios, relativa ha de ser su aplicación" (Estasen, 1879b, 152) perquè, a l'entendre d'Estasen, "Desde que Spencer publicó su ciencia social, y aún antes, reconoció no sólo la relatividad de nuestros conocimientos y de todo principio, sino la utilidad del probabilismo en política" (Op. cit., 154).

A La protección y el libre cambio (Estasen, 1880b), com es veurà més endavant, Estasen utilitzà obres de Roscher, Knies, Hildebrand, Schmoller i altres autors del corrent historicista alemany, així com d'altres autors relacionats en major o menor mesura amb aquest corrent. (Laveleye, A. Wagner, Schäffle).

De fet, tant la seva obra econòmica més destacada, Cataluña (1900), com una part considerable de la seva obra jurídica responen als mètodes de treball de l'escola històrica alemanya (de la vella i de la nova). Cal destacar l'interès d'Estasen per la monografia, per la informació exhaustiva sobre cada tema que tractava, per la història econòmica de Catalunya. Igualment, cal constatar la seva animadversió pels economistes de l'escola clàssica, car considerava que "els economistes clàssics i les multituds que els escoltaven embadalides van fer molts escarafalls quan Roscher va dir que el que perseguien els economistes era senzillament la descripció de la naturalesa econòmica i dels desigs i

necessitats d'un poble, així com les lleis i institucions destinades a procurar la satisfacció d'aquests desigs i d'aquestes necessitats, o quan Friedrich List va proclamar que l'Economia política es presenta com una ciència que té en compte els interessos existents i la situació especial de les nacions i ensenya com cadascuna d'elles pot assolir un grau de desenrotllament i prosperitat econòmica" (Estasen, 1907, 16-17). Estasen creia, tanmateix, que el Sistema nacional d'Economia política de List (el precursor dels historicistes) no calia que fos aplicat a "una nacionalitat políticament constituïda, perquè les lleis econòmiques i menys les condicions de vida i de riquesa d'un poble no sempre es subjecten a les condicions polítiques, les quals poden tenir molt d'artificial i d'arbitrari, i el més natural és que hi hagi un sistema d'Economia en relació amb un poble amb fesomia pròpia, amb condicions semblants i homogènies i amb elements econòmics iguals, del que en resulta que té més raó d'ésser l'Economia política regional que l'Economia nacional (els subratllats són d'Estasen), sempre i quan la regió tingui un caràcter, una certa unitat i visqui una vida econòmica pròpia i sui generis" (Op. cit., 17). Estasen feia servir, per tant, un cos de pensament que List havia bastit per a reforçar una "nació (Alemanya). Estasen tenia també, com List, el que W. Kula ha anomenat l'interès per "cenyir les especulacions econòmiques a l'economia concreta d'un país concret" (W. Kula, 1973, 14). El "país concret", òbviament, era per a Estasen Catalunya, a la que considerava una "regió". Però es tractava d'una regió que era estudiada amb les idees econòmiques que, a d'altres llocs d'Europa, servien per a impulsar la consolidació de les nacions.

3.- La geografia econòmica i l'"economia política regional"

A l'octubre de 1887 foren aprovats els estatuts del Foment de la riquesa de Catalunya (3). L'objectiu d'aquest Foment creat per Estasen consistia a recopilar tota la informació possible -especialment estadística- sobre l'economia del Principat i "Intervenir en tots els actes que afectin la regió catalana, influint pel reeiximent en les resolucions més favorables als seus interessos" (Foment de la riquesa de Catalunya, 1887, 3). A més, hom es proposava d'editar una revista (4) que inclogués les matèries i els dictàmens emesos per l'entitat. A l'art. 1er. dels Estatuts es deia que, a més de procurar "lo desenrotllo dels elements productors de Catalunya en tots los seus rams", també es defensarien els interessos" de les demés <regions> que amb ella <Catalunya> els tinguin afins" (Op. cit., 3). El Foment es proposava de comparèixer a totes les informacions públiques que concernissin interessos econòmics catalans i, "encara que la Societat tinga per objecte l'estudi i defensa de les qüestions econòmiques de Catalunya, procurarà, per això, lo foment dels interessos d'altres regions i molt especialment de les que van fer part de l'antiga Corona d'Aragó" (Op. cit., art. 4rt). Hi ha, ací, una referència claríssima als Països Catalans (5). Cal dir també que, cada any, el Foment es comprometia a realitzar -ultra els informes, les memòries i les instàncies necessàries davant de la Junta de Valoracions- una informació puntual sobre les classificacions i valoracions dels aranzels.

El mateix Estasen, en un discurs publicat en 1887 amb el títol Regionalisme econòmic explicà el caràcter de la nova entitat (Estasen, 1887) (6). En la seva publicació, les diferents institucions econòmiques existents no defensaven els interessos catalans, car "cap d'elles no pot abraonar la bandera d'una política econòmica regionalista". (Op. cit., 4). El Foment de la riquesa de Catalunya no pretenia ocupar-

se primordialment d'interessos espanyols, sinó sobretot de la causa regionalista, i això calia fer-ho començant per la defensa del treball i de la riquesa.

Cal destacar l'ingredient industrialista predominant dins del pensament econòmic d'Estasen, el qual subratllava com "la Catalunya ha insistit l'un dia darrera l'altre fent observar que el poderiu de les nacions se funda en la indústria, la qual sosté el comerç i l'ha sostingut sempre en tots els segles i en tots els pobles". (Op. cit., 6). Ultra això, Catalunya, secundada per "alguna altra regió del Nord", havia fet veure la necessitat "del renaixement industrial d'Espanya" (Op. cit., 6). La diferenciació del marc català ja venia de lluny, perquè "no tan sols quan constituïa la Catalunya Estat a part, sinó àdhuc després, ha tingut sempre la nostra regió diferent fesomia i -caràcter des del punt de vista econòmic, de lo revelat en les demés regions espanyoles" (Op. cit., 9). Hom feia observar, també, que "Lo medi on se desenrotllen les instel.ligències a Madrid no és el més a propòsit per fer economistes. Aquests són i seran sempre teòrics i polítics <subratllat per Estasen>, no estadistes, ni homes administratius, ni coneixedors de la matèria administrativa, de la matèria comercial, de la tecnologia". (Op. cit., 16-17). i hom assenyalava la manca de comprensió que demostrava sempre Madrid per Catalunya. Al seu entendre, "Catalunya serà forta amb la indústria, amb el desenrotllament de sa riquesa i la Catalunya deu ésser rica i no ho serà perdent lo temps amb vanes súpriques, amb intrigues i conxorxes i fent lo que se'n diu vida de Madrid" (Op. cit., 28).

Segons el criteri d'Estasen, del moviment regionalista n'havia de sortir formulada una política regionalista, que s'havia de basar en el coneixement concret de l'economia del Principat, tasca a la que Estasen es dedicava des de feia uns anys (Op. cit., 24), i d'aquesta recerca en sortiria la

seva obra fonamental Cataluña. Estudio acerca de sus condiciones de engrandecimiento y riqueza (Estasen, 1900). Hom veia la potencialitat econòmica del Principat, com calia que es redrecés "no mendicant favors a la Cort", sinó essent rica (Estasen, 1887, 25). La base del creixement s'havia d'assentar damunt la gran indústria, perquè "diguin lo que vulguin els economistes i els enemics de Catalunya, devem procurar lo desenrotllament de les grans indústries a l'ombra de les quals naixeran un gran nombre de petites manufactures que ens calen avui i creixeran les que existeixen: la filatura i teixit de tota mena de matèries, la metal.lúrgia, la fabricació de farina i de paper, les indústries agrícoles, etc., etc., fins a obtenir aquell grau de diferenciació i complexitat industrial que constitueixin a Catalunya una organització fabril complerta, amb tota la varietat d'aptituds, òrgans i funcions que exigeix un centre productor complert". (Op. cit., 26). I, dins de la gran indústria, calia dirigir l'atenció vers la metal.lúrgia: "Dirigiu l'atenció vostra cap a la metal.lúrgia. Des de molt temps endarrera s'ha manejat més fàcilment en el país nostro el ferro que l'idioma i són més dúctils i mal.leables los metalls que la parla, i més lleugeres les mans que la llengua (...) Catalunya deuria gravar en sa constitució econòmica interna la paraula ferro (subratllat per Estasen) (...) De ferro són les cuirasses dels vaixells de guerra, de ferro els rails i les locomotores, de ferro les eines de treballar la terra, de ferro les màquines que la indústria usa, i de ferro, acer i bronze són los canons, que ho tingueu ben entès, los canons" (Op. cit., 27).

Amb la defensa de la causa regionalista, a més de "contribuir eficaçment al bé de la pàtria catalana", hom defensava la "causa del treball nacional", a nivell espanyol. Per tant, per a Estasen, com per a Güell i Ferrer, defensar Catalunya volia dir també defensar Espanya, però amb un matís important: ara hom hi introduïa, al fet de

defensar Catalunya, l'element "pàtria catalana", l'element "causa regionalista" i àdhuc el terme "nacionalitat catalana" (Estasen, 1900, 7). És a dir: per un costat hom entroncava el Foment de la riquesa de Catalunya amb connotacions d'ordre polític (les que podia representar el Centre Català de Valentí Almirall o la recentment creada Lliga de Catalunya, de caire més conservador) i, per un altre costat, Estasen utilitzava el terme "pàtria", terme que amb tota la seva ambigüitat (doncs tant podia significar el concepte de nació com el fet d'una mateixa col·lectivitat amb característiques genuïnes) implicava un pas endavant.

L'entroncament de l'Economia Política amb el regionalisme fou expressat amb claredat per Estasen en un discurs titulat Economia política regional, efectuat en 1907 (Estasen, 1907), quan proclamava la necessitat de fundar "un sistema d'Economia política catalana" (Op. cit., 8). "No sé per què, deia Estasen, no hem de tenir una Economia política que ens serveixi, que faci per les coses de la nostra terra, que sigui resultat de l'observació dels fets econòmics de Catalunya i de la qual se'n treguin ensenyances per l'esdevenidor, i orientacions per la marxa dels negocis públics i privats". (Op. cit., 9). Calia fer "un cos de doctrina" que, a més d'explicar la realitat econòmica, servís també per a donar solucions. Per a Estasen, "si la regió existeix, i si en ella hi ha fenòmens econòmics que afecten a sa vida, si hi ha fets que l'interessin, aqueixos fets, quan tenen prou importància i relleu per ésser estudiats amb independència dels que afecten a altres regions, llavors donen base a una Economia regional" (Op. cit., 16)., basada en un coneixement precís i concret, que no tenia res a veure, sempre segons Estasen, amb els "principis cosmopolites i universals" dels teòrics del lliurecanvisme (cas de Richard Cobden o de Frédéric Bastiat). Convenia basar-se en el mètode de Roscher, seguir el mètode preconitzat per Frédéric Le Play a Les ouvriers

européens (París, 1879) (7) consistent a començar "per parts per arribar al conjunt, anant per peces per formar el tot" (Estasen, 1907, 17).

Governar un territori tan extens i divers com l'Estat espanyol era impossible sense una informació exhaustiva (hom no coneixia amb precisió, per exemple, on acabaven els límits geogràfics de les possessions africanes). Catalunya tenia també problemes de límits geogràfics (8), estava mancada dels mapes topogràfics i geològics, no disposava de cadastre, no comptava amb estadístiques de producció. Ara bé: totes aquestes deficiències calia pal·liar-les a partir de la iniciativa regional, que pel seu coneixement de la realitat concreta tenia un clar avantatge sobre la realització dels treballs a partir de la iniciativa per part de l'Estat. Estasen sostenia que Catalunya era rica, i que això ell mateix ja ho havia demostrat (1887, 1900, articles a "La España Regional" i al "Diario del Comercio") en un esforç solitari. Passava, però, que els propis catalans desconeixien aquest fet, perquè no s'havien preocupat de fer estudis econòmics. Tot amb tot, Estasen exagerava força en fer l'inventari de les riqueses naturals de Catalunya. No es podia afirmar amb fonament, per exemple, que "tenim ferro en quantitat enorme; (...) tenim coure, or, molt or, cinabri, argent viu, plata i altres metalls i minerals" (Estasen, 1907, 22-25). Això no obstant, l'esforç d'Estasen per a fer un inventari de les riqueses naturals, que havia culminat amb el seu volum sobre Cataluña (1900) (9), seria l'únic precedent important del que més tard faria la Conferència de l'aprofitament industrial de les riqueses naturals de catalunya (CAIRN, 1937), durant la guerra civil. Per sota de la intenció d'Estasen, però, hi havia una idea intel·ligent: l'ús racional dels recursos materials com a premissa bàsica condicionant de tot desenvolupament econòmic, la necessitat de fer "un inventari general de les riqueses naturals de Catalunya (subratllat d'Estasen)" (Estasen, 1907, 27). Calia

impulsar les activitats industrials i, amb elles, "el gran comerç, la marina mercant, les indústries agràries, els "negocis en gran, (...) la metal·lúrgia, (...) la banca, (...) les obres públiques que es necessiten a Catalunya (...). En comptes de llegir tants versos i tanta novel·la com hi ha en el nostre país, s'ha de procurar inculcar a la joventut la ciència financera" (Op. cit., 27).

Era important, per a Estasen, que Espanya prosperés, perquè en la seva opinió Catalunya era "un bon tros d'Espanya". L'"Economia nacional" calia fer-la "per parts", aprofitant "l'esperit regional", aplicant la fórmula "d'Espanya per a les regions i les regions per a Espanya". (Op. cit., 31) patentada per Joan Güell i Ferrer. Naturalment, Estasen pensava que Espanya era la "nació", i que Catalunya era una "regió" (a vegades utilitzava els termes "comarca" o "nacionalitat") dins d'Espanya: cal no oblidar que hom estava parlant de regionalisme, no de nacionalisme. Però Estasen volia partir de la realitat del Principat, i, en el terreny econòmic, és evident que el seu pensament anava més enllà del simple proteccionisme. Hi havia més coses, moltes més coses a fer: "Per Catalunya és avui un problema de cabdal importància tenir banca pròpia i que sien capitalistes catalans els directors dels negocis de tot Catalunya, amb mires i tendències d'intervenir en els negocis de fora de Catalunya, i aqueixos, si pot ésser, dirigits per catalans". (Op. cit., 36). Estasen, per tant, no volia altra cosa que bastir i impulsar a Catalunya (i a Espanya) el model capitalista que imperava per Europa occidental. I cal preguntar-se: era això mateix el que volien els polítics espanyols? Hi havien reeixit?

L'obra cabdal d'Estasen Cataluña. Estudio acerca de las condiciones de su engrandecimiento y riqueza (1900) és, per dir-ho amb mots del geògraf Enric Lluch, "la visió més completa de la geografia econòmica de Catalunya a les

darreries del Vuitcents" (DD.AA., 1961, II, 992). El llibre fou elaborat amb una erudició impressionant, pròpia d'un autor influït de forma aclaparadora per l'escola històrica alemanya d'economia. De fet, es tracta d'un conjunt de monografies col·locades l'una al costat de l'altra, i amb un fil conductor: l'obsessió d'Estasen per demostrar el potencial econòmic del Principat, i per realitzar un inventari de les riqueses naturals previ sempre a la formulació d'una política econòmica adequada a les necessitats de Catalunya. Políticament, es tracta d'un llibre inscrit dins del context regionalista de finals de segle: "han contribuido a formar un sentimiento vago de regionalismo y de afecto a las cosas de la tierra catalana, los juegos florales, los certámenes poéticos, los periódicos, revistas y semanarios, la literatura en general, el estudio asiduo de la historia catalana y de su lengua (10), cultivada cada día com más ahínco por poetas e historiadores" (Estasen, 1900, 40). El regionalisme que pretenia Estasen havia d'ésser, naturalment, molt menys vague. Dins del seu esquema no hi entrava el separatisme, que no era més que una conseqüència de les provocacions llençades des de la premsa de Madrid. Tot amb tot, deia Estasen, "No he de entrar en el examen de las diversas tendencias que se manifiestan en el seno de Cataluña, desde la sumisión completa al poder central y que encuentran excelente la actual organización política y administrativa y el presente régimen jurídico, a los regionalistas, autonomistas, separatistas y anexionistas (11). Lo que sí es preciso reconocer y dejar sentado, porque es un hecho, es que las tendencias descentralizadoras y regionalistas tienen entre nosotros cada día mayor número de adeptos; que los centros catalanistas van cada día en aumento, que las cuestiones que a Cataluña afectan revisten un interés excepcional y que hasta las personas más apáticas, de algún tiempo a esta parte, en pro o en contra, toman parte en el movimiento regionalista. Y es que, a decir verdad, nadie

puede sustraerse a las influencias del medio ambiente. (Op. cit., 41). Seguint Norbert Font i Sagué, Estasen afirmava que d'ençà del s.IX, "l'època de la formació o reconstitució de la gran obra de la nacionalitat catalana", l'esperit català ha perseverat "de una manera que no le aventaja ningún espíritu regional ni nacional de los demás pueblos de Europa". (Op. cit., 8). Malgrat els intents de repressió i d'anorreament i a desgrat del centralisme, Estasen assenyalava com el "sentiment català" prenia cos en el s.XIX i aflorava a la superfície sota la forma de regionalisme.

Estasen aconsellava que "Cataluña, antes de tomar resolución alguna ha de emprezar por conocerse y saber con qué cuenta, esto es, cuál es su actual estado y sus elementos para el porvenir; de ahí la necesidad de una amplia información, para el estudio de sus condiciones sociales y especialmente de sus elementos de riqueza". (Op. cit., 46). Des d'aquest punt de partença, hom plantejava -i duia a terme- un estudi exhaustiu dividit en sis parts (o llibres) fonamentals: 1) l'estudi de "la comarca" de Catalunya sota el punt de vista de la geografia física, estructurat per províncies i molt centrat en les aigües i en la riquesa minera; 2) l'estudi del sòl, que no volia dir altra cosa que l'anàlisi del potencial agrícola; 3) la indústria; 4) la marina; 5) el comerç; i 6) la cultura.

La part de la geografia física no és més que una síntesi -una bona síntesi- dels coneixements de l'època sobre la matèria. Hom establia una divisió del territori català en 32 comarques naturals (Op. cit., 72-82) (12), explicava les característiques climàtiques del Principat, la seva geologia, etc. La part ordenada per províncies -que inclou, a les pàgines 391 a 394, una breu notícia sobre Andorra- explica les conques fluvials i les aigües interiors i subterrànies, la localització dels jaciments miners (sovint,

però, Estasen exagera la riquesa minera de Catalunya, atribuint-li una potencialitat d'explotació econòmica que mai ha estat realitzada, per manca de perspectives de rendibilitat), etc. Però la part que interessa més de l'obra cabdal d'Estasen és, sota el punt de vista econòmic, la que s'inicia amb el llibre II dedicat fonamentalment a l'agricultura (hi ha parts que tracten el clima, la flora, la localització dels conreus poble per poble, -els municipis hi són classificats per partits judicials- i, de forma central, el títol II (pp. 603-732)). Hom hi assenyalava el retard general de l'agricultura, a Catalunya i a Espanya (13), i veia com a única solució la implantació de les indústries agrícoles "y un vasto plan del Estado, secundado por la iniciativa individual para suplir con la industria las deficiencias de la naturaleza" (Op. cit., 611). El tractament donat a l'agricultura és força extens, però no aconsegueix de furnir una visió sintètica sobre els problemes bàsics del camp català. Hom subministra, això sí, molta informació de forma un poc dispersada sobre la producció de vins, el règim alimentari al camp o la producció de blat (Estasen era partidari de conrear-lo a Espanya en grans extensions, a l'estil de l'agricultura nord-americana o de la russa) (14).

Estasen es feia ressò de la interpretació que havia fet, a través d'un Manifiesto, l'Institut del Foment del Treball Nacional en 1887 sobre les causes del retard agrícola. Per a aquesta entitat, aquestes causes eren l'excés de tributació que planava damunt l'agricultura, la manca de capitals i de crèdits en mans dels pagesos, la precarietat del desenvolupament industrial en els medis rurals, la penúria d'adobs, la devastació de boscos, la manca de preparació de la gent del camp, la falta de seguretat al camp i l'interès escàs dels propietaris per a reinvertir al camp (i, per tant, la fugida de capitals fora del sector) (Op. cit., 695-696). Pel seu costat, el Consejo provincial de Agricultura,

Industria y Comercio de Barcelona assenyalava, entre d'altres causes, el pes fora mesura de la contribució territorial, l'abús d'atribucions per part dels ajuntaments per a poder crear arbitris i la insuficiència de les vies de comunicació (Op. cit., 698-699). Estasen insistia molt en la càrrega fiscal que havien de suportar els camperols (contribució territorial, impost de consums), fuetejats sempre pel caràcter aleatori de les collites. Estasen proposava un paquet de mesures per a fer front a la situació agrària: la repoblació forestal, eximir d'impostos el fet de conrear la terra, augmentar la seguretat de la població a les zones rurals, la formació d'indústries lligades a les activitats agràries, l'aprofitament racional de les aigües i dels terrenys, la implantació del proteccionisme al camp, la reforma tributària i la construcció d'obres públiques (Op. cit., 716-717). Breu, calia substituir l'"agricultura rutinària" per l'"agricultura científica".

Malgrat tractar-se d'un autor partidari decidit de la industrialització, la part dedicada a la indústria dins del volum Cataluña (llibre III, pp. 739-778) és inferior a la dedicada a l'agricultura (llibre II, pp. 603-722). No obstant, Estasen hi aporta nombrosíssimes fonts per a refer la història de la indústria catalana (cosa que ell no va fer massa), així com una bibliografia sobre els autors que l'havien influït en la polèmica proteccionisme-lliurecanvisme (Op. cit., 740-741).

Si una obsessió d'Estasen consistia a manifestar una gran fe en la imaginació de la iniciativa privada, d'acord amb una característica que és essencial del capitalisme, en detriment, és clar, de l'intervencionisme d'Estat, l'altra obsessió era la de l'avenç tecnològic i la modernització industrial. I, a partir d'aquesta premissa, aconsellava: "Nuestros fabricantes miran todavía con prevención a los hombres de ciencia y hasta los desdeñan; y no hay duda que

la industria algodonera catalana permanecerá estacionaria como las demás industrias hasta tanto que, dejando antiguas rutinas y hábitos de mezquindad, emprenda un nuevo rumbo montando grandes fábricas, con inmensos capitales, practicando la división del trabajo, concretándose a una especialidad, produciendo en condiciones de bondad y baratura, con maquinaria la más adelantada y nueva posible (subratllat F.A.V.), y con inteligentes ingenieros al frente, con buenos artistas, excelentes dibujantes y químicos, espléndida y riquísimamente pagados, única manera de presentar al mercado artículos bien elaborados y de buen aspecto". (Op. cit., 758). En comptes de fer tot això, deia Estasen, la indústria cotonera estava organitzada de forma mesquina, amb capitals escassos, maquinària antiquada i personal mal preparat. A Catalunya predominava la petita indústria, i amb això no es podia aspirar a massa.

Fora d'aquestes consideracions de tipus general, l'anàlisi sectorial que fa Estasen sobre la indústria podria ésser qualificada de quasi telegràfica, i la impressió que hom en treu és que veritablement el nivell industrial de la Catalunya de fi de segle ben poca cosa tenia a veure amb el nivell assolit pels països industrialitzats d'Europa. Estasen venia a dir que Catalunya s'havia desenvolupat molt poc en relació al seu potencial econòmic. Aquest potencial el basava, però, ho hem vist, en una visió errònia de les riqueses naturals, car opinava que "Un estudio atento del subsuelo de las cuatro provincias catalanas nos ha demostrado que abundan las primeras materias para toda clase de industrias y que tenemos sobrados elementos materiales para un gran desarrollo minero, para la explotación de un buen número de industrias agrícolas y abundan las primeras materias para muchas otras" (Op. cit., 775). Hi ha ací, òbviament, una sobrevaloració.

Després d'haver fet descripcions de caràcter exhaustiu, sorprèn la simplicitat de les mesures de política industrial que proposava Estasen, i que presentava sota la forma de set punts bàsics: 1) fer propaganda dels productes de la indústria a través d'exposicions, anuals de l'exportació, etc.; 2) conciliar els interessos de la indústria amb els de l'agricultura, de manera que no esdevinguin antagònics; 3) proporcionar seguretat als capitals del país i de fora que s'interessin per la indústria catalana (amb això Estasen volia dir que calia donar-los garanties, i també que calia pagar indemnitzacions no ruïnoses en casos d'expropiacions; 4) assolir l'estabilitat (llegeixi's proteccionisme) en el sistema aranzelari; 5) donar prioritat a la iniciativa privada (i fer retrocedir l'intervencionisme de l'Estat); 6) organitzar el treball més racionalment; i 7) perseguir la competència deslleial (és a dir, la basada en la degradació de la qualitat dels productes) (Op. cit., 775-778).

Un cop estudiades les causes del retard de la marina mercant catalana (llibre IV), Estasen examinava els problemes principals del comerç (llibre V), que eren la manca d'organització, la falta d'entitats bancàries que el recolzessin i l'activitat escassa de la circulació del diner. Si en el cas de la política industrial les propostes d'Estatasen eren més aviat tímides, de forma que amb prou feines responien als patrons del capitalisme liberal de l'època, en el cas del comerç Estasen establí un programa extraordinàriament ambiciós: "El gran comercio, el que enriquece a las naciones es el que domina los mercados, compra en los puntos de producción, y, aprovechándose de todos los elementos y condiciones que le dan el conocimiento del negocio y los grandes capitales de que dispone, almacena y deposita la mercancía y la vende en el sitio, punto y momento en que la necesita el consumidor. El gran comercio es el que acapara y domina e impone la ley del precio en el mercado.

Además del negocio que implica el consumo en general y la provisión de primeras materias para nuestras industrias, ha de aspirar Cataluña en breve plazo a renunciar de toda clase de intermediarios, a prescindir de los grandes depósitos de Marsella, del Havre, de Hamburgo, de Liverpool, y a procurarse todos los artículos de consumo y de comercio directamente, acaparándolos e imponiendo su ley en el mercado, la ley del más fuerte en la lucha de la vida económica" (Op. cit., 807). En aquest cas, per tant, les idees darwinistes aplicades a l'economia sevien per a defensar "la llei del més fort", i també per a expressar un tipus de pensament econòmic que s'havia originat en el si d'una societat -per petita que fos- industrial, ben diferent del context socio-econòmic que definia la capital burocràtica (i a-industrial) de l'Estat. El mateix Estasen expressava aquest fenomen així: "Es menester que se dicten medidas económicas con una base de armonía, y por lo que respecta al arancel de Aduanas, que se redacte con arreglo a las advertencias y datos de personas prácticas, y en el seno de los centros productores, no en Madrid, que es una ciudad que vive alejada de la industria, de la producción y del verdadero comercio; pues si el elemento oficial es el que confecciona nuestros aranceles, resultarán mal hechas todas las clasificaciones y equivocadas las valoraciones y los tipos de imposición (Op. cit., 812).

El llibre V, que és el darrer, és dedicat a la cultura i, una mica, a les conclusions generals, entre les que hi figura una afirmació significativa: "Cataluña puede desenvolverse sin dejar de ser española" (Op. cit., 831). L'autor diu "puede desenvolverse" i no utilitza, per tant, una altra fórmula que pogués resultar més rotunda, com per exemple "debe desenvolverse". Hi ha, en Estasen, el desig que Catalunya pugui fer compatible el seu tarannà amb el d'Espanya, que Catalunya i Espanya evolucionin conjuntament i sense possibilitats de disgregació en un futur pròxim o

llunyà. Però, és clar, per a Estasen Catalunya havia de desenvolupar-se a partir de la seva pròpia realitat, a partir de la política regionalista i en els termes següents: "Deseamos para nuestro engrandecimiento, el regionalismo económico, o sea cierta independencia en el orden del manejo de nuestros negocios, cierta autonomía puramente en el orden económico, que tenga por base una unión política perenne a España" (Op. cit., 831). La "unió perenne" seria el fruit del marc conceptual regionalista, però aquest regionalisme, amb tot, seria de caire combatiu, propulsor de l'autonomia de Catalunya. "Hágase la prueba -deia Estasen-, permítase que Cataluña, considerándola como mayor de edad, administre sus bienes y a la vuelta de pocos años, con el desarrollo de sus elementos propios adquirirá la expansión comercial y marítima de Dinamarca y seremos quizás la Holanda del Mediterráneo" (Op. cit., 845). Catalunya només podia progressar, en conseqüència, sota l'"economia regional", entre d'altres raons perquè "La uniformidad, ideal constante de la corte de Madrid ha sido la gran calamidad nacional" (Op. cit., 845).

Finalment, Estasen proposava per a Catalunya un programa de redreçament polític i econòmic basat en vuit punts, que esbossats sintèticament eren els següents: augment de la població catalana (en 1877, segons la Reseña geográfica y estadística de España publicada per la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, hi havia al Principat 1.752.033 hab.), requisit sense el qual resultaria impossible d'endegar el creixement econòmic; reivindicar la personalitat de Catalunya sota el punt de vista territorial, lingüístic i jurídic (15); l'estimul de l'"esperit regional" a Catalunya i, igualment, a d'altres indrets d'Espanya, als països llatins i als països mediterranis; l'impuls dels estudis de geografia, d'història i d'estadística referits al Principat; la conservació del patrimoni artístic i/o històric; la transformació del caràcter català (Estasen

tenia com a model la mentalitat que existia a l'Europa industrialitzada); l'educació de la joventut i, en darrer lloc, el foment de l'afició per l'agricultura i per les activitats marítimes (Op. cit., 852-861).

4.- Arguments per a justificar el proteccionisme

Pere Estasen fou, després de Güell i Ferrer, el darrer autor proteccionista important català del s. XIX, un cop descartada una bona rècula de simples propagandistes que no oferien cap originalitat en llurs plantejaments. Estasen, en canvi, amb el seu bagatge positivista i historicista, sí que aportava idees noves al pensament econòmic català. Estasen no fou aliè als moviments proteccionistes de la seva època. Així, per exemple, fundà "El Eco de la Producción" (Núm. 1: 1880), òrgan de l'Institut de Foment del Treball Nacional, del que Estasen fou secretari; dirigí el "Diario del Comercio" (núm. 1: novembre de 1905); va cooperar en una Información sobre las consecuencias que ha producido la supresión del derecho diferencial de bandera (Información, 1879-1880, 792 i ss.; Comisión Especial Arancelaria 1879-1883, I, 218, 792-820; II, 255-267); en 1881 publicà un fulletó sobre la reforma aranzelària (Estasen, 1881a; participà a la manifestació proteccionista de Vic del 25 de juliol de 1881, on hi féu un discurs (Manifestación proteccionista, 1881a): prengué part en la manifestació proteccionista del 4 de juny de 1881 celebrada a Barcelona (16); intervingué en la resposta que l'Institut de Foment del Treball Nacional (1882a) donà al Círculo de la Unión Mercantil de Madrid (que maldava pel restabliment de la base 5ª de l'aranzel de 1869); va col.laborar a les Conferencias sobre artes y oficios (Fomento de la Producción Española, 1880-1881), amb un discurs pronunciat el 6-12-1880 en el que analitzà el comerç exterior d'Espanya en 1876 i, molt especialment, la composició del comerç amb Anglaterra; en 1887 fundà el Foment de la Riquesa de Catalunya (17); i va participar a la quarta sessió (6-10-1893) del Congreso Nacional Mercantil de 1892 (Congreso Nacional Mercantil, 1892), i concretament en la

redacció del tema IV dedicat a les causes de la decadència comercial de Catalunya, tema que llegí Salvador Poggio.

Als vint-i-cinc anys Estasen ja era un proteccionista destacat, que havia publicat textos d'un cert gruix sobre la qüestió del comerç exterior. En 1879 publicà, a la "Revista Contemporánea", un article ple d'idees noves titulat La reacció proteccionista (Estasen, 1879b, 148-175, 277-294), informant pel pensament de Spencer (del que Estasen utilitzà la traducció francesa dels Principles of Sociology -editats en anglès a partir de 1876-) i de Wilhelm Roscher (del que citava la traducció francesa dels Grundlagen, que foren editats en alemany per primera vegada en 1854 i traduïts a l'anglès en 1878). Un fet a destacar: Estasen devia mantenir correspondència amb l'economista irlandès John Kells Ingram, autor que utilitzava el mètode historicista i que va enviar un fulletó seu a Estasen (Estasen, 1879b, 155). L'economista català va fer servir d'Ingram la idea, tret de Comte, que els principis de la ciència econòmica eren sempre relatius. Ingram, evidentment, encara no havia publicat la seva obra més important, la History of Political Economy (apareguda primer en 1855 dins de l'Encyclopaedia Britannica, i més tard, en 1888, com a volum solt) (Schumpeter, 1971, 901). Ingram era també, com Estasen, un defensor de la investigació empírica. Hom coneixia i utilitzava, a més, probablement de la mà de Duran i Bas, la teoria sobre l'Estat nacional de Bluntschli (Estasen, 1879b, 160).

El bagatge positivista i historicista (inductivista) era prou útil a Estasen per a atacar els economistes clàssics. Hom adduïa que el "laissez faire, laissez passer" conduïa, de fet, al domini de les nacions més poderoses (amb més indústria i amb més capitals) i a l'empobriment de les nacions més febles. Dins d'aquest context, en el que Espanya no quedava pas massa afavorida, prescindir del

proteccionisme era suïcida, "aventurat", per als països més febles. El lliurecanvi, naturalment, interessava als països més rics i pròspers: Anglaterra i els Estats Units, que registraren un gran creixement econòmic. Per tant, el proteccionisme s'havia de plantejar com a una "reacció" enfront de l'agressió dels països rics i sostenidors del sistema lliurecanvista (Estasen, 1879b, 156-157).

La necessitat del proteccionisme es derivava, a l'entendre d'Estasen i entre d'altres motius, de l'anàlisi de la marina mercant espanyola. La reforma aranzelària de Figuerola no havia beneficiat gens el comerç, en opinió d'Estasen, i, més enllà d'això, no havia afavorit gens la situació de la marina. Tampoc veia clar que les xifres que donava Figuerola (1879) demostrassin que el comerç funcionava millor amb l'aplicació del lliurecanvi. De l'examen de les xifres sobre el comerç i la navegació entre 1869 i 1877 hom n'extreia que el comerç i la navegació espanyols havien empitjorat en relació amb l'evolució registrada pels països més desenvolupats (Estasen, 1880a).

Indubtablement, La protección y el libre cambio (Estasen, 1880b), dedicada "A la memoria del gran economista H.C. Carey de Filadelfia", és la publicació més important -sota el punt de vista de la teoria econòmica- d'Estasen sobre el tema del proteccionisme (18). Estasen partia de la crítica dels autors clàssics defensors del lliurecanvi: "Quizás en la época presente nos encontramos en el período álgido del predominio económico, tocando las consecuencias del laissez faire, laissez passer, y del reinado universal del comerciante inglés, que considera a todas las partes del mundo, como colonias, a donde ha de enviar sus productos, y a la humanidad, como materia exportable. Esta libre concurrencia, erigida en principio económico, por un pueblo que con ella se ha hecho rico y con él ha empobrecido a los demás, sujetos a su yugo, es la que nos ha traído el

pauperismo industrial, la acumulación progresiva del capital y su fuerza siempre creciente en pocas manos" (Op. cit., 23). Estasen explicava els trets característics dels països capitalistes avançats (formació de grans bancs i de societats anònimes, grans companyies constructores de línies fèrries), i també en criticava els aspectes negatius (els moviments especulatius dins de les borses de valors). "Estas y otras irregularidades -Estasen es referia a les especulacions dins de la borsa- agravan la situació del que trabaja, del que produce, y favorecen extraordinariamente el capital sin empleo reproductivo y la holganza; en una palabra, perjudican al productor y favorecen al consumidor (19). Hé aquí la clave de todo el problema que estudia la lucha de las escuelas libre-canvista por un lado, que quiere el indiferentismo del Estado en las cuestiones económicas y sólo atiende a consideraciones de un orden puramente utilitario, y la proteccionista por otro, que quiere la intervención del Estado, y resuelve las cuestiones económicas armonizando los principios morales con lo que las necesidades de los pueblos exigen" (Op. cit., 34).

Seguidament, Estasen es proposava de demostrar que el lliure canvi constituïa una de les causes de les crisis econòmiques, i això a partir de la crítica de les interpretacions sobre les causes de les crisis en general. Estasen refutava la teoria de W.S.Jevons sobre les crisis, el qual creia que eren originades pels efectes de les variacions climàtiques periòdiques sobre les collites, i anava repassant les teories que coneixia sobre el tema (un article de David Chadwick publicat al número de novembre de 1878 del "Journal des Économistes", que atribuïa les crisis a causes industrials i mercantils; el príncep austríac de Lichtenstein que les atribuïa a causes morals i socials en general), per acabar conclouent, com ja havia fet anteriorment en un article publicat a la "Revista

Contemporánea" (Estasen, 1878d), que existien causes morals, causes de pertorbació econòmica i, en tercer lloc, "la influència moral i econòmica" de la doctrina lliurecanvista (Estasen, 1880b, 48).

Enfrontat a la política comercial defensada per Anglaterra (20), Estasen admirava -com molts proteccionistes catalans- la política econòmica aplicada per Bismarck i l'obra de F. List Das nationale System der Politischen ökonomie (1ª ed.: 1841), de la que emprava la segona edició de la traducció francesa feta per Henri Richelot i publicada a París en 1857. El que calia fer, a Espanya, era protegir la indústria. Aquesta, però, no havia d'ésser pas l'única mesura: havia d'anar acompanyada de l'erradicació de la usura a l'agricultura (mitjançant la creació de bancs agrícoles), de l'aixecament dels entrebancs que encara entorpien el comerç interior inter-provincial, de la liquidació de la ignorància pública, de l'impuls de la marina pròpia, de la conquesta definitiva del Marroc i del desenvolupament del comerç tant amb les colònies com amb els països de l'Amèrica Llatina (Estasen, 1880b, 86-87).

Per a Estasen, el lliurecanvisme no disposava de prou suport científic, al contrari del que succeïa amb el proteccionisme. Amb la defensa del "treball nacional" s'organitzava i es perfeccionava tota "l'activitat nacional" i també, és clar, tota la vida econòmica. I, de la mà de Spencer i Littré, d'una banda, i de Carey i Roscher de l'altra, Estasen es plantejava com calia organitzar les societats: "La vida de varias sociedades, la coexistencia de varios elementos sociales, la vida de la humanidad, en general, exige el predominio de ciertas agrupaciones sobre otras, la superación de las capas sociales y la mútua dependencia de unas y otras. Con el librecambio el interés social desaparecería, quedando únicamente el del individuo y el de la humanidad". (Op.

cit., 148). La humanitat no podia organitzar-se "harmònicament" amb la divisió del treball en gran escala, perquè "sólo en la vida nacional puede encontrarse la correlación de actividades que exige la división del trabajo" (Op. cit., 151). "El hombre -sostenia Estasen- es un organismo biológico completo, pero no puede ser un organismo social. La humanidad tampoco puede ser un organismo social, sino un conjunto de organismos sociales, en razón a los caracteres cada vez más heterogéneos que en su seno existen y por la tendencia a la individualización de los organismos sociales, en cuya virtud cada nacionalidad y hasta cada institución tiende a tener vida propia, caracteres propios" (Op. cit., 159-160). Conseqüentment, la fórmula del lliurecanvi, basada en principis generalitzadors, "tampoco está conforme a lo que exigen las leyes del progreso de las Sociedades en general" (Op. cit., 160). Les idees eren tretes de The First Principles (1862) -traduïts al castellà per Irueste- i de Loi et cause du progrès -traducció de M. Burdeau publicada a París en 1877- de Herbert Spencer.

Per a organitzar econòmicament "una nació" calia protegir les indústries "en aquella época de la vida en que todos los seres la necesitan <es refiere a la pretección>, para entrar luego en la vida de relación con fuerza suficiente" (Op. cit., 166). Calia, d'entrada, estendre les comunicacions, facilitar la circulació de mercaderies a l'interior del país i regular l'entrada de mercaderies des de l'exterior que fessin la competència als fabricants del país. Estasen combatia l'argument de Michel Chevalier (21) que consistia a afirmar que si s'importava un producte més barat de fora, i de la mateixa qualitat que el producte obtingut a l'interior del país importador, el consumidor podrà fer un estalvi, una part del qual passaria a engruixir el capital disponible per a crear nous llocs de treball. Per a Estasen aquest argument era una fal·làcia,

perquè "Cuanto menos valores y riquezas circulen en el seno de una nación, menos actividad económica tendrá, y cuánto más se entremezclen los productos extranjeros en la circulación interior de un país determinado, menos valores y riquezas circularán, porque dejarán de circular los productos que constituían el elemento de producción de una mercancía, a la cual viene a hacer competencia la extranjera, y dejarán de circular desde el punto de producción al mercado; en una palabra, la circulación, antes de la elaboración y después de la elaboración, si el producto extranjero es más barato en igualdad de condiciones de calidad, afecta al productor nacional y a la circulación de las riquezas; pero también afecta los intereses del consumidor, porque tanto el fabricante que produce como el que compra directamente el artículo, son consumidores, y si el segundo lo ahorra, el primero deja de ganarlo. Comprándose caro al fabricante nacional, el fabricante gana más y tendrá más capital, mayores ahorros para producir más y consumir más. Si el fabricante gana más, hay un ahorro de capital nacional; diráse que también lo hay cuando el consumidor paga a menos precio; si ambos son del país, los ahorros aumentan la circulación económica de la nación a que pertenecen; en cambio, si el consumidor paga menos con la baratura de los artículos producidos en el extranjero, parte del capital va a acrecer la actividad económica del extranjero. Si el fabricante gana más, saldrán beneficiados todos los operarios y demás que viven de la industria, que también son consumidores" (Op. cit., 167). El nus de la qüestió radicava en una decisió: o l'estalvi l'havia de tenir el consumidor, o el productor. Per a Estasen, que seguia la teoria proteccionista al peu de la lletra, era convenient afavorir l'estalvi del productor, doncs d'aquesta forma seria possible disposar de més capitals per a invertir dins del país i, de retop, es produiria en millors condicions. No en va "producir en mejores condiciones, es un progreso económico a que aspiran

las naciones civilizadas; <i> consumir en las mejores condiciones, es la aspiración de las sociedades que caminan a la bancarrota y a la descomposición (Op. cit., 167).

Estasen era partidari d'un cert intervencionisme, semblant al que havia defensat a França Charles Dupont-White (22), sempre amb l'objectiu d'acréixer la producció, fet totalment necessari per a la bona marxa de qualsevol economia. "Desde luego que -sostenia Estasen-, como han dicho muy bien algunos economistas, entre ellos Juan Bautista Say, todo consumo importa una destrucción de unos valores y para que haya equilibrio en la sociedad es menester que toda destrucción de valores vaya acompañada de una producción, si la destrucción o consumo supera a la producción, hay retroceso económico; si la producción supera al consumo, hay progreso económico en la sociedad y aumento de las aptitudes de los individuos que en ella viven y de medios de bienestar" (Estasen, 1880b, 242).

Amb tot, però, la coherència proteccionista d'Estasen se'n va per terra quan recorre a la demagògia per a atacar el lliurecanvisme. En aquesta direcció, cal dir que arriba a afirmar que el proteccionisme adreça al predomini de les races indo-germànica i semítica, mentre que el sistema lliurecanvista menava al predomini de la "raça xinesa" i, per consegüent, al predomini "dels homes inferiors sobre els superiors". Els "xinesos", per a Estasen, es reproduïen com les espècies animals inferiors i, sense cap ideal fora de la satisfacció dels apetits sensuals, constituïen una raça sense destins ètnics, la "barbàrie oriental" que havia intentat, reiteradament, envair l'Occident, bé físicament bé a través de llurs productes de baix preu (Op. cit., 258-259). És evident que aquests arguments, d'un darwinisme i d'un spencerisme molt sui generis, no tenien cap base científica.

Molt més seriosos eren els retrets fets a W.S. Jevons, per les seves crítiques que havia formulat al proteccionisme en la Theory of Political Economy (1871). Segons Estasen, Jevons assegurava que si un país realitzava compres a l'exterior i efectuava el pagament en mercaderies, aleshores es requerien més obrers per a fabricar aquestes mercaderies i, per tant, la producció augmentaria a l'interior del país comprador. A això, Estasen replicava que les mercaderies comprades a l'estranger eren pagades amb diners o a través de crèdits (Estasen, 1880b, 286-287). A més, "es muy peligroso para un país ver disminuir sus cantidades en metálico, pues disminuye su actividad económica <subratllat per Estasen> y ha de venir en su auxilio el papel moneda con su secuela de irregularidades, trampas y ruinas, y que con poco dinero la vida económica es trabajosa y difícil, y el organismo económico enclenque y raquítico, y el trabajo difícil, por falta de capital en su forma más fácil y manejable" (Op. cit., 295-296).

Si hom fa balanç dels autors utilitzats per Estasen per a organitzar el seu discurs proteccionista, a partir de La protección y el librecambio (1880b) es pot concloure que, a més del positivisme de A. Comte i de E. Littré i de l'evolucionisme spencerià. per un costat, i del proteccionisme de F. List, H.Ch. Carey o F.L.A. Ferrier (23), per l'altre, influeixen sobre Estasen quatre corrents més; l'organicisme, a través de Pavel von Lilienfeld i d'Albert E. Schäffle; la vella escola històrica alemanya, especialment Wilhelm Roscher, Karl G.A. Knies i Bruno Hildebrand; la jove escola històrica a través de Gustav Schmoller i Adolf Held; i el socialisme de càtedra preconitzat per Adolf Wagner i el baró de Laveleye.

Cal deixar constància, finalment, del pensament proteccionista que conté el llibre Cataluña (Estasen, 1900, Libro III, 740-800). S'ha de destacar la part dedicada a la

indústria fabril, on Estasen refà la història de la indústria catalana i explica les demandes de proteccionisme aranzelari a partir de 1840 (Op. cit. 745 i ss.), il·lustrades amb una bibliografia abundant i, paral·lelament, les crisis successives experimentades per la indústria catalana -especialment tèxtil- després de cada adopció de mesures desprotectores. òbviament, una de les conclusions que extreu de l'anàlisi de la indústria és que caldria fer, a Espanya i a Catalunya, "una gran reforma arancelaria, aprovechando en todo caso todo lo que pudiera tener de bueno la reforma arancelaria de 1869 y desechar todo lo que tuviera de malo, procurando sobre todo buscar medidas armónicas que, lejos de establecer antinomias, sean reflejo fiel de esta última solidaridad que existe en el fondo de todas las ramas de la producción de un pueblo o de una comarca (...) Entonces se verá como Cataluña (...) ha luchado con verdadera desesperación para implantar, conservar, desarrollar, promover y explotar todo género de industrias, y que el fisco y el poder central han sido las plagas más tremendas que se han opuesto a su desarrollo" (Op. cit., 811).

5.- Anàlisi de la crisi econòmica d'Espanya

Estasen s'ocupà ben sovint, al llarg de la seva obra, dels problemes econòmics d'Espanya. No li mancaren pas ocasions per a poder contrastar la situació econòmica diferenciada del Principat amb el context espanyol. Elias de Molins explica que Estasen "Tomó parte en las informaciones lanera (1879), naviera (1880), arancelaria sobre el restablecimiento de la base quinta del Arancel de Aduanas, tratados de comercio, etc." (A. Elias de Molins, 1889, I, 559-560) i que formà part de diverses comissions que es van desplaçar a Madrid per a tractar qüestions relacionades amb la indústria.

El criteri d'Estasen era que mancaven estudis econòmics rigorosos de la realitat espanyola: "S'ha de fer l'estadística, sense la qual no es pot governar, s'ha d'estudiar l'Espanya econòmicament per refer-la, restaurar-la, vigoritzar-la però no tot d'una peça, no tot d'un cop sinó anant per parts i per aconseguir tan elevats fins s'ha de començar per un estudi a la menuda dels nostres mitjans de riquesa, per la formació d'una estadística completa i exacta. Amb l'estadística podrem indicar, amb una autoritat que ara no tenim quines mesures deuen adoptar-se per tenir una bona Administració" (Estasen, 1887, 21). Davant d'aquesta necessitat urgent, però, els dirigents polítics de l'Estat manifestaven una incapacitat endèmica per a enfrontar i resoldre els problemes reals. A Economia política regional (1907), Estasen parlava de "La incapacitat, per no dir altra cosa, dels financers i economistes de Madrid, els quals quasi bé tots saben l'Economia política d'Adam Smith i de Stuart Mill, però no saben lo que haurien de saber, o sia Economia política espanyola <subratllat d'Estasen> "(Op. cit., 1907, 34). Catalunya deixaria d'ésser antagònica amb Madrid si els

polítics d'Espanya es decidien a governar "a la moderna" (Estasen, 1900, 844-845).

En opinió d'Estasen, el sistema per a fer sortir Espanya del seu retard havia de consistir a augmentar les inversions en obres públiques i en el foment de les activitats industrials, agrícoles i mineres; és a dir, a augmentar el pressupost de despeses del ministeri de Foment. Per a això, calia naturalment augmentar els ingressos impositius, fet que no es produiria si no s'impulsaven globalment les activitats econòmiques del país. Calia, per tant, estudiar abans la potencialitat econòmica d'Espanya i les seves fonts possibles de riquesa (Estasen, 1893, 15 i ss.). Quant a l'agricultura i la ramaderia, tal com afirmaria després a Cataluña (1900), calia industrialitzar-les, aplicar-hi les tècniques modernes potenciades per la química i la biologia perquè "con inteligencia y capital, no hay malas cosechas" (Estasen, 1893, 36). I era necessari, a la vegada, portar la indústria a les zones rurals. La agricultura -escrivia Estasen-, como dice Garay, es la más difícil de todas las industrias y la última que se perfecciona; como que necesita el auxilio de todas ellas y de todas las ciencias físicas; y alguna significación ha de tener, haciendo bueno el apotegma del economista de Filadelfia, el hecho constantemente observado en los modernos tiempos del gran valimiento que alcanzan las tierras y los productos agrícolas en los pueblos industriales y comerciantes. Cualquier industria en grande escala o siquiera doméstica, que se establezca en una población y asegure allí una entrada constante de capital en metálico y sea el sustento de algunas familias, ejerce singular influencia sobre la agricultura" (Op. cit., 35)/. Estasen sostenia que calia convertir, com fos, Espanya en una potència industrial, i per això calia millorar molt les comunicacions, impulsar l'ensenyament professional, crear un Codi Industrial que

estimulés les necessitats de la indústria i que donés "garantías verdaderas y eficaces para todo aquél que plantee nuevas industrias, desarrolle las que existen o siembre gérmenes de riqueza y de trabajo en nuestro país; algo que tenga un fundamento tan sólido y bien regulado como el derecho a la propiedad, y que no pueda destruirse sin previa expropiación por causa de utilidad pública y con la debida indemnización" Op. cit., 61).

Estasen detectava l'existència d'una crisi econòmica a Europa, que atribuïa en part als capitals que, provinents del sector privat, s'havien de col·locar en títols de deute públic i en operacions del Tresor. Aquesta crisi, agreujada, existia també a Espanya, on quedava engrevida per la fil·loxera, la sequera, les plagues de llagostes, la misèria que imperava a moltes zones, el contraban, la dependència excessiva per part del tresor públic de grups oligopolístics parasitaris amb mentalitat capitalista escassa (o nul·la) (Estasen, 1878d, 476-485). A Espanya, el volum del comerç era una desena part del comerç francès, un vintè de l'anglès, un quart del belga i un terç de l'italià (24). El defecte principal de l'economia espanyola era que l'acumulació de capitals es concentrava en molt poques activitats, i a més hom hi operava amb una perspectiva a curt termini, i sovint a través de la borsa i d'operacions de caire especulatiu, de forma que "estos mismos capitales no hacen más que pasar de una a otra mano, pasar al consumo improductivo..." (Op. cit., 480). "Para que haya equilibrio económico en una nación -deía Estasen- (...) la masa de capitales ha de guardar un cierto paralelismo y armonía con las diversas producciones. Nada de esto sucede en España" (Op. cit., 479). En opinió d'Estasen, molts capitals eren esmerçats en activitats fictícies, dins de circuits anormals aliens al món de la producció. Endemés, per un costat la situació de déficit pressupostari persistent conduïa a què la càrrega tributària fos

considerable, per un altre costat, ho hem vist, "muchas riquezas se han desviado de su curso natural y han pasado al consumo improductivo o se han estancado" i, per un altre cantó, "otras <riquezas> han pasado a manos de cuantos dejaron dinero a nuestros gobiernos a un interés bastante subido" (Op. cit., 481). Estasen llençava un retret molt clar als governants espanyols: "Hay, por regla general, un gran desconocimiento de las leyes y de la naturaleza de los fenómenos económicos. Hay muchos teóricos que han leído mucho y observado poco" (Op. cit., 482-483). La manca d'instrucció pública era un altre handicap, perquè "la primera condición del trabajo es la inteligencia" (Op. cit., 483), i n'era una prova el fet que els països més rics fossin els que gastaven més en instrucció (25). En síntesi, "Fomentar el progreso de las ciencias naturales, difundir los conocimientos agrícolas e industriales, he aquí lo que debiera ser objeto de preferente atención de nuestros gobiernos" (Op. cit., 484-485), concloïa Estasen. Amb tot, les mesures que Estasen explicava a la segona part de l'article (Op. cit., 314-344) resultaven força incomplertes, i quedaven limitades a les mesures preconitzades en 1878 per la Unió de les Corporacions de Barcelona i per Bosch i Labrús, a la lluita contra el contraban i a l'impuls de "la industria y la ciencia españolas".

Tot amb tot, és al Proyecto económico para España (1899), recull de quatre conferències, on Estasen manifestà amb una major dedicació les seves reflexions sobre l'economia espanyola. De bon antuvi, afirmà que "Falta en España un Sistema económico <subratllat d'Estasen>, e igual falta hace un gobierno enérgico que lo implante" (Estasen, 1899, 5). A Espanya, "las estadísticas relativas a las profesiones con el total de los habitantes clasificados demuestran que la mayoría de españoles o son agricultores o sin profesión y que la parte principal de la Península no

está ciertamente ocupada por fábricas, talleres y arsenales, sino que son campos de cultivo atrasado y la mayor parte erial e inculto" (Op. cit., 8). Tot i que tenia una bona part de raó en preconitzar, per a estimular l'agricultura, el foment de la repoblació forestal, la construcció de canals, la regulació de les aigües fluvials i, fins i tot, l'exempció a l'agricultura del pagament de contribucions (fet ja més discutible), Estasen mostrava ésser totalment utòpic quan, per un altre costat, sostenia que "Hay que desviar la corriente de población que se dirige a las ciudades y mantenerla estable en el campo" (Op. cit., 15). Hom no veia que una de les conseqüències de la industrialització és la despoblació de les zones rurals.

Naturalment, Estasen atorgava un paper bàsic a la indústria, tant perquè reforçava la "independencia nacional" com perquè acreixia l'acumulació de capital. Espanya s'havia de convertir, decididament, en un país industrial comparable a les potències europees. En tractar el comerç, Estasen considerava que havia d'anar lligat al desenvolupament de la producció agrícola i manufacturera i que, a més, la marina mercant havia d'estar formada per vaixells amb pavelló espanyol.

La part de la hisenda era l'analitzada amb més profunditat i extensió. Estasen considerava, en primer lloc, que la imposició en comptes d'"intensiva" havia d'ésser "extensiva"; és a dir, no s'havia de basar en la intensivitat de la imposició sinó en l'extensió de la "matèria tributària". En segon lloc, no era pas massa partidari d'un sistema progressiu: "Deben suprimirse gradualmente las contribuciones directas para que todos los rendimientos emanen de las contribuciones indirectas" (Op. cit., 22). Amb tot, la base de la imposició havia d'estar composta pels beneficis i els guanys, la renda i el consum. En uns moments en què la reforma fiscal de

Fernández Villaverde, de l'any 1900, estava a punt de produir-se, Estasen proposava una reforma força matussera centrada en cinc punts: 1) rebaixa gradual, fins a l'extinció, de la "contribució d'immobles, cultiu i ramaderia"; 2) exempció de càrregues per a l'agricultura (a excepció de casos molt determinats de construcció de noves obres públiques, com per exemple la construcció de canals nous); 3) "Creación de un impuesto especial sobre la renta líquida de ciertos inmuebles destinados a explotación industrial, habitación o recreo con exclusión completa de toda clase de casas de campo, de labranza, cortijos y alquerías"; 4) la supressió gradual dels impostos directes i el desenvolupament dels indirectes (i sobretot la renda de duanes); i 5) la reforma de la renda de duanes, que s'havia de convertir segons Estasen en la base del pressupost d'ingressos, i el restabliment del dret diferencial de bandera (Op. cit., 22). A la segona conferència (Op. cit., 24-35), Estasen matisà la seva reforma fiscal i proposà la creació d'un "impost sobre rendes i utilitats" inspirat -tot i que amb algunes diferències- en l'income tax britànic. Estasen es mostrà partidari d'abaixar les despeses militars: feia veure com la majoria del pressupost de despeses se l'enduien els ministeris de la Guerra i d'Hisenda (en aquest segon, els interessos i l'amortització del deute públic hi tenien un pes aclaparador), mentre que ben poca cosa restava per al ministeri de Foment. Quant a la qüestió monetària, hom evidenciava que a Espanya només circulaven bitllets i monedes de plata, fet que no constituïa pas un bon símptoma. En allò que concernia els pressupostos de l'Estat, quedava clar que el deute havia detret recursos a les inversions públiques. La conclusió final era que "España se desquicia, se fracciona y se deshace a pedazos, si no adoptamos una economía política nacional, una verdadera economía política española, que no todo consiste

en los aranceles de Aduanas sino en un sistema nacional completo" (Op. cit., 58-59).

Pel que fa referència als autors que utilitzà Estasen en el seu Proyecto económico para España, a part dels principals proteccionistes catalans de l'època, cal esmentar Claude Jannet -autor d'una obra titulada Le Capital, la Spéculation et la finance au XIX siècle publicada a París en 1892-; l'obra de G.Fíamingo El proteccionismo contemporaneo, publicada a Torí en 1896; els clàssics del proteccionisme H.Ch.Carey i F.List; els il·lustrats Campomanes, Floridablanca, Jovellanos i Bernardo Ward; els liberals Flórez Estrada i Jaumeandreu (el primer lliurecanvista, el segon proteccionista); i les idees proteccionistes de polítics com Jean-Baptiste Colbert i Bismarck, que normalment eren sempre mitificats pels proteccionistes catalans del Dinou.

Comptat i debatut, allò que cal destacar de l'anàlisi d'Estasen sobre l'economia espanyola, una anàlisi que partia de la crítica a l'academicisme dels governants i de la constatació de llurs coneixements escassos sobre economia concreta, fets que menaven a una utilització incorrecta dels capitals en operacions especulatives (i ben poc per a les inversions productives), és la preocupació d'Estasen per què Espanya donés un salt important, sota el punt de vista del seu mode de producció. Per a Estasen, Espanya havia d'entrar decisivament dins de l'era del capitalisme, i havia d'esdevenir comparable amb els països més industrials. Calia, per tant, escarrabillar-se per a dinamitzar tots els processos econòmics, augmentar les activitats i les transaccions, elevar el nivell de la producció. De la mateixa forma que, uns anys més tard, la Mancomunitat de Catalunya "voldrà recuperar el temps perdut fent l'obra d'un estat europeu avançat del XIX" (F.Roca, 1979, 87), Estasen volia que Espanya realitzés, en el pla

econòmic, allò que d'altres països ja havien assolit. No hi va reeixir, és clar, però el fil continuava descabdellant-se, i l'equip de Prat de la Riba, més tard, continuà estirant-lo.

NOTES AL CAPÍTOL 5

- (1) Hom no ha pogut trobar cap biografia sobre Pere Estasen, fora dels articles breus que li dediquen algunes enciclopèdies, com per exemple la Gran Enciclopèdia Catalana (vol. 7, 1974), l'Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana (Espasa-Calpe, S.A., tom XXII, 1924), el Diccionario biográfico y bibliográfico de autores y artistas catalanes del s. XIX d'Elias de Molins (1889) o el Diccionari Biogràfic d'Albertí (1968). Per a conèixer el seu pensament filosòfic i jurídic és útil la consulta dels treballs de J.J. Gil Cremades (1969, 221-222) i, sobretot, de D. Nuñez Ruiz (1975, 14, 47 54-55, 115, 119, 125-130, 132-133, 186, 250-251; 1977, 18-19, 36, 51, 53, 283-285, 311-322).
- (2) Vegeu Estasen, 1876a, 11.
- (2 bis) Victor Considerant era autor, també, d'una introducció als falansteris de Fourier. Vegeu V. Considerant, 1848.
- (3) Els estatuts duen data de 12-10-1887, foren presentats al govern civil de Barcelona el 14-10-1887 i aprovats per la junta general de socis del 27-10-1887. El president d'aquest Foment era Pere Estasen, i el secretari Frederic Rahola (Foment de la riquesa de Catalunya, 1887). El Foment fou saludat amb fortes simpaties per la "Revista La España Regional" (Tom IV, 1888, 93-94).
- (4) Hom no ha pogut tenir notícia de l'existència d'aquesta revista.
- (5) En el discurs sobre el Regionalisme econòmic (Estasen, 1887, 4), es pot llegir una altra referència ben explícita: "Nosaltres estudiarem molt determinadament, les condicions de riquesa del Rosselló, de la Cerdanya francesa, de totes aquelles contrades i regions que un temps van fer part de l'antiga Corona d'Aragó, de felicitat i inoblidable memòria". D'altra banda, cal afegir que la referència als Països Catalans, tot i que sota d'altres noms i sempre sota una perspectiva regionalista, era prou freqüent a finals del Dinou. El lector interessat pot trobar nombrosos exemples, en aquest sentit, a la premsa regionalista. Un cas típic fóra el de la "Revista La España Regional", en la qual, per triar un cas, hom pot llegir, dins d'un article sense firmar titulat El Rosellón debe ser España. Es esta una de las reivindicaciones a que debe aspirar el regionalismo catalán: "Para nosotros no admite duda que la nacionalidad catalana está mutilada desde la paz de los Pirineos. Rosellón, el Conflent y la Cerdaña son parte integrante histórica y etnológicamente de Cataluña; la civilización

francesa y el unitarismo ha logrado cambiar en gran parte esas comarcas catalanas, como en las restantes ha causado no pocos estragos la influencia castellana, pero no es este motivo para que dejemos de proclamar la ley de las nacionalidades cuyos límites no cierran las montañas ni circunscriben los ríos sino, las razas, los idiomas, las costumbres y la historia como se ha proclamado en los Congresos internacionales modernos" ("Revista La España Regional", IV, 1888, 180-181).

- (6) Referint-se a aquest discurs, la "Revista La España Regional" (Tom IV, 1888, 93) parlava de "la excelente doctrina proteccionista que desenvuelve y que la relaciona con la bandera política del regionalismo". Hom pot trobar en el mateix volum de la revista esmentada una ressenya d'aquest discurs (181-184).
- (7) Estasen cita, del tom I, La méthode d'observation. La primera edició de Les Ouvriers européens és de 1855, i la 2ª de 1877-1879 (Schumpeter, 1971, 585). Estasen seguia, en certa forma, el mètode del determinisme geogràfic de Le Play.
- (8) Hom feia referència a la frontera pirinenca entre Espanya i França (disposicions addicionals al tractat de Baiona de l'11 de juliol de 1868, tractats entre Espanya i França del 14 d'abril de 1862, i del 26 de maig de 1866, etc.) (Estasen, 1907, 19).
- (9) Estasen havia ja publicat, per entregues, gran part de la seva obra Cataluña a la "Revista La España Regional" de Barcelona, en els volums III (1887, 248-263, 354-362, 641-651, 740-747 i 922-930), IV (1888, 62-72, 158-167, 443-456 i 546-560), V (1888, 51-72, 165-171, 338-350, 446-460 i 535-553), VI (1889, 50-76, 162-175 i 355-359) i VII (1889, 68-73, 160-164 i 240-245). Posteriorment, Estasen va publicar-ne una síntesi a la Geografía general de Catalunya de Francesc Carreras Candi (Estasen, 1908).
- (10) Estasen feia observar com la llengua catalana era parlada, fora de Catalunya, "en el reino de Valencia y en las islas Baleares" (Estasen, 1900, 40).
- (11) "Anexionistas" volia dir partidaris de l'anexió de Catalunya a França.
- (12) Aquestes 32 comarques naturals eren: Vall d'Aran, Comtat de Pallars, Alt Urgell, Cerdanya, Vall de Ribes i Ripollès, La Garrotxa, Alt Empordà, Baix Empordà, La Selva, Montseny, Plana de Vic, Lluçanès, La Muntanya, Comarca de Solsona, Conca de Tremp, La Ribagorça, Pla de Lleida, Pla d'Urgell, La Segarra, Pla de Bages, Congost, Vallès, La Marina, Pla de Barcelona, Penedès,

Conca de Barberà, Les Garrigues, Comarca de Gadesa, Ribera d'Ebre, Priorat, Camp de Tarragona, i Tortosa i boques de l'Ebre (Estasen, 1900, 73).

- (13) Hom escrivia que "En Cataluña las comarcas ricas son las industriales y por excepción algunos puntos muy reducidos en que el suelo es feraz y en que concurren otras causas que enriquecen la comarca" (Estasen, 1900, 612). Més endavant, Estasen matisava que "Comparando el suelo de Cataluña con el de otras comarcas de España se nota en el nuestro algún mayor cultivo, pero esto no es debido a la mejor calidad del suelo que premie los esfuerzos del labrador, sino a la mayor densidad de población, a la relativa abundancia de capitales y a la necesidad de hacer producir las tierras, y en cierto modo al carácter industrial y trabajador del catalán" (Op. cit., 615).
- (14) És interessant l'argument que dóna Estasen (1900, 647 D.) per a justificar la protecció a la producció bladera, car cita un tros d'un informe de Francisco P. Fernández de Aspariegos sobre la província de Zamora, publicat a "Información agrícola" (tom II, 95), que dóna informació sobre els preus del blat. Fernández de Aspariegos deia, a la cita reproduïda per Estasen, que "En 1887, en el mercado de Barcelona, el trigo ruso y americano se pagaba a 27 pesetas los 100 kilogramos, derechos pagados. En la provincia de Zamora valían los 100 kilogramos de trigo 23 pesetas y portes desde Zamora por ferrocarril hasta Barcelona 6,30, resultando que el trigo de Zamora sale en Barcelona por 29,30, y tomándolos a 27 extranjeros, de tan buena calidad como los nuestros, los prefieren".
- (15) Estasen deia, a més, que "deben establecerse corrientes de simpatía y relaciones constantes con todas las comarcas donde se habla y cultiva el catalán (Sur de Francia, Aragón y Valencia, Islas Baleares, algunas comarcas de Italia y colonias de Catalanes en las repúblicas del centro y Sur de América, etc., etc.)" (Estasen, 1900, 855).
- (16) En aquesta manifestació Estasen hi participà amb un discurs en el què afirmà que ni el proteccionisme estava localitzat únicament a Catalunya, ni el lliurecanvisme existia només a Madrid. "Cataluña -digué Estasen- no quiere privilegios ni restricciones ni monopolios, tampoco desea la exclusiva en cuanto a ser amante del trabajo nacional, y por esto se complace en consignar que en todas las provincias se notan tendencias proteccionistas" (Manifestación proteccionista, 1887b, 4). Aquesta manifestació fou organitzada per a mostrar l'oposició a un tractat comercial amb Anglaterra.

- (17) L'article 2on, dels Estatuts del Foment de la riquesa de Catalunya establia que hom participaria, enviant delegats o a través de comunicacions o memòries, en totes aquelles qüestions que concernissin els interessos de Catalunya. En aquest sentit, per exemple, cal esmentar Los patrones y el cabotaje. Exposición del Fomento de la Riqueza de Cataluña al Ministro de Marina, de data 9-3-1888, exposició en la que es protestava la Reial Ordre de 12-9-1887 i en la que es demanava "la importancia y necesidad de promulgar un código especial para la marina mercante, en el cual se establezca la distinción exacta entre la marina de cabotaje, de gran cabotaje y de altura; se fijan las facilidades de que gozan las dos primeras, y se determinen con precisión y claridad las reglas confusas que hoy rigen el funcionamiento de nuestra marina mercante" (Fomento de la Riqueza de Cataluña, 1888, 254).
- (18) En el nº118 del 30-10-1880 (Tom XXIX, 473-481) de la "Revista Contemporánea" hi ha la ressenya d'aquest llibre d'Estasen, firmada per "H".
- (19) Aquest és un vell argument de Joan Güell i Ferrer (Artal, 1972, 274).
- (20) Estasen utilitzava una traducció al castellà de l'obra del lliurecanvista anglès Henry Fawcett (deixeble de J.S.Mill) El libre-cambio y la protección: investigación de las causas que han retardado la adopción general de la libertad de comercio desde que se introdujo en Inglaterra, traducció feta per Gumersindo de Azcárate i Vicente Yñeráriti, i publicada a Madrid en 1879 (l'edició anglesa era de 1878).
- (21) L'obra que Estasen havia consultat era l'Examen du système commercial connu sous le nom de système protecteur (1853). El seu autor, Michel Chevalier (1806-1879), havia estat saint-simonià de jove, però influït per Cobden i, en certa manera, per J.B.Say, optà pel lliurecanvisme, Conseller d'Estat amb Napoleó III, fou un dels artífexs del tractat anglo-francès de 1860.
- (22) Estasen citava l'obra de Dupont-White La Liberté politique (París, 1864). L'intervencionisme d'Estat mantingut per Dupont-White guardava certa semblança amb el socialisme de John Stuart Mill, de qui Estasen citava els Fragments sobre el socialismo publicats a la "Revista Contemporánea" (Estasen, 1880b, 175, 221; J.S.Mill, 1879).

- (23) François Louis Auguste Ferrier, economista francès que nasqué vers 1780 i morí en 1835, fou un precursor de F.List. Estasen cita una obra de Ferrier apareguda en 1804: Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le Commerce (hom cita, però, una edició de 1882) (Estasen, 1880b, 308). Cal precisar que, ultra els autors clàssics del proteccionisme, Estasen estava influït pels proteccionistes catalans i espanyols més coneguts, com Joan Illas i Vidal, Joan Güell i Ferrer, Josep Ferrer i Vidal, Josep Roca i Galès, Pere Bosch i Labrús, Antoni Rodó i Casanovas, Guillem Graell, Frederic Nicolau, Francisco José Orellana, Manuel María Gutiérrez i d'altres. (Op. cit., 390).
- (24) Per a conèixer les opinions d'Estasen sobre els problemes del comerç i la marina mercant espanyola, hom pot consultar: Estasen, 1880a; 1900, 779-82; 1911 (Prólogo).
- (25) Estasen considerava, però, que l'increment de la instrucció pública comportava un risc: que les classes treballadores pensessin i abracessin les idees socialistes (Estasen, 1879b, 173). No cal dir que Estasen condemnava el programa de l'"Alianza Internacional Socialista", al que identificava com a pla d'aniquilació social. Reconeixia, no obstant, que la veritable causa del socialisme era la misèria (Op. cit., 168). En referir-se al socialisme, hom parlava de "el socialismo y demás medios de desorganización social" (Estasen, 1880b, 92). La definició resulta poc neutral, certament.

CAPITOL 6

BALANÇ I CONCLUSIONS

1.- La lluita per la industrialització

L'intens procés d'industrialització que impulsa l'economia de Catalunya a partir del primer terç del segle XIX es veu esperonat per noves idees sobre com és i com ha d'ésser la realitat econòmica. La Junta de Comerç, defensora dels interessos industrials, demostra que en 1840 Catalunya s'està industrialitzant a un ritme accelerat. Les estadístiques esdevenen una febre: constantment es parla d'augmentos ràpids en el nombre de telers, el nombre d'obrers ocupats en el sector tèxtil. Aquest fenomen, però, no tenia per què implicar que Catalunya s'hagués de desentendre de la resta de l'Estat espanyol. Ja en 1841, la Junta de Comerç vol demostrar que l'any anterior Catalunya va importar 186,7 milions de rals de billó de la resta de l'Estat (250 milions segons afirmava la Societat Econòmica Barcelonina d'Amics del País, en una Exposició de 1842), i que, per tant, el comerç interior era intens (Junta de Comerç, 1841). Hom infla potser les xifres (Op. cit., 85 i ss.) per a aparentar més del que s'és. Però la Junta comprèn que el desenvolupament de la indústria farà progressar l'agricultura, farà créixer la població, prosperar el comerç i expansionar la marina mercant espanyola (Junta de Comerç, 1844b). La doctrina en comerç exterior era el prohibicionisme per a fer créixer la indústria cotonera que, com diria Alexander Hamilton, era evidentment una indústria naixent a la que calia protegir. La Comissió de Fàbriques veia que en 1834 Catalunya estava entrant decisivament en la fase de la industrialització i que, per a impulsar-la, era necessari aplicar el proteccionisme com a únic sistema capaç d'acarar la competència estrangera, sobretot l'anglesa. La seva successora d'ençà de 1847, la Junta de Fàbriques, defensava un proteccionisme més flexible (Junta de Fàbriques, 1847a). Les compres a la resta d'Espanya, en 1846, havien crescut fins a 405,9 milions de rals de billó (400 milions de rals segons Illa i Balaguer, J. Ferrer i Valls, 1846, 241). En sis anys, per tant, el comerç interior havia crescut en un

117% (E. Soler, 1850, 24), o bé en un 62%, segons l'estimació que s'agafi. En tot cas, l'intercanvi entre ambdues parts era intens, i els industrials catalans feien servir aquest argument, en 1840, perquè no fos dit que Catalunya volia (i podia) prescindir d'Espanya. Aquesta esdevindria, més tard, una vella i reiterada raó.

Jaume Balmes, més que no professar una ideologia de base pre-capitalista com ha assenyalat Josep M. Fradera (1983), mostrarà una certa sensibilitat envers el nou fenomen de la industrialització catalana, en adonar-se que Catalunya estava canviant la seva fesomia econòmica, malgrat la burocràcia i la ineptitud dels governs de Madrid. Balmes adoptà una actitud "provincianista", moda força freqüent a l'època, i, a més de defensar la protecció per a la indústria catalana, assajà, oposant-se a l'opinió de Destutt de Tracy que veia el valor com a una cosa mesurable, una definició de valor: "El valor material o econòmic d'un objecte (ja sigui persona o cosa) és la quantitat de la seva utilitat per a satisfer una necessitat, una comoditat o un plaer" (Balmes, 1925, XI, 351). Per un altre costat, Bonaventura Carles Aribau, agent a Madrid dels industrials catalans, demostrà amb la seva Història de la Indústria Cotonera, escrita vers 1860 (J. Fontana, 1963), posseir coneixements concrets sobre l'economia catalana que li permeteren fer una bona descripció de la industrialització (per exemple, explicà com els capitals catalans s'anaren desviant de la borsa de valors per a dirigir-se vers les inversions industrials) (1).

Jeroni Ferrer i Valls, lector de Jeremy Bentham, encarna l'exemple del pas d'una mentalitat agrarista a una mentalitat industrialista, des de la necessitat de basar l'economia en la millora de l'agricultura (1834) fins a, impressionat per l'estadística de Sayró de 1841 i pels informes de Pascual Madoz i Miguel Alejo Burriel, defensar entusiàsticament el "sistema industrial", la necessitat d'instal·lar fàbriques.

L'eufòria de Ferrer i Valls respon a la bonança econòmica de 1841, any en què l'excedent mitjà del sector cotoner hom estima que girava probablement a l'entorn del 50%.

Ja en un pla més de reflexió teòrica anterior a l'aranzel de 1869, destaquen les obres de Joan Illas i Vidal i Ramon Anglasell i Serrano. La Memoria sobre los perjuicios que ocasionaria en España, así a la agricultura como á la industria y comercio, la adopción del sistema del libre cambio (1849) d'Illas i Vidal és fonamental, perquè recull tota la diferent tipologia d'arguments que esgrimiran els proteccionistes. Illas va desmuntar, per exemple, l'argument lliurecanvista de la barator, de la necessitat d'importar a preus més baixos, perquè això provocava la caiguda dels preus interiors i la sortida de capitals. L'escassetat de capitals en el país importador feia apujar els tipus d'interès, i, per tant, encarir el preu del diner. En conseqüència, seria més difícil d'obtenir capitals disponibles per a noves inversions i esdevindria impossible de fer pujar el nivell de producció. L'increment de les importacions havia d'ésser, en tot cas, una conseqüència del creixement de la producció interior; no es podia començar el cicle amb un increment de les importacions en sec, partint d'una situació de nivell de producció baix.

Joan Güell i Ferrer fou potser el proteccionista català més conegut del S.XIX, però no fou tan original com la seva fama podria fer suposar. Pragmàtic, bon coneixedor de l'economia real, fou, abans que res, com Ferrer i Vidal, un empresari innovador en l'accepció schumpeteriana. Güell pensava que calia avantposar els interessos dels productors als dels consumidors, i donava una importància central al saldo favorable de la balança de comerç. L'important era vendre fora els productes sobrants i que hi hagués una entrada neta de capital que permetés l'augment de la producció interior. Güell criticà també la situació de la hisenda espanyola i el

dèficit públic crònic, provocats per la mala administració que funcionava a Espanya, de la que hom culpava als governs centrals. Per a capgirar la situació, Güell preconitzava l'increment dels ingressos públics, l'estalvi en la despesa pública, el deixar d'abusar de recórrer als emprèstits per a finançar els pressupostos i intentar d'aconseguir una balança favorable. Cal atribuir a Güell el mèrit d'haver fet una estimació sobre el comerç interior entre Catalunya i la resta de l'Estat, amb la intenció de demostrar que la interdependència era important (cap de les dues parts podia prescindir de l'altra). Segons Güell, en 1849 Catalunya va importar 468,5 milions de rals de billó de la resta d'Espanya, d'acord amb les estadístiques fetes per la Junta de Comerç. Hom contestava així les xifres més baixes que havia publicat Laureà Figuerola a l'Estadística de Barcelona en 1849 (1849).

A Josep Ferrer i Vidal li preocupava la distància enorme que separava l'economia espanyola de l'europea. A més, la sobreproducció britànica i dels EUA pressionava per a col·locar els productes sobrants dins els mercats europeus i, naturalment, també dins l'espanyol. Hom cercava les causes de l'endarreriment espanyol, i detectava que els costos de les matèries primeres eren més elevats a Catalunya que a Anglaterra, França i Suïssa, el mateix que els tipus d'interès del capital necessaris per a la inversió, els salaris i les despeses generals d'explotació. El resultat era que la productivitat era molt més baixa a Espanya i a Catalunya. El propagandista Pere Bosch i Labrús, un dels principals fundadors del Foment de la Producció Nacional (1869), sostenia que perquè hi hagués consum calia que abans hi hagués riquesa, producció, i que sense proteccionisme no hi havia producció possible. Combaté el lliurecanvisme de Bastiat, Scherer i Say i, a través de la redacció de la revista "El Fomento de la Producción Nacional", rebé la influència de Luzzatti i de l'historicisme italià. Bosch

denunciava també la rêmora del dèficit del pressupost públic, i trobava desmesurada tant la càrrega fiscal com la imposició directa, que gravava excessivament la indústria.

En 1899 la Diputació Provincial de Barcelona va demanar la recaptació, la inspecció i el repartiment de les contribucions directes de la província (l'Ateneu Barcelonès, la Lliga de Catalunya i alguns Ajuntaments catalans varen demanar que això s'apliqués a tot Catalunya). En altres ocasions, va denunciar que l'esforç tributari que es feia dins el territori de la província no rebia una contraprestació adequada per part de l'Estat central. No cal dir que la Diputació tampoc fou aliena a la lluita pel proteccionisme, el mateix que la Societat Econòmica Barcelonina d'Amics del País.

A partir de 1851, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre va bellugar-se per a introduir el capitalisme al camp català. Hom defensava no tan sols la propietat rústica, sinó també la urbana; es preconitzava la implantació de les caixes de crèdit territorial, i el crèdit hipotecari a un tipus d'interès més baix; la propietat agrària de tipus mitjà era considerada la de tamany òptim (hom s'oposava, així, als grans latifundis andalusos i extremenys); i, a partir de 1894, l'Institut defensa l'associacionisme a través de la creació de sindicats agrícoles. No cal dir que hom defensava el proteccionisme sobre molts productes agraris, i que hom s'oposà a la reforma de Figuerola de 1869. Un dels economistes més destacats de l'Institut fou M.E. de Casanova (1869a), que va fer una crítica al pensament de Bastiat. Un dels autors que interessà els homes de l'Institut fou Wolowski, que va prologar la traducció francesa de 1867 dels Grundlagen der Nationalökonomie de Roscher de 1854 (Gide-Rist, 1927, 566).

La Hisenda pública espanyola fou també l'objectiu de moltes crítiques. Cal destacar ací l'anàlisi d'Antoni Maria Morera (1870, 1871), autor preocupat per l'excessiu endeutament de l'Estat, fet que implicava l'assumpció d'una càrrega financera molt alta, i pel nivell elevat de càrrega fiscal (un 19% a Espanya enfront d'un percentatge a l'entorn del 10% en els països més desenvolupats d'Europa), nivell que deixava un marge molt reduït de renda disponible i, en conseqüència, a la inversió i al consum privats. Per un altre costat, el granadí Francisco José Orellana, en una sèrie titulada La Hacienda de España i publicada entre maig i juliol de 1877 a "Fomento de la Producción Nacional", denunciava l'agreujament reiterat del dèficit públic a partir sobretot de 1877, i la resposta governamental d'anar complicant cada cop més el sistema fiscal (un sistema que, en ésser massa gravós, induïa al frau). El gran analista de la hisenda pública del S, XIX fou Manuel Girona i Agrafel, el fundador en 1844 del Banc de Barcelona, que s'oposà radicalment al creixement del dèficit pressupostari. Girona va elaborar varis projectes d'unificació del deute, destinats a reduir-lo substancialment, i va criticar que el deute estigués insuficientment garantit per les reserves metàl·liques. Per un altre costat, l'emissió de bitllets per part del Banc d'Espanya era feta a la lleugera, sense guardar una proporció adequada amb el seu capital i provocant una pèrdua de valor de la pesseta.

2.- Proteccionistes i historicistes

No cal dir que els homes dels Foments llançaren crítiques duríssimes contra Laureà Figuerola, quan no era més que un lliurecanvista assenyat o, fins i tot, un economista al que se'l podria considerar un proteccionista molt moderat (2), i, en el terreny pràctic, un obert defensor de la industrialització d'Espanya. La supressió del dret diferencial de bandera, d'altra banda, portarà molta cua (exemples: Comisión, 1867; Comisión Especial Arancelaria, 1879-1883) (3).

Els homes dels diferents Foments (Foment de la Producció Nacional, Foment de la Producció Espanyola, Institut de Foment del Treball Nacional), unificats en 1889 en el Foment del Treball Nacional, es deixen suggestionar per Carey, Luzzatti i List, i es fixen en el socialisme de càtedra, alhora que combaten Smith i, sobretot, Say i Bastiat. A diferència de l'Ateneu Barcelonès, els Foments no propagaran obertament les noves idees del regionalisme polític, encara que practicaran, de facto, un regionalisme econòmic. Sempre defensaran l'element nacional en economia, i àdhuc preconitzaran una certa intervenció de l'Estat, sempre en termes prudents, coincidint amb les necessitats de la iniciativa privada. Sobre aquest aspecte, Pere Estasen matisava la qüestió amb una cita de Stanley Jevons extreta de la "Wertminster Review": "Seria un treball molt important, cas que fos possible, determinar exactament les funcions que han d'encomanar-se a l'Estat i les que han de deixar-se a la iniciativa privada; no pot establir-se cap regla sobre aquest particular. El caràcter, els costums, les condicions d'existència de les nacions difereixen de tal forma que allò que és bo per a certs casos pot ser dolent en d'altres" (Comisión Especial Arancelaria, 1879-1883, I, 795).

En un article fonamental publicat a "Fomento de la Producción Nacional" (núm. 268, 28-8-1875, 615-618; 269, 4-9-1875, 636-638; 270, 11-9-1875, 660-662) dedicat a Las nuevas tendencias de la economía política, hom assenyala que el lliurecanvisme és revisat a Alemanya, Anglaterra, França, Itàlia i Dinamarca. En realitat els Foments donen el caliu per al conreu i l'expansió de les idees historicistes, que penetren amb una certa força. Es preconitzava el trencament amb el corrent clàssic i amb tot el que representava, a Espanya, l'"escola economista". Hom avantposava el punt de vista inductiu i basat en el mètode històric contra el punt de vista deductiu i abstracte dels clàssics. Aquesta era la màxima de Pere Estasen i d'Ignasi Manuel de Ferran, el qual, a través de la seva correspondència amb Alberto Morelli, fou el divulgador de Luigi Luzzatti. Ferran parlava de "la importancia que adquieren en Italia los trabajos de la Asociación economista milanese, los trabajos de Luzati (sic) y de Boccardo" (Comisión Especial Arancelaria, 1879-1883, I, 632).

A part de l'admiració pel reformisme de José Manuel Piernas Hurtado y el respecte pels Estudios económicos y sociales (1876) de Gumersindo de Azcárate, els proteccionistes catalans manifestaren una clara predilecció per l'historicisme a través de les següents vies de penetració: 1ª) els italians: aquests són fonamentalment Luigi Luzzatti i Eugenio Forti i els socialistes de càtedra Fedele Lampertico i Vito Cusumano; 2ª) els alemanys: el precursor List, molt especialment Roscher seguit de prop per Estasen, Knies, Hildebrand, el spencerià Schäffle i el socialista de càtedra Adolf Wagner; 3ª) els nord-americans: H.Ch.Carey, utilitzat constantment per Güell i Ferrer i Bosch i Labrús; 4ª) els anglesos: J.K. Ingram i el convers T.E. Cliffe Leslie; 5ª) el grup franco-belga: Laveleye i Joseph Garnier, el qual havia estat utilitzat per Figuerola (Giral, 1966, 10), i que cada vegada s'havia anat allunyant més dels

clàssics. La presència d'aquests autors és notable, ho hem vist. Així, per exemple, la Junta Provincial d'Agricultura, Indústria i Comerç de Barcelona, en una informació de data 18-3-1879 (4) explica que John K. Ingram, president de la Secció d'Economia Política i Estadística de l'"Associació Britànica per a l'avenç de les ciències", en un discurs (The present Position and Prospect of Political Economy, London 1878) rebut el principi del laissez faire, laissez passer (Comisión Especial Arancelaria, 1879-1883, I, 125); Antoni Rodó i Casanova, membre de l'Institut Industrial de Terrassa i deixeble de Ramon Anglasell, es declararà admirador del Piernas Hurtado que afirmava que l'Escola de Bastiat era ja una escola acabada i, a través de Laveleye, divulgarà les noves tendències no precisament lliure-canvistes de l'Economia Política: T.E. Cliffe Leslie i Thorton a Anglaterra i, a Itàlia, els assistents al congrés de Milà: Luzzatti, Forti, Lampertico, Cusumano i Alberto Morelli (Op.cit., I, 1879-1883, 378). Pere Bosch i Labrús explicava la conversió del lliurecanvisme al proteccionisme per part de Luzzatti i Laveleye (Op.cit., I, 1879-1883, 473-476). Breu: en contra del que s'ha anat repetint durant anys, no és cert que pràcticament només List i Carey hagin influït sobre els proteccionistes catalans. Hi ha també els historicistes, que tenen un pes molt considerable, començant pels italians.

3.- El regionalisme econòmic agafa força

Un dels primers passos consistents a lligar la qüestió proteccionista amb un incipient regionalisme polític fou el donat pel liberal Lluís Cutchet, amb l'Ensayo económico-político a propósito de la reforma de Aranceles (1851). Per a combatre el lliurecanvisme de Smith, Say o Bastiat, Cutchet s'aferrava a les crítiques que li havia fet Malthus, o agafava les interpretacions de Proudhon sobre el paper del diner, menystingut per Say quan considerava que el comerç consistia en un mer intercanvi de productes. Calia combatre la política comercial de la Gran Bretanya, que era proteccionista de portes endins i lliure-canvista de portes enfora. Cutchet lligava la reivindicació de la necessitat de protegir la indústria per a fer progressar Catalunya amb el passat històric. En la seva opinió, el lliure canvi arrossegava la disminució dels capitals adreçats cap a la producció i l'augment de l'atur. Les seves idees econòmiques es relacionaven activament amb la qüestió de la descentralització, l'enfocament regionalista i el republicanisme polític. La visió ferotgement anti-centralista de Cutchet era compartida per Antoni Bech i Pujol, partidari també de la reforma administrativa per a Espanya.

Per a Bech i Pujol la despesa pública -improductiva en una gran part- no s'adequava a les possibilitats que obrien els recursos fiscals reals (lligats a un nivell de producció baix, a una riquesa imposable limitada), i aquesta era la causa fonamental del dèficit públic. A curt termini, l'única solució possible era la reducció del personal dedicat a la funció pública, el fre a les retribucions i la simplificació administrativa, passant de 49 províncies a 15 i suprimint els excessos de la burocràcia. La qüestió fonamental era, però, el baix nivell de producció, el dèficit comercial consegüent que havia implicat una sortida de capitals. Bech no estava d'acord amb Malthus quan aquest sostenia que la població

tendia a amotllar-se al nivell dels mitjans de subsistència. Per a Bech, una política comercial intel·ligent, basada en l'impuls industrial -impel·lit pel proteccionisme-, permetria el creixement demogràfic i, a la vegada, el creixement general de la riquesa i l'acumulació de capital. La seva Memoria sobre las causas que han impedido el desarrollo y han motivado la decadencia de la industria en España, y medios que deberían adoptarse para fomentarla (1869) és un veritable tractat sobre política econòmica proteccionista.

Simultàniament al proteccionisme, per tant, el regionalisme econòmic s'anirà obrint pas des de diversos fronts. La postura combativa de Lluís Cutchet i Víctor Balaguer, la postura industrialista de l'andalús Orellana cada cop més crítica envers l'Estat central i més oberta a provar un camí des de Catalunya, el Memorial de greuges de 1885 impulsat per Valentí Almirall, la lluita aferrissada contra la reforma aranzelària de 1869, el rebuig cada cop més fort de l'Administració centralista (per a-industrial), la voluntat de construir un regionalisme econòmic capaç de connectar i aproximar el país a Europa, són símptomes clars del pas gradual vers concepcions econòmiques regionalistes. A més del que poguessin pensar els polítics, Catalunya passava a ésser considerada com a una unitat econòmica, amb una certa cohesió, objecte d'estudis i a la que se li havien d'aplicar un conjunt de mesures de política econòmica per tal d'augmentar la seva riquesa i d'eixamplar la seva base industrial. L'intent modernitzador de Figuerola no havia estat comprès, tot i que en el fons la reforma de Figuerola no tingué els efectes desfavorables pronosticats pels industrials catalans. La victòria del proteccionisme en 1891 respongué, també, a una tendència universal vers el proteccionisme que provocà, a Espanya, el que J.M. Serrano Sanz (1987, 142 i ss.) ha anomenat "segona fase del viratge".

El positivisme no fou aliè a les propostes regionalistes. Valentí Almirall (1886b) basava el seu catalanisme regionalista en el "particularisme científic". Les regions, en l'aspecte polític, s'havien de federar -o confederar- per a formar un tipus d'Estat diferent: l'"Estat compost", concebut des del federalisme. El positivisme impregnà molts historiadors, com Josep Coroleu o Antoni Aulèstia i Pijoan, que eren llegits pels economistes. El concepte de regió cada cop s'anava barrejant més amb la idea de "pàtria", plena de connotacions subjectives, i amb la idea de "nació", susceptible ja d'ésser més objectivable (Flos i Calcat, 1895, J. Güell i Mercader, 1889). La paraula "autonomia" també era freqüentment utilitzada (J.J. Permanyer Ayats, 1897, 24; P. Estasen, 1887, Centre Català, 1890a) durant els anys vuitanta i noranta. Però, a finals del segle, els corrents més conservadors del regionalisme aniran ^{i federals} arraconant el regionalisme formulat des de posicions liberals. La Unió Catalanista esdevingué un marc des d'on es precisaren alguns arguments bàsics del regionalisme econòmic, especialment el tractament discriminatori que l'Estat donava a Catalunya, per la via de la despesa pública. Ferran Alsina, fou l'economista destacat de la Unió Catalanista, elaborà els papers econòmics bàsics per a les Assemblees de Manresa (1892) i Reus (1893), agrupats sota el títol de Criteri econòmic general catalanista (F.Alsina, 1893), i demostrà que Catalunya aportava a l'Estat el 21,18% dels ingressos provinents de la Contribució Industrial i de Comerç, i el 20,25% del total de la recaptació de l'Estat en 1889-1890. A més, Catalunya assumia el 20,25% del Deute de l'Estat, i el 20,22% del dèficit públic.

4.- La síntesi d'Estasen

La combinació entre positivisme, escola històrica alemanya, proteccionisme i regionalisme econòmic es produeix en el pensament de Pere Estasen i Cortada, en principi un especialista en dret mercantil i dret marítim. Partidari del mètode inductiu, com Roscher, i de l'adopció d'un punt de vista objectiu contra qualsevol deformació subjectivista, intentà aplicar la teoria de l'evolució a l'estudi dels fenòmens econòmics (P. Estasen, 1876a), partint del darwinisme social (1877a, 1877e; T.F.Glick, 1982, 26-28, 110). Estasen fou un cas claríssim d'autor influït de forma aclaparadora per l'escola històrica d'economia, sobretot per la forma en què orientà i desenvolupà les seves investigacions. El seu interès per l'estudi de les institucions (1878a), per la història econòmica, per les monografies documentadíssimes ho demostra. Fundarà un Foment de la riquesa de Catalunya en 1887 i, el mateix any, definirà el Regionalisme econòmic, basat en la fesomia econòmica diferenciada de Catalunya en relació a Espanya. Catalunya s'havia de desenvolupar a partir de la seva especificitat industrial, donar el salt vers la gran indústria, impulsar la metal·lúrgia i convertir-se en un "centre productor complet". En 1907 Estasen definiria l'Economia política regional com a "sistema d'Economia política catalana" dedicat a l'estudi de la realitat econòmica i capaç de fornir mesures de política econòmica concordants amb les necessitats materials del país. Si la regió existia, els fenòmens econòmics que existeixen en el seu si, deia Estasen, "donen base a una Economia regional" (P. Estasen, 1907, 16). La concreció propugnada en l'orientació dels estudis a realitzar no tenia res a veure, en opinió d'Estasen, amb l'universalisme cosmopolita de Cobden o de Bastiat. Calia, també, un acurat reconeixement territorial de tota la geografia catalana, confeccionar un bon cadastre, elaborar estadístiques sobre la producció, aconseguir l'ús racional dels recursos, tenir una banca

pròpia. En el fons i en la forma, Estasen volia convertir Catalunya, sota el punt de vista econòmic, en un país capitalista europeu, tot i que malgrat ésser un pensador innovador, les seves idees sobre els problemes socials eren, però, molt sovint conservadores. L'obra monumental d'Estasen, Cataluña (1900), representa la plasmació dels seus esforços per a aplicar els nous mètodes de recerca en l'intent de fer un inventari molt documentat sobre la riquesa econòmica potencial de Catalunya, bàsic per a poder formular una política econòmica ad hoc. Hom partia de la geografia física i, amb resultats desiguals, analitzava la situació de l'agricultura, la indústria, la marina, el comerç i la cultura amb intencions d'exhaustivitat.

Estasen fou un destacat proteccionista, lector de Carey (5), i un adversari dels economistes clàssics. La protección y el libre cambio (P.Estasen, 1880b) és l'obra proteccionista més destacada, inspirada en List, sobretot en l'aspecte que T.W. Hutchison (1967, 142) ha definit com a "nacionalisme liberal". El proteccionisme tenia una base científica concreta perquè la defensa del "treball nacional" feia possible el control de les activitats econòmiques, el suport a l'interès social d'un país concret (o organisme social) i no la defensa o d'interessos individuals massa limitats o d'interessos massa abstractes de la humanitat, que no formaven cap organisme complet. El punt de partença havia d'ésser, per tant, la nació. Amb la protecció els fabricants nacionals podrien estalviar per a produir més, a través d'una major inversió; en canvi, si hom es deixava guiar per la barator, no es faria altra cosa que engruixir l'activitat econòmica dels països de l'estranger exportadors. A Estasen l'obsessionava, com a Illas i a Güell i Ferrer, el perill de sortides de capital en metàl·lic per a satisfer el pagament de les importacions provocades per un consum interior no controlat. D'altra banda, es tracta de l'autor proteccionista que utilitzà més influències de diverses escoles: a més de

l'escola de Filadèlfia de H.Ch. Carey, coneixia la vella escola històrica alemanya de Roscher, Knies i Hildebrand, la jove escola històrica de Schmoller i el socialisme de càtedra d'Adolf Wagner. Un bagatge important, paral·lel al dels economistes dels Foments, que fa pensar que l'escola històrica tenia un pes molt rellevant ja abans de l'aparició de Flores de Lemus en el món acadèmic (6).

L'Economia política regional pensada per al model català era extrapolada per Estasen per a ésser aplicada a Espanya, de la que també calia investigar el seu potencial econòmic. Espanya, assentada damunt bases agràries, s'havia d'industrialitzar i entrar de ple dins el capitalisme, fent un esforç per dirigir els capitals vers el cicle de la producció, desviant-los del consum improductiu. Al Proyecto económico para España (1899), va proposar una reforma fiscal, en la que el més interessant era la proposta d'un impost sobre rendes i utilitats inspirat en l'income tax. No hi mancava la crítica al dèficit pressupostari, que estirava del deute públic tot detreient recursos a les inversions públiques.

5.- Elements teòrics.

Els Principios de Economía Política (1844) del liberal malagueny Andrés Borrego, format a Madrid i a França, fou un llibre ben rebut pels industrials catalans per dos motius fonamentals: perquè, tot i no ésser partidari de la prohibició absoluta, naturalment, ni de la protecció generalitzada, reconeixia la conveniència del proteccionisme aplicat als productes produïts per un país en desenvolupament (Op.cit., cap IV) ; i perquè dedicava tot un capítol sencer a la indústria cotonera catalana, que descrivia força bé basant-se en l'estadística de Sayró, per a concloure que mentre existissin fàbriques a Catalunya era impensable d'enretirar la protecció.

Què interessà als catalans de List? Hi ha dues coses bàsiques que assenyala Giorgio Mori (1972, XIX): la utilització de la intuïció i la idea de nacionalisme econòmic. En realitat List (1789-1846) havia estat un home molt més progressista que la majoria dels fabricants catalans que s'entusiasmaven amb ell: havia estat un crític dur de la burocràcia i del centralisme prussians, lluità per la llibertat de premsa, s'hagué d'exiliar per Europa i, finalment, després de tastar la presó fou expatriat als EUA, on s'interessà per les colònies comunistes que el separatista wutemburguès Rapp havia fundat prop de Pittsburgh (M. Sánchez Sarto, 1942, IX-XXV). List s'havia oposat a la teoria del valor d'Adam Smith, i havia concebut la seva economía nacional basant-la en l'existència de les forces productives (7). Heus ací, per tant, dues idees que es necessitaven: d'una banda bastir una economia nacional, en un context endarrerit (l'Espanya de 1840-1860); de l'altra, la necessitat de seguir progressant sorgia des de Catalunya, evidentment, on es sentia en la pròpia pell que vol dir desenvolupar forces productives.

Què interessà als economistes catalans dels historicistes? En primer lloc, la història, en uns moments en què esdevenia vital utilitzar la pròpia història, però també la necessitat de l'estadística, del coneixement a través de la descripció i de l'observació. Aquestes eren actituds fonamentals de l'escola històrica (G. Schmoller, 1905, I, 129-138, 116 i ss.). Però, per damunt de tot, els industrials catalans es sentien seduïts per l'economia nacional, pel conjunt organitzat unitàriament de les economies diverses que coexistien en un mateix Estat, per la utilització de l'economia d'un país com si es tractés d'un tot real i unitari, per la idea que totes les parts d'una economia nacional "depenen d'una manera molt estreta les unes de les altres, perquè els seus òrgans centrals exerceixen efectes evidents sobre totes les parts, perquè cada economia nacional presa en el seu conjunt, com qualsevol ser individual, és sempre la mateixa malgrat el canvi permanent de les seves parts, perquè tots els canvis de la mateixa economia nacional són com els moments del desenvolupament del mateix ser" (G. Schmoller, 1905, I, 88-89). (8)

Melcior Salvà (1838-1915?), fill de mallorquí i format a Madrid, deixeble d'Eusebio M^a del Valle i catedràtic d'economia política i estadística a Madrid, va publicar un Curso de economía política (1881) en el que deia que intentava la combinació de dos mètodes: "El método que nos servirá de guía en nuestras futuras investigaciones será el idealista, combinado en justa proporción con el histórico" (Op. cit., I, 33). En el seu Tratado elemental de Estadística (1882) manifestà un clar interès pels qui "formaron la llamada Escuela histórica o descriptiva" a Espanya (el professor d'estadística José Mª Ibañez), Anglaterra, (9), Itàlia i Alemanya, (M. Salvà, 1882, 23). Salvà parlava dels mètodes deductiu i inductiu, i dels mètodes matemàtic (von Thünen), idealista (Stanley Jevons i Walras) i històric (Hildebrand, Knies i Roscher), (M. Salvà, 1881, I, 7 i ss.).

El mètode triat, combinació de dos, era una mica estrany. En parlar de Roscher, conegut a través de Wolowski, el seu traductor al francès, Salvà afirmava que els historicistes exageraven quan sostenien que la història era el fonament de l'economia (Op. cit., I, 63). Coneixia però els socialistes de càtedra (Wagner, Held, Brentano, Schäffle, Cliffe Leslie, Laveleye, Alberto Errera, Luzzatti i Cusumano) (10). Salvà era més lliurecanvista que proteccionista, però no acceptava la definició de valor de Bastiat. Criticava el sistema protector, seguint Colmeiro (Op. cit., I, 329-338), però acceptava que l'Estat intervingués en casos de desnivell molt fort entre producció nacional i estrangera (Op. cit., I, 328). Hom dóna a entendre que no simpatitzava gens amb Estasen, de qui havia llegit La protección y el librecambio (1880b) (M. Salvà, 1881, II, 635) (11). Ara: malgrat el coneixement que Salvà tenia dels clàssics francesos, i malgrat el seu lliurecanvisme, seguí la moda intel·lectual de l'època i s'interessà vivament pel socialisme de càtedra. Així, en el seu discurs d'ingrés a la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, Salvà va dir: "Los que no somos partidarios de la sequedad y rigorismo del método matemático; los que nos complacemos en la amplitud, en la imparcialidad y en las concesiones que hace el método histórico al espíritu, tendencias y costumbres de cada época; los que en el sistema de los Katheder-socialisten notamos mucho que aprender, y patente y manifiesta la necesidad moral de reformar o llevar por caminos poco trillados todavía las teorías económicas, y refrenar con mano firme y vigorosa a los adeptos de la ciencia, que arrastrados por el ardor de las abstracciones que seducen nuestro espíritu a la manera que los tranquilos y misteriosos bosques cubiertos de hojas y de flores en la primavera, olvidan o tienen en poco las enseñanzas y el concurso de la política, el derecho, la historia y la filosofía del derecho" (M. Salvà, 1880, 8). I seguien les cites de Roscher, Schäffle, Cusumano, Schmoller. Salvà era lliurecanvista i llegia historicistes, de la mateixa manera

que Anglasell era proteccionista i no tenia més remei que explicar els clàssics francesos que estaven de moda en els ambients acadèmics quan va dictar les seves lliçons.

En el terreny de la doctrina, el Compendio de las lecciones de Economía Política (1858) de Ramon Anglasell fou el manual que hagueren d'aprendre els estudiants de Dret a partir de 1853. Malgrat ésser proteccionista, Anglasell s'inspirava molt en Say i Bastiat tant per a definir l'Economia Política com per a decantar-se per una teoria del valor, desmarcant-se d'Adam Smith i de Ricardo. Per a Anglasell, "el valor és la relació entre dos serveis canviats" (Op. cit., 17); la definició és inspirada clarament en les Harmonies économiques (1850) de Frédéric Bastiat. No era d'estranyar la influència de Bastiat. Lluch ja l'explica a la seva tesi doctoral (1970, II, 445-453), dins el seu Esquema de la evolución del pensamiento económico en España en la segunda mitad del siglo XIX: les Harmonies économiques foren traduïdes al castellà i se'n feren varies edicions (Madrid 1848, 1858, 1860, 1880; València 1880). El consum passava a ésser el gran fi de l'Economia Política i el consumidor el centre del món. Eclèctic, Anglasell preferia però Say, perquè definia el valor inspirant-se en la utilitat: hom aprecia les coses, segons Anglasell, per la utilitat que reporta el seu ús o el seu canvi. La teoria de la distribució de la riquesa també estava inspirada fonamentalment en el Traité de Say: als treballadors, als subministradors de terres i als subministradors de capitals, Anglasell hi afegia un quart agent: l'Estat. Els quatre agents percebien els salaris, les rendes de la terra, interessos del capital i, l'Estat, impostos, tributs i contribucions, i aquestes quatre formes de participació en la riquesa havien de guardar una "harmonia" entre elles.

Si per un costat Anglasell utilitzava Bastiat i Say, a l'hora de tractar la qüestió del comerç exterior considerava que

calia donar prioritat a la producció del propi país i criticava el lliure canvi. Els drets aranzelaris s'havien d'ajustar a la producció real de cada país que els establia. Després d'haver protegit durant un període la indústria naixent, un país podia, a partir d'un cert moment, començar a plantejar-se ja una rebaixa gradual dels aranzels.

Durant el període 1840-1898, fora del cas d'Anglasell, no hi ha manuals d'economia d'inspiració proteccionista comparables als de Jaumeandreu, o als dels economistes contemporanis espanyols. La teoria es bastirà, en tot cas, lligada sempre a necessitats pràctiques, a problemes concrets, però gairebé mai a imperatius acadèmics. Molts manuals eren de to menor o, simplement, mediocres. Els Principios de Economía Política (1872) (12) d'Eduard Coll i Masadas, a banda de defensar la llibertat de comerç i de concurrència, s'ajusten fidelment al Programa oficial de los principios de Economía Política aprovat pel ministre d'Hisenda el 16-12-1870. La idea de valor de Coll ja era molt gastada: "(...) y Bastiat, después de haber ensayado las expresiones de utilidad gratuita y utilidad onerosa, ha venido a reconocer, que la utilidad gratuita era solo y exclusivamente la utilidad, y que la onerosa era el valor, de suerte que hoy día quedan como anticuadas y sin objeto científico las distinciones de valor en uso y valor en cambio, que no significan sino la utilidad y el valor" (E.Coll i Masadas, 1872, 39). Quant al Tratado de Economía Política (1896) d'Antoni Torrents i Monner, és un manual insuls i, a sobre, conservador (13).

Sorprèn que en el pensament econòmic català del segle XIX, semblantment al que succeí a França, no s'hagi parat atenció en la tradició utilitarista (Estasen rebutjà Jevons, la teoria de l'equilibri general de Walras era desconeguda), en el corrent del marginalisme. Hom no troba referències a Carl Menger, ni cap al·lusió al Methodenstreit. Com era possible que es parlés de Schmoller i no es parlés de Menger? A

Catalunya, el trencament amb el món clàssic es produí en gran part només a partir del proteccionisme i/o de l'historicisme, i això mentre alguns autors continuaven tanmateix amb la inèrcia de les idees de J.B. Say i Bastiat. Aquest fet estava barrant el pas a l'economia matemàtica, i a qualsevol tipus de mètode abstracte de caire deductiu. Volia dir, això, que el pensament econòmic català era refractari a l'abstracció i mancat de preparació tècnica? Significava que, massa lligat a l'estudi dels fenòmens concrets, era incapaç d'abstreure's i construir una teoria que els expliqués? La influència de la teoria de Marx és tardana i prima: el primer text traduït a Catalunya és el Manifest, en 1882 (E.Gasch, 1983, 12, 62). La realitat és que la preferència dels industrials per l'historicisme i el proteccionisme, lògica si es té en compte la necessitat de construir una unificació econòmica -tant a Catalunya com a Espanya- no deixà d'implicar també una mancança, sobretot de cara al dinamisme que pot representar per a un país la controvèrsia entre diferents corrents que entren en polèmica. A Itàlia, per exemple, en el segle XIX hi hagué de tot: Francesco Ferrara, paral·lel a Bastiat; el marginalisme de Maffeo Pantaleoni, Alberto Errera o Vilfredo Pareto; el positivisme i l'historicisme de Luigi Bodio; la influència spenceriana en Girolamo Boccardo; la doctrina cristiano-social de Giuseppe Toniolo; l'historicisme de Luiggi Cossa i Vito Cusumano (G. Fuà, 1980, 17-30); A. Bertolino, 1980, 31-50; P. Barucci, 1980, 67-91, G. Are, 1974). Al Japó, Satō Nobuhiro era seguidor de List (traduït a finals del anys vuitanta); Tsuda Mamichi era el difusor de les idees de Bastiat; Taguchi Ukichi fou un defensor radical del lliure canvi; Wakayama Norikazu fou el divulgador de Carey i List i Arai Hakuseki el proteccionista més destacat; en 1896 es fundà la "Shakai Seisaku Gakkai" ("Associació per a l'Estudi de la Política Social") dedicada a difondre la jove escola històrica; el socialisme de càtedra penetrà a partir de 1900; Kamai Noburu fou un dels principals economistes historicistes i Fukuda Tokuzō fou l'introduïdor

del marginalisme per a combatre els seguidors de Marx, que començaren a tenir un pes important a començaments del segle XX (T. Morris-Suzuki, 1989, 3, 53, 55, 59-66, 88-89). A Catalunya, doncs, no hi hagué aquesta varietat de corrents. Calia, alhora, cercar teories que hom pensava que farien desenvolupar el nou mode de producció i la unificació d'una estructura econòmica definida en un marc nacional (quan la nació s'estava configurant, definint, progressivament). Primer, per als industrials, la preocupació fou Espanya; a poc a poc, però, anaren convencent-se que l'esforç s'havia de concentrar més sobre Catalunya.

Per una altra banda, caldria preguntar-se per què, pel costat espanyol, el lliurecanvisme no acaba de tenir força. Per a E. Lluch (1988a, 51) la política lliurecanvista, en el fons, tenia poc poder real i poc espai real de maniobra. "La sociedad española -diu Lluch- se presentaba, pues, sin una clase dirigente que pudiera impulsar una política que fuera más allá de una agregación de los mil y un intereses creados y que diera una perspectiva de futuro" (Op. cit., 51). El mateix Cobden va veure bastant negre el futur d'Espanya, després del seu viatge de 1846 (E. Lluch, 1988b, 90). El dèficit públic pressionava, també, per a mantenir un nivell d'ingressos aranzelaris. El problema d'Espanya del s.XIX és que els industrialistes eren proteccionistes, i que quan eren lliurecanvistes (cas de Figuerola) no podien ensorrar la indústria manufacturera i havien de mantenir un cert nivell de protecció aranzelària; la resta de lliurecanvistes eren, per dissort, acadèmics sovint deslligats de la realitat, polítics que no eren conscients de la urgència d'industrialitzar el país i d'obrir-lo als mercats internacionals.

Tal vegada resulti il·lustratiu recordar algunes asseveracions d'Albert O. Hirschman (1973), per a valorar encerts i errors. Hirschman afirma que en la fase del

desenvolupament inicial, és necessari efectuar importacions, però no de béns de consum sinó de béns de capital. És en una segona fase quan ja es pot començar a importar, i acréixer amb aquest sistema la producció interior (14). Per a Hirschman les importacions tenen una funció molt important en la formació de la demanda i en el desvetllament dels empresaris del país, que han de reaccionar enfront de la competència exterior. Hi ha un perill: "los países subdesarrollados -diu Hirschman-, ardientemente proteccionistas, han adoptado a menudo una política autoderrotista desde el punto de vista del objetivo que persiguen: al restringir demasiado las importaciones, han estado cerrando las puertas a los efectos que despiertan e inducen la industrialización provenientes de las propias importaciones" (A.O. Hirschman, 1973, 127-128). Per tant, és molt possible que Figuerola estigués encertat en la seva intenció en el fons industrialitzadora, però també és cert que els industrials catalans, en el primer moment, tingueren l'enginy de donar prioritat a les indústries que obrissin nous horitzons a l'economia, utilitzant els capitals en la producció de nous béns (Op. cit., 135-136). Paolo Sylos Labini encara fa més difícil de discernir allò que cal fer en la qüestió de la política comercial, quan afirma: "A la fase inicial, i contràriament al que molts pensen, Anglaterra dugué endavant una política proteccionista no només en relació amb el productes de l'agricultura (això ja és prou conegut) sinó també amb els industrials. Es pot argumentar que la protecció dels productes agrícoles pot ésser un obstacle per al desenvolupament el mateix que, en certes ocasions, pot no ésser-ho la protecció dels productes industrials. El criteri just consisteix a saber distingir" (P. Sylos Labini, 1984, 61). En el moment inicial de la industrialització massiva (1830-1840) és evident que era imprescindible el proteccionisme. Però, a partir d'un cert moment, era

objectivament necessari encetar una desprotecció gradual i no traumàtica que provoqués una millora en la competitivitat catalana enfront de les economies estrangeres?

Amb tot, el desenvolupament industrial català del s.XIX no fou gens fàcil. Calgué la importació de tecnologia propiciada per empresaris innovadors, a l'estil schumpeterià, que hagueren d'aprendre els nous mètodes de producció. Va ser necessari, també, intentar penetrar dins un mercat espanyol rudimentari, amb un nivell de demanda molt baix, deficitari en bones comunicacions. Amb capitals repatriats de l'explotació colonial, o acumulats a l'interior, o aconseguits en el mercat de capitals a uns tipus d'interès elevats, amb uns costos relativament alts de matèries primeres i combustibles, amb uns nivells de productivitat per treballador baixos, sense el suport decidit del govern de l'Estat, els industrials catalans canviaren radicalment la fesomia econòmica del país, progressivament, al llarg de tot el segle. Els economistes intentaren d'entendre i d'explicar aquestes transformacions per a projectar el futur econòmic a partir d'una situació difícil, per a assegurar la nova tendència: la del desenvolupament econòmic, amb tot el que això implicava (augment de la riquesa, però agreujament dels conflictes socials, aconseguir que la tendència no es torqués, necessitat d'exportar, enfrontar la financiació dels nous projectes d'inversió, diversificació sectorial, aconseguir economies d'escala, millora de les infraestructures).

La tasca fou dura i arriscada. Cal recordar que, com diu P. Sylos Labini (1984, 163), en la qüestió del desenvolupament econòmic, "l'home aprèn sofrint -learning by suffering-".

N O T E S

- (1) Aribau deixà manuscrits d'una Historia de la producció, del consumo y del impuesto en España (A. Costas, 1982, 18).
- (2) Estapé, seguint J. Vicens i Vives, considera que la tasca de Figuerola fou positiva per a l'economia catalana (F. Estapé, 1972, 303); Lluch sosté que Figuerola fou prudent en la seva reforma aranzelària, també perquè "la renda de duanes estava passant un mal moment" (E. Lluch, 1988, 47).
- (3) Els set volums de les Informacions de les Comissions creades per RD de 10-11-1865 i 8-9-1878, publicats els de la primera Comissió en 1867 (4 volums) i els de la segona en 1879 (2 volums) i en 1883, constitueixen una font important per a la història econòmica, utilitzada per J. Nadal (1970a, 1970b, 1975), i llur interès radica en què permeten la comparació de dues situacions, la de a l'entorn 1865 i la d'uns deu anys més tard, en allò que es refereix sobretot a la marina mercant. La Comissió de 1865, presidida pel ministre Manuel Alonso Martínez, comptava amb la presència de Laureà Figuerola. És interessant resseguir-hi les aportacions dels representants catalans proteccionistes. La Junta d'Agricultura, Indústria i Comerç de Barcelona afirmava que "el principio teórico y abstracto del libre-cambio no debe en ningún concepto tener aplicación en las naciones en que las industrias están en el período más interesante de su desenvolvimiento", i que "proclamar en España el libre-cambio es proclamar la destrucción de nuestras progresivas industrias y de los inmensos capitales a las mismas consagrados, y decretar la emigración y la miseria de los obreros españoles" (Comisión, I, 1867, 31). Són interessants les xifres de costos comparats entre Anglaterra i Espanya: per exemple, un cavall nominal de vapor costava, a Espanya, uns 12.000 rals, i a Anglaterra menys de 9.000 rals. (Op. cit., I, 36). Hom pot conèixer les xifres bàsiques d'algunes empreses, com per exemple la Maquinista Terrestre i Marítima (Op. cit., I, 57-58, II, 84-86, 178-179, III, 97-98), els costos de funcionament dels vaixells segons llur tonatge (I, 304-306), els costos de diverses ferreries catalanes (II, 145 i ss.), els costos

d'extracció i transport del carbó i de les fàbriques cotoneres.

Tretze anys més tard es reuní una comissió especial arancelària dedicada a l'anàlisi dels efectes de la supressió del dret diferencial de bandera, les valoracions i classificacions dels teixits de llana i la situació de la indústria naviliera. Essent ministre d'Hisenda Manuel de Orovio, formaven part de la comissió els catalans Víctor Balaguer, Joan Sallarès i Pla, Claudi Arañó i Frederic Nicolau. Les xifres sobre evolució comparada del tràfic de mercaderies sota pavelló espanyol o sota pavelló estranger són nombroses. Per exemple, segons la Junta del Port de Barcelona, en 1869 el pavelló espanyol absorbia el 48% de tràfic i el 24% en 1878 (Comisión Especial Arancelaria, 1879-1883, I, 26); en canvi, per a Laureà Figuerola la supressió del dret diferencial no havia tingut uns efectes tan traumàtics: en tant per cent de les importacions, per al període 1855-1866 la mitjana de les importacions efectuades sota pavelló espanyol havia estat del 67,614%, i per al període 1870-1876 havia estat del 68,303% (Op. cit., I, 848). Figuerola, per tant, defensava la supressió del dret diferencial de bandera (Decret del 22-11-1868), tal com havia fer França en 1866, Anglaterra en 1849 i Itàlia en 1851, i adduïa que Stanley Jevons i León Walras havien demostrat matemàticament la llei del canvi, bo i manifestant un menyspreu total pel nivell teòric dels seus adversaris proteccionistes. Tot i admetre que el seu llibre sobre La reforma arancelaria de 1869 (L. Figuerola, 1879) contenia alguns errors de detall, Figuerola no admeté les crítiques que li feia Pere Estasen (Comisión Especial Arancelaria, 1879-1883, I, 821-853, 801 i ss.). Hom pot trobar nombroses xifres sobre sous del personal dels vaixells (Op. cit., I, 38-54, 107-110), construcció de vaixells (Op. cit., I, 227, apèndix 20), composició de la marina mercant, volum transportat sota pavelló espanyol o estranger, comerç exterior, etcètera. La Junta Provincial d'Agricultura, Indústria i Comerç de Barcelona, en una Informació datada el 18-3-1879 (Op. cit., I, 116-144), i signada, entre d'altres, per Esteve Amengual, Pere Estasen, Eusebi Pasarell, Pere Bosch i Labrús, Frederic Nicolau i Pau Maria Tintoré, afirmava que ningú com la mateixa Junta "puede comprobar los datos que arrojan nuestras estadísticas, demostrando la paralización del trabajo, la pérdida de numerario, el estancamiento de los capitales, en una palabra, la decadencia del país" (Op. cit., I, 116). Segons la Junta, la reforma de 1869, la supressió del dret diferencial de bandera i el lliure canvi havien provocat una crisi en el comerç exterior, l'estagnació de moltes indústries i de l'agricultura; d'ací, precisament, la reacció a favor del proteccionisme. Per a la Junta les

causes de la crisi espanyola no es podien cercar en les que donava Jevons en la seva teoria sobre les crisis (perquè es fixava en els efectes de la meteorologia sobre els preus del blat, i, segons la Junta, no es podia explicar tot a partir de l'agricultura); tampoc es podien cercar en el que escrivia David Chadwick en el "Journal des Economistes" del 20-11-1878, el qual atribuïa la crisi a l'excés de producció posterior a la guerra franco-prussiana, a les despeses creixents dels governs o a les males collites de després de 1871, sinó que les causes de la crisi econòmica d'Espanya radicaven en el següent: la inestabilitat del règim aranzelari, la inseguretat política i, sobretot, el fet de tenir uns aranzels inadequats (Op. cit., 116-139). Gran part del text d'aquesta Informació de la Junta Provincial sembla redactada per Pere Estasen. El lliurecanvista Joaquim Mª Sanromà va dir que "si nosotros [es referia als lliurecanvistes] nos preocupamos ante todo y partiendo de un principio de recta justicia de la baratura a todo trance para el consumidor, a ellos [es referia als proteccionistes] les preocupa la ganancia a todo trance para el productor; si nosotros tenemos por pontífice a Bastiat y a Cobden, ellos invocan a Federico Listz [sic] y a Carey de Filadelfia; si nosotros citamos como hombre de Estado a Gladstone, ellos citan a Bismark [sic], como antes citaban a Thiers; si nosotros partimos de las tradiciones de la escuela de Manchester, ellos toman como punto de partida la tan ponderada como mal entendida escuela americana" (Op. cit., I, 515). Pere Estasen hagué de suportar el menyspreu del lliurecanvista Alvarado, secretari de l'Asociación para la reforma de Aduanas, el qual, en esmentar-lo, va dir: "(...) por cierto se llama Pedro Estasen, abogado y economista, profesión ésta última cuya existencia en España ignoraba yo por completo" (Op. cit., I, 533). Molts lliurecanvistes, entre ells el mateix Figuerola, no podien suportar la joventut insultant -23 anys!- de Pere Estasen. Gumersindo de Azcárate, al·ludint indirectament Estasen, ironitzà sobre el proteccionisme basat en la doctrina de l'evolució transformista i en el darwinisme (Op. cit., I, 628). Ignasi M. de Ferran defensà els historicistes (Op. cit., I, 628-635); Carles Garcia Fària atacà durament l'individualisme de Bastiat i el pensament de Proudhon, Louis Blanc i Fourier (Op. cit., I, 709-725). Per a Pere Bosch i Labrús la marina dequeïa quan no era protegida; el proteccionisme era un sistema que perseguia el foment del treball abans que el consum, i que era capaç d'aconseguir l'increment de la riquesa. (Op. cit., I, 771-792). Claudi Arañó i Arañó va assenyalar que la fabricació de mescles espanyoles s'havia reduït en 2/3, mentre que la importació de teixits de llanes i mescles havia crescut molt, juntament amb el consum: això no havia provocat altra cosa que la crisi fabril del sector llaner (Op. cit.,

II, 99-109). El proteccionista Francisco José Orellana, a més de mostrar el fort augment de les importacions de llana i mescles entre 1869 (uns 823.000 Kg.) i 1878 (uns 2.000.000 Kg.), va arribar a afirmar, sorprenentment, que l'aranzel de 1869 estava ben fet, que àdhuc podia considerar-se un aranzel proteccionista, però que el que estava mal fet era la llei que l'acompanyava (Op. cit., II, 229-237). Estasen va aprofitar l'ocasió per a manifestar les seves idees spencerianes. Segons Estasen, Spencer sostenia que abans d'emprendre una reforma calia definir prèviament el principi, la llei a utilitzar, i, després, aplicar-la d'acord amb les circumstàncies concretes del lloc, el temps, els elements històrics, el caràcter dels habitants. Per a Estasen cada nacionalitat constituïa un organisme i hi havia una lluita entre nacions, en la que les nacions febles havien de defensar-se de l'ofensiva i la competència de les més fortes. Espanya, país feble, s'havia de defensar aplicant el proteccionisme enfront de la competència de les nacions fortes. D'altra banda, la competència entre les fàbriques d'un mateix país podia conduir a la barator molt millor que no pas el lliurecanvisme (Op. cit., II, 255-267). La qüestió Catalunya-Espanya tornà a sortir: si, per un costat, Cristóbal Martín Rey va gosar de dir que "los proteccionistas (...); lo que ellos quisieran es vivir a costa de toda la nación (...), y ahora Cataluña quiere, como siempre ha querido, que toda la Nación contribuya para ella sola" (Op. cit., II, 404-423), per un altre costat, Guillem Graell va replicar que els catalans preconitzaven un proteccionisme harmònic que expansionés la indústria per Espanya i, principalment, a Madrid. Per a Graell Catalunya no era "l'opressora d'Espanya" (Op. cit., II, 424-425). Gabriel Rodríguez sostingué que els economistes més rigorosos eren lliurecanvistes: Bagehot, Stanley Jevons, Cairnes, Henry Fawcet. Adhuc Spencer ho era. I afirmà, també, que enfront del socialisme de càtedra, a Alemanya, hi havia l'escola del lliure canvi (Op. cit., II, 441-462). El volum III de la Información de la Comissió de 1878 conté els Dictàmens finals i apèndixs estadístics sobre comerç exterior, importacions sota pavellons espanyol i estranger, nombre i tonatge de vaixells de vela i de vapor i gràfics sobre la navegació mercant (importacions, exportacions, per zones de procedència i de destí). Hom pot constatar la presència cada cop més gran de la navegació de vapor, en detriment dels vaixells de vela, en un període molt breu. Per exemple, de 1871 a 1883 es passà, en el tonatge dels vaixells de vela, de 347.394 Tm a 286.164 Tm; en canvi, en la navegació a vapor es passà en el mateix període de 100.444 Tm a 304.193 Tm (Op. cit., III, 317). (Agraeixo a Jordi Nadal haver-me facilitat la consulta de les Informacions de les Comissions de 1865 i 1878).

- (4) Entre d'altres, signen aquesta informació Esteve Amengual, Pere Estasen, Eusebi Pasarell, Pere Bosch i Labrús, Frederic Nicolau i Pau Maria Tintoré.
- (5) En 1879 regalà, a la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, dos llibres de Carey: The slave trade, domestic and foreign; why it exists, and how it may be extinguished i The unity of law; as exhibited in the relations of physical, social mental and moral science [1ª ed.: 1872] (Boletín del Ateneo Barcelonés, núm. 1, juliol, agost i setembre de 1879, 94). Més tard, entraren a la Biblioteca tres obres de Bagehot: Lombard street ou le marché financier en Anglatere (1874), On the depreciation of silver (1877) i Economic studies (1880) (Boletín del Ateneo Barcelonés, núm. 8, abril, maig i juny 1881, 411).
- (6) Caldria, potser, treure contundència al que afirma José Mª Serrano (1987, 147): "Ahora bien, no se trataba de una introducción en España de la Escuela Histórica Alemana, como pudiera parecer lógico en un grupo tan cercano a la cultura germánica. En nuestro país tal Escuela no fué bien conocida hasta la vuelta de Flores de Lemus tras su estancia en Alemania, en viaje de formación, a comienzos de siglo; viaje al que por cierto le envió Giner de los Ríos, quien por entonces debía haber mejorado su opinión sobre la ciencia económica de aquel país". Aquesta cita tal vegada pugui ser certa per a Espanya, però ja no seria tan vàlida per al cas de Catalunya.
- (7) Es interessant la biografia de List feta per Manuel Sánchez Sarto (1942), que el presenta com a un amant de la llibertat. List en 1817 fou nomenat professor de Política pràctica a la nova Facultat de Ciències Socials de Stuttgart, animada pel ministre liberal Wangenheim. Lluità contra l'absolutisme de Guillem I de Prússia i, en 1819, va fundar a Leipzig una Associació Alemanya d'Indústria i Comerç que tenia com a objectiu canviar radicalment les duanes interiors d'Alemanya, repartir equitativament les càrregues públiques i pressionar els governants per tal que confeccionessin un pressupost general. Quan en 1820 fou elegit representant als Estats Generals, lluità amb tanta vehemència que s'hagué d'expatriar per Europa. Quan retornà, fou empresonat i expatriat als EUA. Després de fracassar en una explotació agrícola, va escriure sobre desenvolupament econòmic nacional i política aranzelària en el diari nord-americà "Reader Adler". Es relacionà amb l'associació de fabricants de Filadelfia "Pennsylvania Society for the Promotion of Manufactures". Als EUA publicà el fascicle Outlines of American Political Economy (Filadelfia 1827), dedicat a rebatre les idees

smithianes de Thomas Cooper. List es convertí en empresari de ferrocarrils i, un cop aconseguida la ciutadania nord-americana el president Jackson l'anomenà cònsol a Hamburg, amb el fi que pogués retornar a Alemanya, però per l'octubre de 1831 hagué de retornar a Amèrica, sota la pressió del senat d'Hamburg. List insistí, i en 1832 fou cònsol honorari a Baden i, en 1834, cònsol a Leipzig, on romangué fins el 1837. Segons Sánchez Sarto, el Sistema Nacional d'Economia Política és el primer volum d'una obra inacabada: el segon volum s'havia de titular La Política de l'avenir i el tercer La influència d'institucions polítiques en la riquesa i la puixança d'una nació. Segons Schmoller List assenyala, amb un sentit liberal i progressista, que són les societats i no els individus les que aixequen una nació i donen activitat a la història. Sánchez Sarto opina que els atacs a Smith i a Say, i la concepció de List realista i documental són els factors que inclinaren els economistes alemanys cap als estudis històrics, fins que arribaren a formar l'escola històrica d'economia (M. Sánchez Sarto, 1942, IX-XXV). Hom dona notícia sobre l'edició dels principals papers de List (Op. cit., IX-X).

Finalment, cal recordar que List veia en el proteccionisme una fase prèvia i necessària per a poder assolir, en una etapa posterior, el lliure comerç.

- (8) La cita de Schmoller correspon a la part titulada Economía nacional, Economía política y Método (1893). Segons Gide i Rist (1927, 656), la traducció francesa de Política social y economía política és de 1902.
- (9) Salvà s'equivocava amb William Playfair, que no tenia res a veure amb l'historicisme (J.A. Schumpeter, 1971, 588). El mateix succeïa amb José Mª Ibáñez, dedicat a l'elaboració d'estadístiques quan Roscher encara no havia publicat la seva obra.
- (10) Hom cita La difussione del credito e le branche popolari (1863) de Luzzatti i, de Vito Cusumano, Las escuelas económicas de Alemania (1875) (M. Salvà, 1881, I, 64).
- (11) Val la pena de ressenyar suscintament els autors que utilitzava Salvà, a part dels ja esmentats. Entre els espanyols o catalans destaquen Piernas, Santiago Diego Madrazo (Lecciones de Economía Política, 1874-1876), Mariano Carreras y González (sobretot el Tratado didáctico de Economía Política, 1865), Pastor (Lecciones de Economía política, 1868), Flórez Estrada (Curso de Economía Política, 1828), Figuerola, Sanromà, Coll i Masadas. Sorpren que sigui força citat el Cours d'Economie Politique (1840-1854) de Pellegrino Rossi (3a. edició de 1854), successor de J.B. Say en el Collège de France, per tractar-se d'un economista

enquadrat entre els clàssics francesos. Cal no oblidar, però, que Salvà era lliurecanvista. Dins la mateixa línia hom citava el Curso de Economía Política (1855-1863) de Gustave de Molinari i el Cours d'Économie Politique (1855, 1a. ed., 1842-1844) de Michel Chavalier, el successor de Rossi.

- (12) Cal agrair Simó Fàbregas Terés la deferència de deixar-me'n l'exemplar.
- (13) En el camp de les idees conservadores, cal esmentar la traducció que el catòlic integrista Antoni Josep Pou i Ordinas va fer del Tratado elemental de Economía Política (1880) del professor de la Universitat Catòlica d'Angers F. Hervé-Bazin, divulgador de Bastiat. Aquest tractat tingué una 2a. edició en 1887 i una 3a. edició en 1897.
- (14) La pregunta que cal fer-se és: en 1840-1850, amb una taxa elevada de beneficis, s'estava entrant ja en la segona fase que defineix Hirschman, o bé, per contra, en un procés d'acumulació ràpida de capital que havia de permetre un ritme intens en la compra de béns d'inversió?

BIBLIOGRAFIA

A LAS CORTES CONSTITUYENTES

1870 s.p.i., Barcelona, 4 p.

ALBERTÍ, Editor

1966-70 Diccionari biogràfic, 4 volums (1er: 1966, 2on: 1968, 3er: 1969, 4rt: 1970), Alberti, Editor, Barcelona, 655 + 564 + 599 + 583 pp.

Joan ALEGRET i Ernest LLUCH

1974 La Economía Política. Poema didáctico de B. C. Ari-bau. Dins "Hacienda Pública Española", núm. 27, Ministerio de Hacienda, Instituto de Estudios Fiscales, (Madrid), pp. 187-199.

Salvador ALMENAR I PALAU

1976a El pensamiento económico de A. Flórez Estrada. Libre-cambio, reforma agraria y de la Hacienda ante la crisis del Antiguo Régimen en España. Tesi doctoral dirigida per Ernest Lluch i Martín, Universitat de València, Facultat de Ciències Econòmiques.

1976b Agrarismo y librecambio en la crisis del antiguo régimen. El primer modelo de crecimiento económico de Álvaro Flórez Estrada, dins "Información Comercial Española", núm. 517, Madrid, septiembre 1976, pp. 58-81.

1980 Estudio preliminar. El pensamiento económico de A. Flórez Estrada. Economía ricardiana y reformismo radical, dins Álvaro FLÓREZ ESTRADA, Curso de Economía Política, Edición y estudio preliminar por Salvador Almenar, Introducción de Ernest Lluch, Clásicos del pensamiento económico español, 5, Instituto de Estudios Fiscales, 2 vols., Madrid, CXXIII + 1.038 pp. (pp. XXXV-CXXIII).

Valentí ALMIRALL I LLOZER

- 1868 Bases para la constitución federal de la nación española y para la del estado de Cataluña. Observaciones sobre el modo de plantear la confederación en España por el Vice-presidente del Club de los Federalistas, (Propaganda Republicana), Imp. C. Verdaguer, Barcelona, 12 p.
- 1884 Los Estados Unidos de América, Estudio político por... F. Miquel y C^a, Villanueva, 88 p.
- 1886a L'Espagne telle qu'elle est, Imprimerie Centrale du Midi, Montpellier, 61 p. (edició cubana: La Habana, 1889, 69p.; edició castellana: Barcelona, 1886).
- 1886b Lo Catalanisme: Motius que'l llegenden. Fonaments científics y solucions practicas, LL. Verdaguer, Ll. López, Barcelona, 343 p.
- 1886c Lo "Cobden Club" de Londres. Discurs llegit en la Sessió inaugural dels treballs de l'any lo dia 16 d'octubre de 1886, Estampa de V. Berdós y Feliu. Barcelona, 45 p.
- 1896 Discurso presidencial. Acta de la sesión pública celebrada en el Ateneo Barcelonés el 30-11-1896, Tipografía "L'Avenç", Actas del Ateneo Barcelonés, vol. II, Barcelona, 44 p.
- 1901 Regionalisme y Particularisme. Cartas de (...), (Propaganda del Club Autonomista Català de Barcelona, Any 1901), F. Fiol, Barcelona, s. a., 36 p.
- 1902 Obras y escritos políticos y literarios de Valentín Almirall, Edición en lengua castellana, II: El Catalanismo, A. López, Barcelona.

Valentí ALMIRALL I LLOZER

- s. a. Contestación al discurso leído por D. Gaspar Núñez de Arce en en Ateneo de Madrid con motivo de la apertura de sus cátedras en el año corriente, por... Presidente del "Centre Català", Librería de Antonio Sanmartín, Madrid, Librería de I. López, Barcelona, 67 p.

Vegeu: Jordi SOLÉ-TURA (1974)

J. TRIAS VEJARANO (1974)

Isidre MOLAS (1988)

Ferran ALSINA

- 1889 Fonaments de la Reforma del Trevall en la industria cotonera catalana, tal com s'es comensada en lo Vapor Vell de Sans, Trevall llegit en la "Lliga de Catalunya" per (...), Vetllada del 25 de Maig de 1889, Imprenta de "La Renaixensa", Barcelona, 48 p.
- 1892a Discurs llegit per lo president de la Lliga de Catalunya en la sessió inaugural del present any, Imp. "La Renaixensa", 24 p.
- 1892b Observacions sobre la reglamentació del treball de noys en tallers y fàbricas, Conferència donada en la Lliga de Catalunya, Vetllada del 27 de febrer de 1892, Impremta La Renaixensa, Barcelona, 23 p.
- 1893 Criteri econòmic general catalanista, Trevalls llegits en las Assambleas de Manresa (1892) y Reus (1893), (Propaganda Regionalista), Impremta "La Renaixensa", Barcelona, 58 p.
- 1899 Endressa a la Junta General Extraordinària de la Societat Cooperativa 1ª del Ter, Imp. "La Renaixença", Barcelona, 25 p.

Joan ALSINA

- 1869 Exposición dirigida a las Cortes Constituyentes contra la Reforma Arancelaria que proyecta la escuela libre-cambista, Establ. Tip. de Narciso Ramírez y Compañía, Barcelona, 35 p.

Esteve AMENGUAL

- 1879 Discursos acerca de la industria naviera que ante la Junta de industria, agricultura y comercio de Barcelona pronunció D. ..., Imp. Luis Tasso, Barcelona, 59 p.
- 1881 Influencia que causará en España la apertura del Istmo de Panamá, Discurso pronunciado por... en el Ateneo Barcelonés el día 11 de Enero de 1881, Tip. Sucesores de Ramírez y Cía, Barcelona, 19 p.
- 1888 El puerto de Barcelona en 1888, Opúsculo, Barcelona, 11 p.
- 1899a Breves observaciones sobre lo del Puerto de Barcelona, Imp. "La Catalana", Barcelona, 23 p.
- 1899b Nueva serie de observaciones sobre lo del puerto de Barcelona, J. Puigventós, Barcelona, 23 p.
- 1899c Sencillos recuerdos de mis 30 viajes y excursiones a los Estados Unidos con ligeras apreciaciones sobre aquel pueblo, J. Puigventós, Barcelona, 48 p.

ANALS DE LA LLIGA DE CATALUNYA

- 1888 Soluciones prácticas propuestas al gobernan per a fer desapareixer la crissis actual en Espanya, per la COMISSIÓ D'AGRICULTURA E INDUSTRIA, Crissis agrícola - Remeys, per Domingo CALL, La agricultura en lo plá del Llobregat, per Felip de HITA, "Anals...", quadern III, Barcelona, 98 p.

Manuel ANGELON

- 1881 Biografía de Don Buenaventura Carlos Aribau, leída en el Ateneo Barcelonés el día 22 de Junio de 1877, dins "Boletín del Ateneo Barcelonés", núm. 7, Enero, Febrero y Marzo 1881, pp. 209-221.

Ramon ANGLASELL

- 1858 Compendio de las lecciones de Economía Política dadas en la Universidad de Barcelona a los alumnos de la Facultad de Derecho por D. Ramón Anglasell, Doctor en Administración y Catedrático de aquella asignatura, Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs, Barcelona, 427 p.
- 1859 Estracto del discurso pronunciado por... en la Junta General Extraordinaria de la Sociedad Catalana General de Crédito, Pons y C^a, Barcelona, 19 p.
- 1860 Discurso escrito para el acto de la constitución del Ateneo Catalán, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 32 p.

Isidoro de ANGULO

- 1852 Artículos del socio del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, D. Isidoro, sobre la división territorial y la agricultura, acogidos y aprobados satisfactoriamente por la Junta Directiva y Comisión científica de dicho Instituto, y publicados bajo los auspicios de las mismas, Imprenta de A. Brusi, Barcelona, 38 p.

Fernando de ANTON

- 1860 Cataluña ante el libre cambio, Establecimiento Tipográfico de Jaime Jepús, Barcelona, 60 p.

Rafael ARACIL - M. GARCIA BONAFÉ

- 1977 Aportaciones historiográficas sobre la economía española contemporánea, epíleg a Rafael ARACIL - M. GARCIA BONAFÉ (Eds.), Lecturas de historia económica de España, 2, Siglo XX, Oikos-Tau ediciones, S. A., Vilassar de Mar, 491 p. (pp. 379 a 491).

ARAÑÓ I ARAÑÓ, Claudi

- 1879 Contestación al interrogatorio formulado por la Comisión de Información Arancelaria para la cuestión lanera, Establecimiento Tipográfico de los sucesores de Ramírez y C^a, Barcelona, 20 p.

Lorenzo ARCOS ORODEA

Vegeu: Genaro MORQUECHO Y PALMA (1862)

Giuseppe ARE

- 1974 Economia e politica nell'Italia liberale (1890-1915), Il Mulino, Bologna, 380 p.

Lluís ARGEMÍ

- 1984 Llibertat mitigada per a l'agricultura, dins "L'Avenc", núm. 67, Barcelona, gener 1984, pp. 40-44.

José de ARGULLOL y SERRA

- 1879 Sesión necrológica del día 22 de junio de 1879. Biografía del Excmo Sr. D. Juan Güell y Ferrer, dins "Boletín del Ateneo Barcelonés", núm. 1, Julio, Agosto y Septiembre 1879, pp. 6-20.

- 1881 Biografía del Excmo Sr. D. Juan Güell y Ferrer, en el acto solemne celebrado en el Salón de Ciento de las Casas Consistoriales en 29 de Setiembre de 1879, con motivo de la colocación del retrato en la Galería Municipal de Catalanes Ilustres, Establ. Tip. de

los Sucesores de N. Ramírez y Compañía. Barcelona, 23 p. (Publicat també dins BOLETÍN DEL ATENEO BARCELONÉS, núm. 1, 1879, pp. 6-20).

Bonaventura Carles ARIBAU I FARRIOLS

Vegeu: Josep FONTANA I LÁZARO (1963)

Francesc ARTAL

- 1972 Vers una política econòmica nacionalista burgesa (1840-1913), A DD.AA., Economia crítica: una perspectiva catalana, Llibres a l'abast, 106, Edicions 62, S. A., Barcelona, pp. 269-298.
- 1984 Nació i poder en el pensament econòmic català (1840-1939), dins "L'Avenç", núm. 67, Barcelona, pp. 50-55.
- 1988a El pensament econòmic, dins EXPOSICIÓ UNIVERSAL DE BARCELONA: Llibre del Centenari. 1888-1988, Direcció Ramon Grau, Comissió Ciutadana per a la commemoració del centenari de l'Exposició Universal de Barcelona de l'any 1888, Edita: L'Avenç, S. S. (Barcelona), 1988, 572 p. (pp. 472 a 479), (Edició castellana: (Barcelona), 1988).
- 1988b Pere Estasén i el regionalisme econòmic, dins VV.AA., El pensament polític català (del segle XVIII a mitjan segle XX), a cura d'Albert Balcells, Edicions 62, Barcelona, desembre de 1988, 414 p. (pp. 143 a 158).
- 1989 El pensamiento económico de Pere Estasen i Cortada, dins "Revista de Historia Económica", Año VII, núm. 2, primavera-verano 1989, pp. 71 a 78.

Francesc ARTAL, Emili GASCH, Carme MASSANA, Francesc ROCA

- 1976a El pensament econòmic català durant la República i la guerra (1931-1939), col·lecció Estudis i Documents, 28, Edicions 62, S.a., Barcelona, 382 p.
- 1976b Los economistas catalanes, ante la crisis de los años treinta, dins "Información Comercial Española", núm. 517, Madrid, septiembre 1976, pp. 102-124.

Francesc ARTAL i Francesc ROCA

- 1981 La ciència econòmica a Catalunya (1800-1980), dins VV.AA., L'aportació de la Universitat Catalana a la Ciència i a la Cultura, L'Avenç Estudis, Barcelona, 191 p. (pp. 98-103).

ATENEU BARCELONÈS

- 1876 Acta de la sesión pública (...) del 30-11-1876.
- 1878 Acta de la sesión solemne para honrar la memoria de D. Ramón Anglasell celebrada en el salón de cátedras el día 16 de junio de 1878, Establecimiento tipográfico de la Renaixensa, Barcelona, 59 p.
- 1907 Sessions Públiques Inaugurals de 1904 a 1905, 1905 a 1906 y 1906 a 1907, Tip. "L'Avenç", Barcelona, 93 p.

Vegeu: "BOLETÍN DEL ATENEO BARCELONÉS"

ATENEU CATALÀ

- 1863a Acta de la sesión pública celebrada por el Ateneo Catalán el día 30 de diciembre de 1862, Establ. Tipográfico de Narciso Ramírez, Barcelona, 36 p.

ATENEU CATALÀ

- 1863b Acta de la Junta General celebrada por el Ateneo Catalán el día 28 de noviembre de 1863, Establ. Tipográfico de Narciso Ramírez y Rialp, Barcelona, 30 p.

Antoni AULESTIA I PIJOAN

- 1887-89 Història de Catalunya, 2 volums, Impremta "La Renaixensa", Barcelona, vol. I: 1887, vol. II: 1889, XV + 398 + 532 p.

- 1908 ? Estudis Històrics. Monografies. Discursos. Articles. Il·lustració Catalana, Estampa La Renaixensa, 2 volums, Barcelona, s. a., 233 + 263 p.

Gumersindo de AZCÁRATE

- 1876 Estudios Económicos y Sociales, Victoriano Suárez, Libr., Madrid, 284 p.

Irving BABBIT

- 1973 Claroscuros del carácter español, dins MINISTERIO DE HACIENDA, Textos olvidados. Presentación y selección de Fabián Estapé y Rodríguez, Instituto de Estudios Fiscales, 20, Madrid, 666 p.
(pp. 87-106) (Font original, "The Atlantic Monthly", 1898).

José Pedro BADIA

- 1842 Los verdaderos intereses de la Patria, extinción de la deuda española y venta de todos los bienes nacionales dentro del término de un año, Imp. de A. Berdeguer, Barcelona, 16 p.

Víctor BALAGUER i Lluís CUTCHET

- 1858 Cataluña vindicada. La Ciudadela de Barcelona. Obra histórica escrita por D...., ilustrada por Lechard y por Martínez, Impremta Nueva, Barcelona, 400 p.

Albert BALCELLS (curador)

- 1988 El pensament polític català (del segle XVIII a mitjan segle XX), Edicions 62, Barcelona, 414 p.

Jaume BALMES

- 1886 La suerte de Cataluña, A "Revista La España Regional", Tom I, Barcelona, pp. 368-376.
- 1925a Estudios sociales. Obras Completas del Dr. Jaime Balmes Pbro. Primera Edición Crítica ordenada y anotada por el P. Ignacio Casanovas, S. J., vol. XI, Biblioteca Balmes, Barcelona, 412 p.
- 1925b De Cataluña. Obras Completas del Dr. Jaime Balmes Pbro. Primera Edición Crítica ordenada y anotada por el P. Ignacio Casanovas S: J., vol. XIII, Biblioteca Balmes, Barcelona, 240 p.

Piero BARUCCI

- 1980 La diffusione del marginalismo, 1870-1890, dins Massimo FINOIA (curatore), Il pensiero economico italiano 1850-1950, Cappelli Editore, Bologna, XVI + 824 p. (Edició original P. Barucci, The Spread of Marginaliom in Italy (1871-1890), dins "The History of Political Economy", 1972, vol. IV, núm. 2, pp. 512-531) (pp. 67-91).

Antonio BECH Y PUJOL

- 1865 La situación económica de España. Su presente. Su porvenir, Imprenta de Luis Tasso, Barcelona, 30 p.
- 1879-82 Memoria sobre las causas que han impedido el desarrollo y han motivado la decadencia de la industria en España, y medios que deberían adoptarse para fomentarla, Obra laureada en el concurso público del año 1869, dins "Boletín del Ateneo Barcelonés",

Antonio BECH I PUJOL

1879-82 vol. I: 1879-1880, Julio, Agosto y Septiembre 1879, núm. 1, Año 1879, pp. 51-92; Año 1879, Octubre, Noviembre y Diciembre, núm. 2, pp. 146-198; Año 1880, Enero, Febrero y Marzo, núm. 3, pp. 258-290; Año 1880, Abril, Mayo y Junio, núm. 4, pp. 340-393; Año 1880, Julio, Agosto y Septiembre, núm. 5, pp. 36-72; Año 1880, Octubre, Noviembre y Diciembre, núm. 6, pp. 158-208; Año 1881, Enero, Febrero y Marzo, núm. 7, pp. 243-282; Año 1881, Abril, Mayo y Junio, núm. 8, pp. 340-391; Año 1881, Julio, Agosto y Septiembre, núm. 9, pp. 55-101; Año 1881, Octubre, Noviembre y Diciembre, núm. 10, pp. 151-203; Año 1882, Enero, Febrero y Marzo, núm. 11, pp. 281-312; Año 1882, Abril, Mayo y Junio, núm. 12, pp. 337-410.

Josep M. BENAÛL I BERENGER

Vegeu: DDAA (1991)

Alberto BERTOLINO

1980 Il pensiero economico italiano dal risorgimento alla ricostruzione, dins Massimo FINOIA (curatore), Il pensiero economico italiano 1850-1950, Cappelli Editore, Bologna, XVI + 824 p. (Edició original, A. Bertolino, Il pensiero economico italiano dal risorgimento nazionali ai nostri giorni, Editorial Imperio, Lisboa, 1954) (pp. 31-50).

Sergi BESER

1962 Aribau, home de lletres, A "Serra d'Or", 2a època, any IV, núm. 8-9, Agost-setembre 1962, pp. 56-59.

Marc BLOCH

1952 Introducción a la Historia, versión española de Pablo González Casanova y Max Aub, Breviarios del Fondo de Cultura Económica, Fondo de Cultura Económica, México-Buenos Aires, 159 p. (1a edició francesa, 1949).

"BOLETÍN DE LA SOCIEDAD ECONÓMICA BARCELONESA DE AMIGOS DEL PAÍS"

- 1881 Año XI, núm. 19, Diciembre de 1881, Imprenta de L. Doménech, 12 p.
- 1882a Primer trimestre 1882, Tipografía de la Casa de Caridad, Barcelona, 27 p.
- 1882b Tercer trimestre de 1882, Tipografía de la Casa de Caridad, Barcelona, 52 p.
- 1885 Primer trimestre de 1885, Tipografía de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona, 15 p.

"BOLETÍN DEL ATENEO BARCELONÉS"

- 1879 Núm. 1, Julio, Agosto y Septiembre 1879.
- 1880 Sesión necrológica en honor de D. Ildefonso Cerdà, celebrada el 26 Mayo 1880, 102 p.

Lluís BONADA

- 1990 Pere Pascual: "La xarxa ferroviària no va ser pensada amb criteris econòmics, sinó polítics, dins "Avui", dijous 19 d'abril de 1990, p. 12.

Andrés BORREGO

- 1844 Principios de Economía Política, con aplicación a la reforma de aranceles de aduana, a la situación de la industria fabril en Cataluña y al mayor y más rápido incremento de la riqueza nacional, Imp. de la Sociedad de Operarios del mismo Arte, Madrid, 386 p.

Pedro BOSCH Y LABRÚS

- 1886 Política económica. Tratados de comercio, A "La España Regional", Tom I, pp. 377-396
- 1929 Discursos y escritos. Recopilación e introducción de Manuel Pugés, Editorial Ibérica, Barcelona, XXIII + 904 p.

Emili BUIXÓ I BARGAY

- 1893 Discurs del president del Centre Escolar Catalanista de Barcelona (...) llegit en la sessió inaugural del curs de 1892 a 1893, Estampa de la Casa Provincial de Caritat, Barcelona, 8 p.

Fermín CABALLERO

- 1864 Fomento de la población rural, Imp. Nacional, Madrid.

Francesc CABANA I VANCELLS

- 1965 La banca a Catalunya, pròleg de Joan Sardà i Dexeus, collecció a l'abast, 29, Edicions 62, Barcelona, 271 p.
- 1972 Bancs i banquers a Catalunya. Capítols per a una història, llibres a l'abast, 99, Edicions 62, Barcelona, 318 p.
- 1978 Història del Banc de Barcelona (1844 - 1920), llibres a l'abast, 11, Edicions 62, Barcelona, 263 p.
- 1983 Catalunya i l'economia: dues preocupaciones, llibres a l'abast, 181, Edicions 62, Barcelona, 192 p.

CAIRN

- 1937 Conferència de aprofitament industrial de les riqueses naturals de Catalunya, Conselleria d'Economia, Barcelona, 78 p.

Francesc Xavier CALDERÓ I VILA

- 1889 Lo nou Códich Civil. Cartes d'un Mísser i Cap de casa catalá. Escrites al Mestre en Gay - Saber, Mossen Jaume Collell, vuy canonge de la catedral de Vich. Estampades, los anys 1880 y 1881 en lo setmanari Popular de Catalunya "La Veu del Montserrat", ab motiu del Congrès Catalá de Jurisconsults y lo projecte d'un Códich Civil Espanyol, Estampa de Ramon Anglada, Vich, 170 p.

Frances Xavier CALDERÓ I VILA

- 1895 Introducción acerca de la crisis agrícola abierta por la Diputación Provincial de Barcelona, Tipolitografía de Luis Tasso, Barcelona, 23 p.

Domènec CALL I FRANQUESA

- 1878 Colección de artículos que con el epígrafe "Mejoras en Barcelona" publicó en el Diario de Barcelona D. ...., Suc. de Rodríguez y Cía, Barcelona, 152 p.
- 1886a Administración Municipal, dins "La España Regional", tom I, Barcelona, pp. 359-362 i 465-469.
- 1886b ¿Por qué España no puede ser librecambista?, dins "La España Regional", tom I, pp. 290-294.
- 1886c Algo sobre agricultura. Auxilios que merece, é importancia que tienen para España las nuevas explotaciones é industrias agrícolas, dins "La España Regional", tom II, pp. 53-68.
- 1888 Crisis agrícola - Remeys, dins "Anals de la Lliga de Catalunya", quadern III, Barcelona.
- 1889 La crisis agrícola. Sus causas, efectos y remedios, dins "Revista La España Regional", tom VII, pp. 433-448.
- 1890 Cómo se va el dinero de España y las compañías de seguros extranjerias, dins "Revista La España Regional", tom VIII, pp. 238-244 i 537-543.

Montserrat CAMINAL BADIA

- 1979 L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1851-1901), Tesi doctoral, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2 volums (exemplars fotocopiats), 759 p.

Esteban CANALES

Vegeu: Borja de RIQUER (1987)

Antoni de P. CAPMANY

- 1894 Lo regionalisme y'l proteccionisme. Conferència donada en lo "Centre Català" de Sabadell lo dia 27 de desembre de 1893, Joan Comas, Sabadell, 23 p.

Antonio CARDINI

- 1981 Stato liberale e protezionismo in Italia (1890-1900), Il Mulino, Bologna, 342 p.

Julio CARO BAROJA

- 1972 Los Baroja, Ed. Taurus, Madrid.

E. H. CARR

- 1976 ¿Qué es la historia?, Conferencias "George Macaulay Trevelyan", dictadas en la Universidad de Cambridge en enero-marzo de 1961, Biblioteca Breve, Editorial Seix Barral, S. A., Barcelona, 221 p.

Jaime CARRERA PUJAL

- 1961 La economía de Cataluña en el siglo XIX, Tomo I: La cuestión arancelaria; Tomo II: Agricultura, Artesanía e Industria; Tomo III: Comercio, Moneda, Banca, Bolsa y Tributos; Tomo IV: Marina Mercante, Puertos, Carreteras y Ferrocarriles, Bosch, Casa editorial, Barcelona, 475 + 561 + 398 + 391 p.

Albert CARRERAS

- 1990 Industrialización española: estudios de historia cuantitativa, Espasa Calpe, Madrid, 220 p.

Manuel E. de CASANOVA

- 1869a El libre cambio y la agricultura en España, dins "Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro", tom XVIII, Barcelona, pp. 89-96.
- 1869b Breves observacione sobre el estado de nuestra agricultura, dins "Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro", tom XVIII, Barcelona, pp. 31-36, 61-65 i 162-168.

Jordi CASASSAS I YMBERT

- 1986 L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies, Pròleg Josep Andreu i Abelló, Epíleg Jordi Maragall i Noble, Edicions de la Magrana, Institut Municipal d'Història (Ajuntament de Barcelona), Barcelona, primera edició: març de 1986, 266 p.

Lluís CASTAÑEDA I PEIRÓN

Vegeu: DDAA (1991)

Irene CASTELLS

Vegeu: Borja de RIQUER (1987).

CENTRE CATALÀ

- 1890a Solemne sessió pera presentar lo programa polític del Centre Català. Discurs de D. Frederich Soler y Rubert llegit en l'acte de la presentació del programa polítich de Catalunya, s. p. i., 24 p.

CENTRE CATALÀ

- 1890b Resposta del Centre Català segons dictamen de sa Secció de Foment, al qüestionari pera la Informació pública referent a las obras que convenen efectuar pera la terminació y engrandiment del Port de Barcelona, Estampa de Víctor Berdós, Barcelona, 8 p.

CENTRO INDUSTRIAL DE CATALUÑA

- 1881 Exposición elevada al Excmo Sr. Presidente del Consejo de Ministros, en representación del Gobierno español, por la asociación titulada "Centro Industrial de Cataluña" establecida en Barcelona, 27 febrero 1881, 4 p.

(LAS) CLASES TRABAJADORAS

- 1841 Las clases trabajadoras asociadas a los Diputados á Córtes, y particularmente á los de la antigua Cataluña, Imprenta de Benito Espona, Barcelona, 10 p.

José Luis CLOT

- 1878 Menorca mercantil e industrial. Consideraciones y datos estadísticos sobre el estado actual del comercio y la industria de la expresada isla, Imp. de Pablo Mas, Puigcerdà, 43 p.

Eduard COLL I MASADAS

- 1872 Principios de Economía Política con arreglo al programa oficial aprobado por el Ministerio de Hacienda para los empleados de Aduanas, por (...), Doctor en la Facultad de Derecho Civil y Canónico, Comendador de número de la Real Orden Americana de Isabel la Católica. Antiguo catedrático de Economía Política en la Escuela Industrial de Valencia

Eduard COLL I MASADAS

- 1872 y en la actualidad catedrático de Geografía y Estadística Comercial en el Instituto de 2ª enseñanza de la provincia de Barcelona, etc., etc., etc., Librería de J. Bastinos e hijo, Editores, Barcelona, 598 p.

COMISIÓN DE FÁBRICAS DE HILADOS, TEJIDOS Y ESTAMPADOS DE ALGODÓN DEL PRINCIPADO DE CATALUÑA

- 1834 Memoria sobre la necesidad del Sistema Prohibitivo en España que da a luz la..., Imprenta de Tomás Gaspar, Barcelona, 38 + XII pp.
- 1840 Exposición que la Comisión de Fábricas del antiguo Principado de Cataluña ha elevado a S. M. para que no se innoven los aranceles vijentes en lo relativo a hilados de algodón, tejidos con mezcla o sin ella, y estampados de toda clase, de procedencia estrangera, Imprenta de Tomás Gaspar, Barcelona, 16 p.

COMISIÓN DE FÁBRICAS DE HILADOS; TEJIDOS Y ESTAMPADOS DE ALGODÓN DE CATALUÑA

- 1842 Reglamento para las fábricas de hilados, tejidos y estampados de algodón y ramos auxiliares de esta fabricación en Cataluña, Imprenta de F. Garriga, Barcelona, 14 p.
- 1846 Exposición razonada que en forma de cartas dirige al Excelentísimo Señor Ministro de Hacienda la Comisión de Fábricas (...) sobre los dos sistemas de libertad y de protección de la industria, y equivocada aplicación a varios artículos importantes del arancel de importación del extranjero, Imprenta y Librería Oriental, Barcelona, 135 p.

Vegeu: COMISIÓN MIXTA DE INDIVIDUOS DE LA JUNTA DE COMERCIO DE CATALUÑA

COMISIÓN ESPECIAL ARANCELARIA

- 1879-83 Información sobre las consecuencias que ha producido la supresión del derecho diferencial de bandera y sobre las valoraciones y clasificaciones de los tejidos de lana, formada con arreglo á los artículos 20 y 29 de la ley de Presupuestos del año 1878-79, por la Comisión Especial Arancelaria creada por Real Decreto de 8 de septiembre de 1878. Tomo I: Derecho diferencial de bandera, Edición Oficial, Imprenta de Manuel Minuesa de los Ríos, Madrid, 1879, 856 p.; Tomo II: Valoración y clasificaciones de los tejidos de lana, Madrid, 1879, 518 p.; Tomo III: Industrias lanera y naviera. Discusión y aprobación de los dictámenes, Madrid, 1883, 364 p.

COMISIÓN MIXTA DE INDIVIDUOS DE LA JUNTA DE COMERCIO DE CATALUÑA

- 1840 Comisión mixta de individuos de la Junta de Comercio de Cataluña y de otros en representación de la Comisión de Fábricas del mismo antiguo Principado: Datos estadísticos y observaciones importantes que una Comisión Mixta de ..., ha reunido, en el año de 1839, para acudir a la defensa de las disposiciones vigentes sobre prohibición de artículos manufacturados, de puro algodón y con mezcla de otras materias, de procedencia extranjera, Imprenta de Tomás Gaspar, Barcelona, 31 p.

COMISIÓN (...) NOMBRADA EN REAL DECRETO DE 10 DE NOVIEMBRE DE 1865

- 1867 Información sobre el derecho diferencial de bandera y sobre los de aduanas exigibles á los hierros, el carbón de piedra y los algodones, presentada al Gobierno de su Majestad por la Comisión nombrada al efecto en Real Decreto de 10 de noviembre de 1865, Tomo I: Derecho diferencial de bandera; Tomo II: Hierros; Tomo III: Carbones; Tomo IV: Algodones, Imprenta Nacional, Madrid, 337 + 401 + 208 + pp.

COMISIÓN OBRERA CATALANA

- 1899 Memoria descriptiva redactada por la Comisión Obrera Catalana nombrada para estudiar el estado de las fábricas de hilados y tejidos de algodón en Inglaterra y su relación con el obrero inglés ocupado en este ramo de la industria de dicha nación en lo que tiene referencia con la organización de las fábricas, con el organismo societario y con las leyes de trabajo que los mismos disfrutaban. Obra de estudio comparativo dedicada a la Federación Tres Clases de Vapor de Cataluña y al Fomento del Trabajo Nacional, Establecimiento Tipográfico de Redondo y Xumetra, Barcelona, 64 p.

COMISSIÓ D'AGRICULTURA I INDÚSTRIA DE LA LLIGA DE CATALUNYA

Vegeu: LLIGA DE CATALUNYA

CONFERENCIAS PÚBLICAS

- 1889 Conferencias públicas relativas a la Exposición Universal de Barcelona, Ateneo Barcelonés, Tipo-litografía de Busquets y Vidal, Barcelona, 747 p.

CONGRESO DE ECONOMÍA

- 1908 Congreso de Economía celebrado en la Universidad de Barcelona, en los días 28, 29 y 30 de Junio y 1, 2, 3, 4 y 5 de Julio de 1908. Acuerdos tomados por la Asamblea en contestación al cuestionario propuesto por la "Sociedad de Estudios Económicos" y proposiciones adicionales aprobadas, Tip. Vda. Domingo Casanovas, Barcelona, 38 p.

CONGRESO NACIONAL MERCANTIL

- 1882 Actas. Noviembre-diciembre de 1881, Establecimiento Tipográfico "El Porvenir Literario", Madrid, 381 p.

CONGRESO NACIONAL MERCANTIL

- 1893 Diario de sesiones del Congreso Nacional Mercantil de Barcelona, 1892 (Academia científico-mercantil de Barcelona), Imprenta de Henrich y C^a en comandita, Barcelona, 187 p.

VÍCTOR CONSIDERANT

- 1848 Exposition abrégée du Système Phalanstérien de Fourier, Libr. Phalanstérienne, París, 114 p.

Lluís CORBELLA I BOADA

- 1890 Cuestiones económico-sociales, a "Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro", T. XXXIX, pp. 248-254.

JUAN CORMINAS

- 1849 Suplemento á las Memorias para ayudar á formar un Diccionario crítico de los escritores catalanes..., que en 1836 publicó el Excmo E Ilmo Señor Don Félix Torres Amat..., Imprenta de Arnaiz, Burgos, 368 p.

JOSEP COROLEU I INGLADA

- 1888 Discurso presidencial. Acta de la Sesión pública celebrada en el Ateneo Barcelonés el día 28-11-1888, Imprenta de Luis Tasso Serra, Barcelona, 36 p.
- s. a. La rahó del catalanisme, Lectura Popular, Biblioteca d'autors catalans, vol. VIII, Il·lustració Catalana, Barcelona, 16 p.

ANTONIO COSTAS COMESAÑA

- 1982 Política económica y reforma liberal (1868-74). (Un esquema interpretativo del porque y como fue posible la reforma económica de 1868, Tesis Doctoral dirigida por D. Fabián Estapé, Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales, Universidad de Barcelona, Septiembre 1982, 738 f.

Antón COSTAS COMESAÑA

- 1984 Laureà Figuerola, Catalunya i la reforma lliberal, dins "L'Avenç", núm. 67, Barcelona, pp. 46-49.
- 1988 Apogeo del liberalismo en "La Gloriosa". La reforma económica en el Sexenio liberal (1868-1874), Siglo XXI de España Editores, S. A., Madrid, XII + 218 p.

Theodor CREUS Y COROMINAS

- 1906 Manual de Sindicats agrícols i Caixas Rurals, Llibreria de Francesc Puig, Barcelona, 64 p.

Fèlix CUCURLL

- 1975 Panoràmica del nacionalisme català, vol. I: Dels orígens a 1913; vol. II: Del 1814 al 1874; vol. III: Del 1875 al 1914; vol. IV: Del 1914 al 1931; vol. V: del 1931 al 1933; vol. VI: Del 1933 al 1936, Frontera oberta, núm. 13 a 18, Edicions Catalanes de París, París, 358 + 397 + 377 + 467 + 501 + 571 pp.

Luis CUTCHET

- 1851 Ensayo económico-político a propósito de la reforma de Aranceles, Imprenta de D. Agustín Gaspar, Barcelona, 214 p.
- 1868 La soberanía nacional en España, C. Verdaguer, Barcelona, 73 p.
- 1869 La guerra al sentido común, Imprenta de Celestino Verdaguer, Barcelona, 48 p.
- 1870 La república cubana, Imprenta y librería de Tomás Gorchs, Barcelona, 46 p.

Vegeu: Víctor BALAGUER i Lluís CUTCHET (1858)

DDAA

- 1961 Un segle de vida catalana. 1813-1930, Director de l'obra: Ferran Soldevila, Editorial Alcides, 2 vols., Barcelona, 1.598 p.

DDAA

- 1991 Història econòmica de la Catalunya contemporània. S. XIX, vol. 3: Indústria, transports i finances, Per Josep M. Benaül i Berenguer, Lluís Castañeda i Peirón, Josep M. Delgado i Ribas, Jordi Nadal i Oller, Pere Pascual i Domènech, Xavier Tafunell i Sambola, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 437 p.

DDAA   Vegeu: VVAA (1988)

Rafael M. DE LABRA

Vegeu: Rafael M. de LABRA

Josep M. DELGADO I RIBAS

Vegeu: DDAA (1991)

DICCIONARI DE LA LITERATURA CATALANA

- 1979 Sota la direcció de Joaquim Molas (de 1965 a 1971) i Josep Massot i Muntaner (de 1977 a 1979), Cultura Catalana Contemporània, IX, Edicions 62, Barcelona, 765 p.

DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE BARCELONA

- 1870 Memoria, s. p. i., Barcelona, 18 de junio de 1870, 14 p.
- 1882 Exposición que la Excma Diputación Provincial de Barcelona eleva a las Cortes en súplica de que se dignen denegar su aprobación al Tratado de Comercio Franco-español estipulado en 6 de Febrero del año actual, Tipografía de la Casa P. de Càridad, Barcelona, 15 p.

DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE BARCELONA

- 1883 Memoria presentada por una Comisión Especial de señores diputados á consecuencia de la información pública abierta para mejorar la situación de la agricultura, la industria y el comercio de la comarca, Imprenta de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona, 76 p.
- 1894 Exposición a los cuerpos colegisladores en súplica de que se dignen no ratificar los tratados de comercio y navegación concertados por el gobierno de España con los gobiernos de Alemania, Italia y Austria-Hungría, Barcelona, 43 p.
- 1898 Exposición que la Diputación de Barcelona ha dirigido al Gobierno proponiendo soluciones para conjurar la crisis producida por la elevación de los cambios y aumento del precio del trigo, carbón y algodón, Casa de Caridad, Barcelona, 15 p.
- 1899 Memoria referente al proyecto de que se encarguen a ésta corporación los servicios de repartimiento, cobranza é investigación de contribuciones directas de la provincia, Imprenta de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona, 82 p.
- 1901 Exposición elevada al Excmo Sr. Presidente del Consejo de Ministros al objeto de remediar la actual crisis industrial que se siente en Cataluña, según acuerdo del Cuerpo provincial de 11 de Diciembre de 1900, Establ. Tipográfico del Sucesor de F. Sánchez, Barcelona, 32 p.

DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CATALUNYA

- 1822 Breve noticia de las tareas y operaciones más importantes en que se ha ocupado la Diputación Provincial de Cataluña desde 6 de junio de 1820 hasta 28 de febrero de 1822, Imprenta del Gobierno Político Superior, Barcelona, 150 p.

DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE BARCELONA

Vegeu: DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE BARCELONA

DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CATALUÑA

Vegeu: DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CATALUNYA

Lluís DOMÈNECH I MONTANER

- (1888) Discurs llegit en la inauguració dels treballs del segon any d'aquesta Associació, en la vetllada del dia 10 de Novembre de 1888, per lo President D. Lluís Domènech i Montaner, Suplement als Anals de la "Lliga de Catalunya", Imprempta La Renaixensa, Barcelona, s. a., 1 full.
- 1899 Discurs presidencial, Acta de la Sessió pública celebrada en lo Ateneo Barcelonès el dia 16 de desembre de 1898, Tipografia A. C. de Fidel Giró, Actas del Ateneo Barcelonés, Vol. II, Barcelona, 50 p.
- 1905 Estudis polítics, Biblioteca popular de "L'Avenç", núm. 36, Barcelona, 116 p.
- 1907 Discurs presidencial llegit en la Sessió inaugural celebrada a l'Ateneu Barcelonès el dia 19 de novembre de 1904, Sessions Públiques Inaugurals de 1904 a 1905, 1905 a 1906, i 1906 a 1907, Actas del A. B., Vol. III, Tip. "L'Avenç", Barcelona, 93 p.

Lluís DOMENECH I MONTANER

- (s. a.) La política tradicional d'Espanya. Com por salvar-sen Catalunya, Discurs llegit en l'"Ateneu Barcelonès lo dia 16 de desembre de 1898, Il·lustració Catalana, Lectura Popular, volum XIX, núm. 325, Barcelona, pp. 289 a 316.

Eulàlia DURAN

- 1976 Lagasca Segura, Mariano, Dins Gran Enciclopèdia Catalana, volum 9, Enciclopèdia Catalana, S. A., Barcelona, 832 p., pàg. 47.

Manuel DURAN I BAS

- 1856 Estudios políticos y económicos, A. Brusi, Barcelona, 241 p.
- 1858 La abertura del istmo de Suez y el puerto de Barcelona, (Memoria premiada por la Sociedad Barcelonesa de Amigos del País, en sesión pública celebrada el 19-11-1857), J. Bosch, Barcelona, 78 p.
- 1876 Discurso presidencial, dins ATENEO BARCELONÉS: Actas. Acta de la sesión pública celebrada (...) el día 30 de noviembre de 1876.
- 1883 Memoria acerca de las instituciones del derecho civil de Cataluña, escrita con arreglo a lo dispuesto en el artículo 4º del Real decreto de 2 de febrero de 1880, Imprenta de la Casa de Caridad, Barcelona, 106 + 406 pp.
- 1891 Economistas catalanes contemporáneos, Conferencia en el Fomento del Trabajo Nacional el 30 de noviembre de 1891, dins: "El Economista Español", pp. 456-457.

Manuel DURAN I BAS

1893 Discurso (Tema: Acción del Estado según la ciencia contemporánea), Imp. Barcelonesa, Barcelona, 129 p.

1895 Estudios morales, sociales y económicos, con un prólogo de D. Federico Rahola, Escritos del Excmo Señor..., Segunda serie, Imp. Barcelonesa, Barcelona, 590 p.

Vegeu: ATENEU BARCELONÈS, 1878

Lluís DURAN I VENTOSA

1905 Regionalisme i Federalisme, Pròlech d'Enric Prat de la Riba (1a edició), Francisco Puig, Barcelona, XXXIV + 339 p., (2a edició: 1922).

Umberto ECO

1982 Cómo se hace una tesis. Técnicas y procedimientos de estudio, investigación y escritura, versión castellana de Lucía Baranda y Alberto Clavería Ibáñez, Gedisa, Barcelona, 267 p. (1a ed. italiana: 1977).

EFPN Vegeu: EL FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN NACIONAL

"EL ECO DE LA PRODUCCIÓN"

Revista de intereses económicos y conocimientos útiles. Órgano del Instituto de Fomento del Trabajo Nacional, Año I: 1880.

"EL FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN NACIONAL"

Órgano de la Asociación de este nombre. Diario económico, mercantil, agrícola, industrial y de avisos.

(Continuació de "El Protector del Pueblo", a partir del núm. 205 (8-7-1869). El darrer núm. és el 484 (16-4-1870). Segueix com a setmanari amb el nom de "Fomento de la Producción Nacional" (núm. 1, 17-4-1870).

Antonio ELIAS DE MOLINS

1889 Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del s. XIX. (Apuntes y datos), 2 tomos, Imprenta de Fidel Giró, Barcelona, 703 + 827 p.

"EL OBRERO"

Órgano de las "Tres Clases de Vapor", núm. 1, diciembre de 1880, Barcelona (darrer número, noviembre de 1891).

"EL PROTECTOR DEL PUEBLO"

Diari. Órgano de la Asociación "Fomento de la Producción Nacional" (diari; núm. 1: dijous 11-2-1869; darrer núm. aparegut, núm. 204: 7-7-1869). A partir del núm. 205 (8-7-1869) continua amb el nom de "El Fomento de la Producción Nacional".

"EL TRABAJO NACIONAL"

Periódico semanal. Dedicado a la defensa de todos los ramos de producción española. Barcelona, núm. 1: 28-5-1892.

EPP

Vegeu: EL PROTECTOR DEL PUEBLO

Fabián ESTAPÉ RODRÍGUEZ

1972 Proteccionismo, autarquía y librecambio. Perspectiva histórica y situación actual, (Conferencia pronunciada en la XIV Semana de Estudios de Derecho Financiero, Madrid, 28 abril 1966), dins Fabián ESTAPÉ, Ensayos sobre economía española, Colección "Laureano Figuerola", Departamento de Teoría Económica, Facultad de Ciencias Económicas, Universidad de Barcelona / Ediciones Ariel, Esplugues de Llobregat 353 p. (pp. 291 a 335).

Fabián ESTAPÉ RODRÍGUEZ

- 1973 Nota de advertencia al ensayo de Alfred Rühl: "Sobre el espíritu económico de España", Dins MINISTERIO DE HACIENDA, Textos olvidados. Presentación y selección de Fabián Estapé y Rodríguez, Instituto de Estudios Fiscales, 20, Madrid, 666 p. (pp. 17-21).

Pere ESTASEN I CORTADA

- 1876a El transformismo ó Teoría de la Evolución aplicada á las instituciones económicas, A "El Porvenir", periódico científico dirigido por Isidoro Domènech, Barcelona, núm. 1, 25-11-1876, pp. 10-16; núm. 2, 10-12-1876, pp. 58-67.
- 1876b La teoría de la evolución aplicada a la historia a "Revista Contemporánea, Tom IV, pp. 447 i ss., Tom V, pp. 218 i ss., Madrid.
- 1876c Bibliografía, a "El Porvenir", núm. 3, Barcelona, 25-12-1876, pp. 111-116.
- 1877a El positivismo ó sistema de las ciencias experimentales. Conferencias dadas en el Ateneo Barcelonés, durante los meses de Enero, Febrero, Marzo y Abril de 1877 por ... Licenciado en Derecho Civil y Canónico, Académico de la de Derecho de Barcelona é individuo de su Junta Directiva, y autor de varias obras, Biblioteca de Ciencias y Filosofía, Jané Hermanos, Editores, Barcelona, s. a., 291 p.
- 1877b Walter Bagehot, a "Revista Contemporánea", Tom XI, núm. 44, Madrid, 30-9-1877, pp. 149-175.
- 1877c El positivismo y la teoría de la evolución, a "Revista Contemporánea", Tom XI, vol. II, núm. 46, Madrid, 30-10-1877, pp. 420-448.

Pere ESTASEN I CORTADA

- 1877d Noción del Derecho según la filosofía positiva, a "Revista Contemporánea", Tom VII, pp. 505-520; Tom X, pp. 322-347, Madrid.
- 1877e Bibliografía, a "El Porvenir", núm. 13, Barcelona, 17-5-1877, pp. 43-144.
- 1878a Contribución al estudio de la evolución de las instituciones religiosas ó materiales para llegar á la síntesis transformista de las instituciones humanas, a "Revista Contemporánea", Tom XIII, vol. I, núm. 51, Madrid, 15-1-1878, pp. 62-74; Tom XV, vol. II, núm. 60, Madrid, 30-5-1878, pp. 225-238.
- 1878b Contribución al estudio de la ciencia social, a "Revista Contemporánea", Tom XIII, núm. 54, Madrid, 28-2-1878, pp. 418-434.
- 1878c La creación, según Haeckel, a "Revista Contemporánea", Tom XVII, núm. 68, Madrid, 30-9-1878, pp. 148-166.
- 1878d La crisis. Consideraciones acerca la crisis económica que atraviesa el mundo en general y en particular la de España, a "Revista Contemporánea", Tom XVI, núm. 7 del 30-4-1878, pp. 456-487; núm. 64 del 15-8-1878, pp. 314-344.
- 1879a Illas y Vidal. Memoria necrológica de dicho economista y abogado leída en la Academia de Derecho de Barcelona, en sesión extraordinaria por D. ..., Establecimiento Tipográfico de los Sucesores de N. Ramírez y C^a, Barcelona, 32 p.

Pere ESTASEN I CORTADA

- 1879b La reacción proteccionista, a "Revista Contemporánea", Tom XXII, núm. 88 del 30-7-1879, pp. 148-175; núm. 89 del 15-8-1879, pp. 277-294.
- 1880a El comercio y la marina mercante española. Informe sobre las consecuencias que ha producido la reforma arancelaria del Sr. Figuerola, Impr. Suc. N. Ramírez y Cía, Barcelona, 78 p.
- 1880b La protección y el libre cambi. Consideraciones generales sobre la organización económica de las nacionalidades y la libertad de comercio, Establecimiento Tipográfico de los Sucesores de Ramírez y Cía, Barcelona, 309 p.
- 1881a La reforma arancelaria. Manifiesto al país con motivo del proyecto de presupuestos presentados a las Cortes por el Excmo Sr. Ministro de Hacienda, Tip. M. Tello, Madrid, 47 p.
- 1881b El Economista D. Juan Güell y Ferrer. Memoria necrológica, Establecimiento Tipográfico de los Sucesores de N. Ramírez y Cía, Barcelona, 23 p.
- 1887 Regionalisme econòmic. Discurs sobre'ls fins del Foment de la riquesa de Catalunya fet per son president D. ... Versió catalana de D. Joaquim Casas y Carbó, arxiver-bibliotecari de dita societat, Establiment Lito-tipogràfic dels successors de Ramírez y Cía, Barcelona, 231 p. (edició castellana, Barcelona 1887, 31 p.).

Pere ESTASEN I CORTADA

- 1893 El código industrial. Espíritu que ha de presidir en este ramo de la legislación de nuestro país y bases sobre que ha de descansar. Discurso de recepción de D. ... en la Academia de Derecho de Barcelona, Establecimiento Tipográfico "La Publicidad", Barcelona, 84 p.
- 1896 Los orígenes de la vida económica, Imprenta de Vidal Hermanos, Madrid y Barcelona, 254 p.
- 1899 Proyecto económico para España. Conferencias pronunciadas sobre este importante tema en el Instituto Catalán de San Isidro, Imprenta de Francisco Altés y Alabart, Barcelona, 61 p.
- 1900 Cataluña. Estudio acerca de sus condiciones de engrandecimiento y riqueza, F. Seix, Editor, Barcelona, 877 p.
- 1907 Economía política regional. Discurs llegit per ... el dia 21 de Novembre de 1907 en la reunió de la Societat d'Estudis Econòmichs tinguda en el Foment del Treball Nacional, Imp. L'Anuari de l'Exportació, Barcelona, 36 p.
- 1908 Geografía económica i comercial, dins Geografía general de Catalunya. Dirigida per Francesc Carreras y Candi, Volum Catalunya, Establiment Editorial de Albert Martín, Barcelona, s. a., 1.122 p. (pp. 737 a 760).
- 1911 Cuestiones de Derecho marítimo. Remolque, asistencia y salvamento, Manuales Reus, volumen III, Hijos de Reus, editores, Madrid, 224 p.

Victorià ESTORCH I MASSEGUR

- 1894 Algo sobre Tratados Arancelarios escrito a la luz del sentido común, Serra Hermanos y Russell, Barcelona, 46 p.
- 1899 Pero-Grullo a los españoles. Año nuevo vida nueva, Tip. La Académica, de Serra Hnos y Russell, 232 p.
- 1909 Hacia la industrialización de Madrid, el Centro y el Sur de España, Conferencia dada por (...), Segunda edición, Tip. "La Académica", de Serra Hnos y Russell, Barcelona, 34 p.
- 1911 Estudios económicos, Imp. Rahola, Girona, 240 p.
- 1912 Política, sin competencia económica, es liquidación, Conferencia dada por (...) en la noche del 26, Julio, en el Fomento del Trabajo Nacional. Imp. Elzeviriana, Barcelona, 16 p.
- 1913 ¡Españolizando! (Confidenciales). Para los patriotas del Rey. En momentos críticos de la prodigada y triste España, Imp. Elzeviriana, Barcelona, 79 p.

"ESTUDIS UNIVERSITARIS CATALANS"

- 1908 Revista bimensual, Imp. J. Horta, Barcelona, 356 p.

EXPOSICIÓ

- 1886 Exposició que envien a las Corts per impuls propi y per encarrech de molts propietaris de Catalunya en súplica de que's conservi al Principat son Dret Civil Especial D. Joseph A. Buxeres, D. Delfí Artós, D. Alvar Mª Camin, D. Emili Sicars, D. Fco. Romani y Puigdemoglas, Advocats y propietaris, s. p. i., Barcelona, 64 p.

EXPOSICIÓ UNIVERSAL DE BARCELONA (1888)

Vegeu: CONFERENCIAS PÚBLICAS (1889)

EXPOSICIÓN UNIVERSAL DE BARCELONA EN 1888

1888 Reglamento del Congreso Económico Nacional, Imprenta de Luis Tasso Serra, Barcelona, 14 p.

Raimundo FERNANDEZ VILLAVERDE

1883 La justicia en el impuesto. Conferencias pronunciadas en el Ateneo Científico, Literario y Artístico de Madrid por D. ..., en los días 27 de febrero y 6 y 20 de marzo. Publicat a "Revista Contemporánea", Tom XLIV, vol. III, núm. 177 del 15 de abril de 1883, pp. 257-273: Tom XLV, vol. I, núm. 179 del 15 de mayo de 1883, pp. 28-39.

Gerónimo FERRER Y VALLS

1846 Cartas históricas, filosóficas, estadísticas, agrícolas, industriales y mercantiles por ... cónsul de España que ha sido en Yucatán, fundador y director de la Compañía Ibérica de Seguros, Tomo primero, Imprenta de José Torner, Barcelona, 320 p.

Josep FERRER I VIDAL

1861 Cuatro palabras á los señores libre-cambistas de la Bolsa de Madrid, Imprenta de "La Publicidad", de A. Flotats, Barcelona, 19 p.

1866 Discurso pronunciado en la información oral de la Comisión especial arancelaria, nombrada por Real Decreto de 10 de noviembre de 1865. Sesión pública de 21 de mayo de 1866. Bajo la presidencia de El Ilmo Sr. D. Romualdo López Ballesteros, Imprenta y Librería de D. Pedro Vives, Sabadell, 52 p.

Josep FERRER I VIDAL

- 1875 Conferencias sobre el arte de hilar y tejer en general y especialmente sobre el de hilar y tejer el algodón, por D. ... Publícase á expensas y por acuerdo de la Excma Diputación provincial de 30 de Noviembre de 1874, Establecimiento Tipográfico de Jaime Jepús Roviralta, Barcelona, 122p.
- 1879 Consideraciones sobre la crisis económica europea, Establecimiento gráfico de Espasa Hermanos y Salvat, Barcelona, 115 p.
- 1881 La escala alcohólica y la cuestión lanera. Meetings libre cambistas de noviembre de 1880 en Madrid y en Bradford, N. Ramírez y C^a, Barcelona, 24 p.
- 1882 Discurso del Sr. ... Pronunciado en el Senado los días 27 y 28 de abril, con motivo de la discusión del tratado de comercio entre España y Francia firmado en París el 6 de febrero de 1882, Imp. Vda. e hijos de J. A: García, Madrid, 18 p.

Laureà FIGUEROLA

- 1849 Estadística de Barcelona en 1849. Publícala Don..., profesor de Economía política, derecho público y administración en la Universidad literaria de Barcelona, individuo de la sociedad Económica barcelonesa de Amigos del país en la clase de estadística, de la Academia de buenas letras, etc., Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs, Barcelona, diciembre de 1849, XIII + 320 p. (reprint de l'Institut de Estudios Fiscales. Impreso en la Fábrica Nacional de Moneda y Timbre, Madrid, 1968).

Laureà FIGUEROLA

- 1879 La reforma arancelaria de 1869, Imprenta y Fundición de M. Tello, Madrid, 226 p.

Massimo FINOIA (curatore)

- 1980 Il pensiero economico italiano 1850-1950, Cappelli Editore, Bologna, XVI + 824 p.

Josep FITER I INGLÈS

- 1881 La fabricación de los encajes, su historia y su porvenir, Conferencias dadas en el Fomento de la Producción Nacional los días 24 y 31 de Enero de 1881, Est. tip. de L. Domènech, Barcelona, 31 p.
- 1886 El Congreso Nacional Mercantil, dins "La España Regional", tom I, pp. 410-413.
- 1888 Las cercanías de Barcelona. Guía-cicerone descriptiva, estadística e histórica del forastero, Tipografía de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona, 144 p.
- 1892 Antiguas instituciones bancarias de Cataluña. Extracto del discurso pronunciado por el presidente de la Academia científico-mercantil de Barcelona D. ... en la sesión inaugural de las conferencias en el presente curso académico, 6 de marzo de 1892, Imprenta de Henrich y C" en Comandita, Barcelona, 11 p.
- 1895 Discurso pronunciado por ... en 29 de Diciembre de 1890 en el solemne acto de colocar en la Academia Científico-Mercantil una lápida conmemorativa de los catedráticos fallecidos que fueron de la Escuela de Comercio de Barcelona, Imp. de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona, 16 p.

Josep FITER I INGLÈS

- 1897 Utilitat que reporta a las poblacions industrials, mercantils i agrícolas la creació d'Escolas d'Arts y Oficis y procediments que deurian seguirse en ditas Escolas a fi de donar los mellors resultats possibles. Treball distingit ab lo premi ofert per lo Excm Sr. D. Ramon Larroca, en lo Certamen de la Lliga Regional de Manresa, celebrat en 1894, Estampa "La Renaixensa", Barcelona, febrer 1897, 24 p.
- 1898 Efemérides de la historia del comercio y de la industria, Imp. José Cunill Sala, Barcelona, 432 + XIX p.
- 1913 Enciclopèdia moderna catalana, vol. I: A-C; vol. II: D-K; vol. III: L-P; vol. IV: Q-T; vol. V: U-Z, Apèndix, Josep Gallach, Barcelona.

Vegeu: Andreu de SARD

Josep FITER I INGLÈS i Eusebio PASSARELL DIRLA

- 1896 Velada necrológica en honor del Excmo Señor D. Pedro Bosch y Labrús. Celebrada el día 28 de marzo de 1896, Tipografía Española, Barcelona, 76 p.

José FLAQUER Y FRAISSE

- 1863 Discursos leídos ante el Claustro de la Universidad de Barcelona en el acto solemne de la recepción del catedrático de Derecho Político de los principales Estados y Derecho, Dr. D. ... el día 23 de abril de 1863, Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs, Barcelona, 67 p.

Francesc FLOS I CALCAT

- 1886 Las escuelas catalanas consideradas como a base principal y necesaria para la propagación de la causa regional. Memoria premiada en lo certamen del Centre Catalanista Provensalench de 1886, Imprenta "La Renaixensa", Barcelona, 23 p.
- 1895 Lo Regionalisme explicat. Compendi clar i concís pera servir de profitosa propaganda popular dels ideals regionalistes. Treball guanyador del premi ofert per l'"Egara" en lo Certamen celebrat per l'"Ateneo Tarrassench" lo dia 2 juliol 1894, Il·lustrat ab dos mapas del mateix autor, s. p. i., 46 p.

M. FOLGUERA I DURAN

- 1898 Descentralització, Regionalisme i Nacionalisme. Discurs Presidencial llegit en la Sessió Inaugural del Centre Català de Sabadell lo dia 16 d'octubre de 1898, Pere Tugas, Sabadell (Suplement de "Lo Catalanista").

FOMENT DE LA RIQUESA DE CATALUNYA

- 1887 Estatuts de El Foment de la Riquesa de Catalunya, Imprenta i Litografia dels Successors de N. Ramírez y C^a, Barcelona, 12 p.

Vegeu: FOMENTO DE LA RIQUEZA DE CATALUÑA

FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN ESPAÑOLA

- 1880-81 Conferencias sobre artes y oficios. 1880-1881, Establecimiento Tipográfico de L. Domènech, Barcelona, s. a., XX + 125 p.
- 1881a Manifiesto al País que la Junta Directiva del Fomento de la Producción Española somete a la aprobación de los concurrentes a la gran Manifestación proteccionista de 26 de Junio de 1881, Imp. de L. Domenech, Barcelona, 2 p.

FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN ESPAÑOLA

- 1881b Gran manifestación proteccionista celebrada el día 26 de Junio de 1881, en el Circo ecuestre y en los teatros de Novedades, Español, Buen Retiro y Tívoli, bajo la iniciativa del Fomento de la Producción Española, con el concurso y apoyo de gran número de asociaciones y corporaciones científicas, literarias, artísticas, económicas, de artes y oficios, obreras y periódicos de Barcelona, Imprenta de Salvador Manero, Barcelona, 163 p.

"FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN ESPAÑOLA"

Semanario de intereses generales. Año I, núm. 1: 15 de juliol de 1876; darrer número, núm. 315, 29 de juliol de 1882, Continua l'1-9-1882 com a revista quinzenal, amb el subtítol "Revista quincenal de intereses generales, Órgano de la Asociación de su nombre; a partir de l'1-11-1886 passa a ésser mensual; darrer número: 24-4-1889, Barcelona.

FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN NACIONAL

- 1875 Contestación del Fomento de la Producción Nacional al interrogatorio formulado por la Sociedad Económica Matritense, e inserto en la "Gaceta de Madrid" de 1º de Julio de 1874, para estudiar el resultado de las reformas de 1868 a 1870 en las leyes sobre aduanas y navegación, examinar si conviene aplazar la reducción de derechos fijada por la ley de 1º de julio de 1869 para igual mes de 1875, y proponer al Gobierno las medidas convenientes para aumentar los ingresos de la renta de aduanas, Establecimiento Tipográfico de Leopoldo Domènech, Barcelona, 31 p.

- 1876 Memoria presentada por la Junta directiva del Fomento de la Producción Nacional a la aprobación de la Junta General Ordinaria celebrada el día 30 de Enero de 1876, s. p. i., Barcelona, XVI p.

FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN NACIONAL

- 1879 Memoria relativa al estado de la sociedad Fomento de la Producción Nacional y a los trabajos practicados por ella durante el último ejercicio de 1878, leída y aprobada en la Junta General Ordinaria celebrada en 26 de Enero de 1879, Est. Tip. de los Sucesores de Ramírez y C^a, Barcelona, 24 p.

"FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN NACIONAL"

Continuació de "El Fomento de la Producción Nacional", Revista setmanal, Òrgan de la Liga proteccionista, Any I, núm. 1, Barcelona, 17 d'abril de 1870. El darrer número aparegut és el 472, del 19-7-1879. La revista desaparegué en fusionar-se el Foment de la Producció Nacional i l'Institut Industrial de Catalunya per formar l'Institut de Foment del Treball Nacional, que publicà "El Eco de la Producción" (núm. 1: 1880).

FOMENTO DE LA RIQUEZA DE CATALUÑA

- 1888 Los patrones y el cabotaje. Exposición del Fomento de la Riqueza de Cataluña al Ministro de Marina (9-3-1888), "La España Regional", Tom IV, Barcelona, pp. 246-254.

FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL

- 1889 Los dos primeros meses de fusión, Imprenta de Henrich y C^a, Barcelona, 47 p.
- 1890 Contestación del Fomento del Trabajo Nacional al interrogatorio formulado por la Comisión para el estudio de la reforma arancelaria y los tratados de comercio vigentes, A. López Robert, impresor, Barcelona, 173 p.

FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL

- 1899 Exposición elevada al Presidente del Consejo de los Diputados con motivo del proyecto de ley de presupuestos para el ejercicio de 1899-1900, Tip. Española, Barcelona, 42 p.
- 1900a Proyecto de Escuelas Industriales elevado al Excmo Sr. Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes, Tip. D. Casanovas, Barcelona, 47 p.
- 1900b Informe elevado a la Excma Diputación (...) acerca de la presente crisis industrial y de los remedios para conjurarla, D. Casanovas, Barcelona, 22 p.
- 1903a Informe sobre el proyecto de ley, autorizando el establecimiento de Depósitos Francos, Tip. de D. Casanovas, Barcelona, 29 p.
- 1903b La cuestión de las Zonas neutrales, Tip. D. Casanovas, Barcelona, 49 p.
- 1911 Informe que eleva la Junta del Fomento del Trabajo Nacional a la Comisión Parlamentaria, para dictaminar sobre el proyecto de ley autorizando el establecimiento de depósitos francos, Casanovas, Barcelona, 56 p.
- 1914 Resumen de la obra del Fomento del Trabajo Nacional, 1767-1914, Imprenta Hijos de Domingo Casanovas, Barcelona, 13 p.
- 1915 Informe del Fomento del Trabajo Nacional ante la Comisión Parlamentaria sobre Proyecto de Ley del Excmo Sr. Ministro de Hacienda proponiendo el establecimiento de zonas francas, Barcelona, 72 p.

Josep FONTANA I LÀZARO

1962 Activitat política d'Aribau, A "Serra d'Or", 2a època, any IV, núm. 8-9, Agost-setembre, pp. 50-52.

1963 Aribau i la indústria cotonera a Catalunya, Episodis de la Història, núm. 44, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 64 p.

Vegeu: Jaume VICENS VIVES (1974)

FPN Vegeu: FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN NACIONAL

Josep M. FRADERA

1983 El concepte de progrés i d'"ordre social" en Balmes, a "L'Avenç", núm. 65, Novembre 1983, pp. 14-20.

Vegeu: Borja de RIQUER (1987)

Giorgio FUÀ

1980 L'economia politica in Italia dalla origini alla prima metà del '900, dins Massimo FINOIA (curatore): Il pensiero economico italiano 1850-1950, Capelli Editore, Bologna, XVI + 824 pp. (Edició original de l'article de G. FUÀ, L'economie politique en Italie, dins "Bulletin international des sciences sociales", 1950, vol. II, núm. 2, pp. 185-198) (pp. 17-30).

Josep FRANQUESA I GOMIS

1898 Los conflictos d'Espanya y lo catalanisme, Discurs llegit en la sessió inaugural de curs de la "Lliga de Catalunya" per son president Joseph Franquesa y Gomis lo dia 12 de desembre de 1898, Edició catalana, castellana i francesa, La Veu de Catalunya, Barcelona, 120 p.

Joan FUSTER

- 1975 Contra Unamuno y los demás, Ediciones de bolsillo, 415, Ediciones Península, Barcelona, 166 p.

Pere GABRIEL I SIRVENT

- 1979a Anarquisme, Dins Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (Segles XVIII-XX), Cultura Catalana Contemporània, VIII, Edicions 62, Barcelona, pp. 36-40.
- 1979b Lorenzo Asperilla, Anselmo, Dins Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (Segles XVIII-XX), Cultura Catalana Contemporània, VIII, Edicions 62, Barcelona, pp. 284-285.
- 1981 Classe obrera i sindicats a Catalunya, 1903-1920, Tesi Doctoral (Dir.: Salvador Conduminas Ribas), Facultat de Ciències Econòmiques i Empresarials, 3 vols., Barcelona, 1.264 p.

Vegeu: Borja de RIQUER (1987)

M. GARCIA BONAFÈ

Vegeu: Rafael ARACIL

E. R. GARCZYNSKI

- 1878 El Fomento de la Producción Nacional a los Sres. representantes del país. Cartas del Sr. ...., Est. Tip. de N. Ramírez y Ca, Barcelona, 40 p.

Ramon GARRABOU i Josep PUJOL

- 1987 El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX, dins "Recerques, 19", Homenatge a Pierre Vilar, vol. I, Curial, Barcelona, pp. 35-83.

Emili GASCH I GRAU

- 1977 El pensament econòmic marxista a Catalunya. 1869-1939, (Tesi doctoral, text fotocopiats), Facultat de Ciències Econòmiques, Universitat Autònoma de Barcelona, 2 toms, Barcelona, abril de 1977, 456 p.
- 1983 Marx a Espanya. Un estudi sobre la difusió de l'obra de Marx (1869-1939). Edició commemorativa del Centenari de la mort de Marx, Seminari Permanent de Filosofia, Institut de Ciències de l'Educació, Universitat Autònoma de Barcelona, 76 p.

Vegeu: Francesc ARTAL (1976a, 1976b)

Charles GIDE i Charles RIST

- 1927 Historia de las doctrinas económicas. Desde los fisiócratas hasta nuestros días. Vertida al español de la cuarta edición francesa por C. Martínez Peñalver, Editorial Zeus, S. A., Madrid, XXIV + 1.011 pp. (1a edició francesa, 1909).

Juan José GIL CREMADES

- 1969 El reformismo español. Krausismo, escuela histórica, neotomismo, Ediciones Ariel, Esplugues de Llobregat, XXIV + 410 p.

Eugeni GIRAL QUINTANA

- 1966 Notas para el estudio del pensamiento económico en España (la enseñanza de economía en Barcelona 1800-1936), (Text mecanografiat) (19 f. s. n., Barcelona, 1966).

Manuel GIRONA I AGRAFEL

- 1865 Ensayos para arreglar el crédito y mejorar la situación de España, Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramírez y Rialp, Barcelona, 105 p.

Manuel GIRONA I AGRAFEL

- 1872 Errores trascendentales en los proyectos financieros presentados a las Cortes por el Excmo Sr. Ministro de Hacienda el 11 Mayo 1872, Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramírez y Compañía, Barcelona, 20 p.
- 1876 Proyecto de arreglo y unificación de la deuda pública de España, Est. Tip. de Narciso Ramírez y Cía, Barcelona, 22 p.
- 1877 Nueve meses de alcalde primero de Barcelona, N. Ramírez y C^a, Barcelona, 150 p.
- 1880a Arreglo, unificación y estimación completa de la Deuda Pública de España, Est. Tip. de los Suc. de Narciso Ramírez y C^a, Barcelona, 61 p.
- 1880b Unificación de la Deuda. 119 millones de pesetas anuales de rebaja en los gastos, Establecimiento Tipográfico de los Sucesores de Narciso Ramírez y C^a, Barcelona, 22 p. + 2 fulls despleables.
- 1883 De los medios y elementos que necesita la industria nacional, para competir con la extranjera, y modo de obtenerlos, dins "Boletín del Ateneo Barcelonés", núm. 14, pp. 13-31.
- 1884 Discursos pronunciados por el Excmo Sr. D. Manuel Girona, senador por Barcelona, en el Senado, Estab. Tip. de los Sucesores de N. Ramírez y C^a, Barcelona, 162 p.
- 1885 Documentos Parlamentarios. Discursos pronunciados por el Senador Vitalicio (...), Impr. Barcelonesa, Barcelona, 32 p.

Manuel GIRONA I AGRAFEL

- 1889 Memoria sobre la Exposición Universal de 1888 que presenta al Gobierno el Excmo Sr. D. Manuel Girona, Comisario Regio de la misma, en cumplimiento de lo dispuesto en el artículo 6º del Real Decreto-Instrucción de 11 de noviembre de 1888, Imprenta de Henrich y Comp^a en Comandita, Sucesores de Narciso Ramírez y Comp^a, Barcelona, 107 p.
- 1890 Discursos pronunciados por (...) en 1890 sobre los Presupuestos generales del Estado. Documentos parlamentarios, Imp. Barcelonesa, Barcelona, 82 p.
- 1891 Discursos pronunciados por el senador vitalicio (...) con noticia de la discusión del Proyecto de emisión y prórroga al Banco de España. Documentos parlamentarios, Imp. Barcelonesa, Barcelona, 38 pp.
- 1898 A la nación dedica su plan completo económico financiero bancario al objeto de dar solución a los problemas económicos y alcanzar la regeneración de la patria, Imp. Henrich y Cía, Barcelona.
- 1899 Presupuesto para la regeneración de la Patria bajo el principio fundamental de la Unificación de la Deuda Pública convirtiéndola en otra al 3% de interés, amortizable en 90 años, Imprenta Henrich y Cía, Barcelona, 18 p.
- 1903 Remedio Radical, rápido, restaurador de la Administración del Estado, Imprenta de Henrich y Cía, Barcelona, octubre de 1903, 36 p.

Thomas F. GLICK

- 1982 Darwin en España. Introducción y traducción de José M. López Piñero (Ediciones de Bolsillo, 574), Península, Barcelona, 122 p.

J. A. GONZÁLEZ CASANOVA

- 1974 Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938). Documents, Documents de Cultura, 6, Curial, Barcelona, 864 p.

Guillem GRAELL

- 1894 Necrología de D. Pedro Bosch y Labrús, dins "El Trabajo Nacional", III, pp. 53-55.
- 1902 La cuestión catalana, A López Robert, Barcelona, 230 p.
- 1911 Historia del Fomento del Trabajo Nacional, Imprenta de la Viuda de Luis Tasso, Barcelona, 506 p.

GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA

- 1969-80 Gran Enciclopèdia Catalana, 15 volums, volums 1 a 3; Edicions 62, volums 4 a 15; Enciclopèdia Catalana S. A., Barcelona.

Ramon GRAU i Marina LÓPEZ

- 1979 Positivisme, A Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans. (Segles XVIII-XX), Cultura Catalana Contemporània, VIII, Edicions 62, Barcelona, pp. 383-386.

Eusebi GÜELL I BACIGALUPI

- s. a. Tres discursos, Lectura Popular, Biblioteca d'Autors Catalans, vol. XVII, núm. 296, Il·lustració Catalana, Barcelona, 408 p. (pp. 384 a 406).

Joan GÜELL I FERRER

- 1869 Polèmica sobre cuestiones económicas entre D. Luis María Pastor y D. Juan Güell y Ferrer, publicado por el último, Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramírez y Compañía, Barcelona, 52 p.
- 1880 Escritos económicos. Con una introducción por Adolfo Blanch, publicados por la Comisión ejecutiva para erigir un monumento a Güell y Ferrer, Imprenta Barcelonesa, Barcelona, LXVIII + 1.069 + 1 p. s. n.

Josep GÜELL I MERCADER

- 1899 Lo regionalisme en la nació, Imp. La Renaixensa, Barcelona, 1899, 26 p. + 2 f.

Max von HECKEL

- 1976 Desarrollo de la nueva literatura sobre economía política en España, dins "Información Comercial Española": Historia del pensamiento económico en España, 2ª parte, Siglos XIX y XX, Revista de Economía, Ministerio de Comercio, núm. 517, Madrid, septiembre 1976, pp. 82-95 (publicat dins "Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik" en 1890).

F. HERVÉ BAZIN

- 1880 Tratado elemental de Economía Política, que contiene los principios generales, el estudio de la legislación económica, y las estadísticas oficiales, por (...), traducido por el Doctor D. Antonio José Pou y Ordinas, catedrático de Economía política y Estadística en la Universidad de Barcelona, Imprenta de la viuda e Hijos de J. Subirana, Barcelona, 407 p. (2ª ed., Vda e Hijos de J. Subirana, Barcelona, 1887, 472 p.; 3ª ed., Imp. Cervantes, Barcelona, 1897, 456 p.).

Albert O. HIRSCHMAN

- 1973 La estrategia del desarrollo económico, Fondo de Cultura Económica, México, México D. F., 210 p. (1ª ed. anglesa, 1958; 1ª ed. espanyola, 1961).

T. W. HUTCHISON

- 1967 Historia del pensamiento económico, 1870-1929, Biblioteca de Ciencias Económicas, Editorial Gredos, S. A., Madrid, XVI + 466 p. (1a ed. anglesa, A review of economic doctrines 1870-1929, Clarendon Press, Oxford, 1953).

ICTINEU

- 1979 Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (Segles XVIII-XX). A cura de Francesc Artal, Pere Gabriel, Enric Lluch i Francesc Roca, Cultura Catalana Contemporània, VIII, Edicions 62, Barcelona, 551 p.

Josep IGLÉSIES

- 1969 a Síntesi de la Junta de Comerç de Barcelona. 1760-1847, Episodis de la Història, núm. 119-120, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 70 p.
- 1969 b L'obra cultural de la Junta de Comerç. 1760-1847, Episodis de la Història, núm. 121, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 64 p.

Joan ILLAS I VIDAL

- 1842 Manual de gramàtica castellana, Imp. de A. Bergnes, Barcelona, 214 p.

Joan ILLAS I VIDAL

- 1848 Barcelona antigua y Barcelona moderna. Contestación al escrito que con igual título insertó la Guía del Comercio. Publicado por el Instituto Industrial de Cataluña, Imprenta de Agustín Gaspar, Barcelona, 13 p.
- 1849 Memoria sobre los perjuicios que ocasionaría en España, así á la agricultura como á la industria y comercio, la adopción del sistema del libre cambio, por ..., presentada á la M. I. Junta de Fábricas de Cataluña, y premiada por la misma corporación con una medalla de oro y 4.000 reales, en cumplimiento del programa del 15 de Noviembre de 1847, Imprenta de Don Agustín Gaspar, Barcelona, 92 p.
- 1852 Una ojeada a la Exposición Universal verificada en Londres, Imp. Hispana a cargo de Vicente Castaños, Barcelona, 41 p.
- 1855? Cataluña en España. Cuestiones catalanas, Imp. de A. Gaspar, Barcelona, 24 p.
- 1856 Tributo a la memoria de D. José Sol y Padrís. Discurso leído en la sesión pública de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, celebrada el día 12 de octubre de 1856 en la Casa Lonja de esta ciudad, Imp. de José Blanxart, Barcelona, 36 p.

INFORMACIÓN SOBRE EL DERECHO DIFERENCIAL DE BANDERA (...)
 Vegeu: COMISIÓ (1867)

INFORMACIÓN

- 1879-80 Información sobre las consecuencias que ha producido la supresión del derecho diferencial de bandera, formada con arreglo a los artículos 20 y 29 de la Ley de Presupuestos del año 1878-1879, Madrid, 856 p.

INFORMACIÓN SOBRE LAS CONSECUENCIAS (...)

Vegeu: COMISIÓN ESPECIAL ARANCELARIA (1879-1883)

INSTITUT AGRÍCOLA CATALÀ DE SANT ISIDRE

- 1910 Instruccions pera la constitució de Sindicats agrícols i Caixes rurals, Estampa de Francisco X. Altés y Alabart, Barcelona, 61 p.

INSTITUT DE FOMENT DEL TREBALL NACIONAL

Vegeu: MANIFESTACIÓN PROTECCIONISTA

INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL

INSTITUTO AGRÍCOLA CATALÁN DE SAN ISIDRO

- 1851 Reglamento del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, A. Gaspar, Barcelona, 16 p.
- 1862 Exposición que eleva al Senado el Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, sobre el proyecto de Ley presentado por el gobierno de S. M. acerca de la reforma, saneamiento, ensanche y otras mejoras de las poblaciones, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 15 p.

INSTITUTO AGRÍCOLA CATALÁN DE SAN ISIDRO

- 1864 Sociedades de Crédito Territorial en España. Proyecto de una Asociación de propietarios y deudores presentado por el Instituto Agrícola Catalán de San Isidro al Excmo Señor Ministro de Hacienda en 20 de mayo de 1864, en solicitud de la necesaria autorización para constituirla. Segunda edición, corregida y aumentada. Se comprenden en este cuaderno varios documentos del Instituto Agrícola referentes á dicho proyecto y algunas noticias sobre los sistemas conocidos para el planteamiento de instituciones de crédito territorial, con notas referentes á los mismos asuntos, por D. Felipe Beltrán, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, XVI + 79 p. (1a ed., 1864).
- 1887 Exposición que el Instituto eleva al Excmo Señor Presidente del Consejo de Ministros con motivo de la actual crisis agrícola, dins "Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro", XXXVI, pp. 374-376.
- 1890 Necrologías leídas en la sesión solemne celebrada el día 7 de Diciembre de 1890 al objeto de honrar la memoria de los Excmos Señores marqueses de Camps y de Monistrol, Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, Barcelona, 27 p.
- 1906a Cajas rurales. Llamamiento del Instituto a los agricultores catalanes, Bibl. del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, F. J. Altés, Barcelona, 28 p.
- 1906b El fomento de las Obras Hidráulicas en España. Dictamen publicado por el Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, Imp. de José Abadal, Barcelona, 1906.

INSTITUTO AGRÍCOLA CATALÁN DE SAN ISIDRO

- 1912 Constitución familiar y organización de la propiedad rural en Cataluña, Francisco Altés y Alabart, Barcelona, 20 p.
- 1915a Anuario de 1915 (Año octavo de su publicación), Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, Barcelona, 109 p.
- 1915b Institutos de crédito. Inspección y vigilancia de las Cajas de Ahorros. El patrón oro, Tip. Altés, Barcelona, 15 p.

Vegeu: INSTITUT AGRÍCOLA CATALÀ DE SANT ISIDRE
"REVISTA DEL INSTITUTO AGRÍCOLA CATALÁN DE SAN ISIDRO"

INSTITUTO DE ESTUDIOS FISCALES

Vegeu: MINISTERIO DE HACIENDA

INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL

- 1879a Reglamento del Instituto de Fomento del Trabajo Nacional, Sucesores de N. Ramírez y C^a, Barcelona, 1879, 38 p.
- 1879b Estatutos del Instituto de Fomento del Trabajo Nacional, Sucesores de N. Ramírez y C^a, Barcelona, 23 p.
- 1881a Manifiesto (...) sobre la Reforma Arancelaria, Suc. N. Ramírez y Cía, Barcelona, 1881, 19 p.

INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL

- 1881b Proyecto de exposición que trata de elevar a las Cortes pidiendo que se abra una información parlamentaria sobre los efectos de la reforma arancelaria de 1869, Suc. Ramírez y Cía, Barcelona, 26 octubre de 1881, 4 p.
- 1881c Manifiesto que dirige al país en general y a los señores senadores y diputados a Cortes en particular sobre la reforma arancelaria, Tip. Ramírez y C^a, Barcelona, 2 p.
- 1881d A las clases productoras y contribuyentes de España, Imp. Ramírez y C^a, Barcelona, 7 de mayo de 1881, 1 p.
- 1882a A los contribuyentes, Imp. Jepús, Barcelona, 1 p.
- 1882b A las Cortes, pidiendo la derogación de la base 5ª arancelaria, Imp. Jepús, Barcelona, 4 de Mayo de 1882, 4 p.
- 1882c Memoria sobre los perjuicios que se irrogan a la industria y al comercio por las Tarifas de la Contribución industrial, reformadas en 31 de Diciembre de 1881, redactada por acuerdo de la Junta Directiva del Instituto de Fomento del Trabajo Nacional, Establecimiento Tipográfico de los Sucesores de Ramírez y C^a, Barcelona, 70 p.
- 1884 Acta de la Junta General Ordinaria de Socios del Instituto de Fomento del Trabajo Nacional celebrada el día 24 de febrero de 1884, Establecimiento Tipográfico de los Sucesores de N. Ramírez y C^a, Barcelona, 19 p.

INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL

- 1885 Exposición elevada á las Cortes por el Instituto de Fomento del Trabajo Nacional contra el establecimiento de un Modus Vivendi, seguido de un tratado de comercio con la Gran Bretaña, Establecimiento Tipográfico de los Sucesores de N. Ramírez y C^a, Barcelona, 14 p.
- 1887 Manifiesto del Instituto de Fomento del Trabajo Nacional, dirigido al país productor y contribuyente, fecha 12 de julio de 1887, Establecimiento tipo-litográfico de los Sucesores de N. Ramírez y C^a, Barcelona, 11 p.

INSTITUTO INDUSTRIAL DE CATALUÑA

- 1868 Informe sobre el proyecto de tratado especial de comercio con Inglaterra, Salvador Manero, Barcelona, 21 p.

Miguel IZARD

- 1969 La revolución industrial en España: expansión de la industria algodonera catalana, 1832-1861, Multico-piat, Universidad de los Andes, Mérida, Venezuela.
- 1973 Industrialización y obrerismo. Las Tres Clases de Vapor. 1869-1913, Ariel Quincenal, 98 (1a ed. catalana, Barcelona, 1970), Editorial Ariel, Esplugues de Llobregat, 256 p.
- 1979 Manufactureros, industriales y revolucionarios, Crítica/Historia, 8, Editorial Crítica, Barcelona, 272 p.

Eudaldo JAUMEANDREU

- 1816 Rudimentos de Economía Política dispuestos por el M. Fr. ..., del Orden de San Agustín, socio de la Real Academia de Ciencias naturales de la ciudad

Eudaldo JAUMEANDREU

- 1816 de Barcelona, catedrático de economía política en la escuela gratuita erigida en la casa Lonja de dicha ciudad por la Real Junta de gobierno del comercio de Cataluña, S: C. Antonio Brusi, Barcelona, 354 p.

Tomás JIMÉNEZ ARAYA

- 1966 Joan Tutau i Vergés polític republicà federal, autor d'una obra sobre les crisis econòmiques escrita l'any 1884, "Serra d'Or", gener 1966.

JUNTA DE COMERCIO DE CATALUÑA

- 1841 Informe que la ... ha dado al Gobierno acerca del proyecto de ley de aduanas y aranceles. Con una adición y estado sobre los grandes consumos que hacen las provincias catalanas de frutos y productos de las demás del Reino, Imprenta de los Herederos de Roca, Barcelona, 88 p. + 6p. s. n. + 1 full desplegable.
- 1842 Representación de la ... de Barcelona a su Alteza el Regente del Reino, en defensa de la industria nacional, Imprenta del Constitucional, Barcelona, 27 p.
- 1844a Consideraciones que la Junta de Comercio sujeta al juicio del público, Acerca delas ideas y principios emitidos por la Sociedad Mercantil Matritense en la exposición que dirigió a S. M. con fecha 9 de agosto del corriente año, Imprenta de los SS. A. Pons y C^a, Barcelona, 12 p.
- 1844b Memoria de la Junta de Comercio de Cataluña relativa al estado de la industria del país y medios de fomentarla, Imprenta de A. Brusi, Barcelona, 20 p.

JUNTA DE COMERCIO DE CATALUÑA

- 1849 Balanza Mercantil de la importación y exportación verificada por el puerto y Aduana de Barcelona en el año de 1848, Imprenta de Oliveras Hermanos, Barcelona, 327 p. + 5 estados.
- 1850 Balanza Mercantil de la importación y exportación verificada por el puerto de Barcelona en el año 1849. Formada por la Junta de Comercio en vista de los datos y noticias oficiales que al efecto se ha proporcionado en su mayor parte de las oficinas de Hacienda, Imprenta de Oliveras Hermanos, Barcelona, 87 p. + 5 quadres.

Vegeu: COMISIÓN MIXTA DE INDIVIDUOS DE LA JUNTA DE COMERCIO DE CATALUÑA (1840)

JUNTA DE FÁBRICAS DE CATALUÑA

- 1847a El comercio y el libre cambio de la Juntade Fábricas de Cataluña, Imprenta Hispana, Barcelona, 12 p.
- 1847b Contestación al interrogatorio 4º de los formados de común acuerdo por los Excmos Ministros de Hacienda y comercio a tenor del R. D. de 4 de marzo de este año, 24 de abril 1847, Barcelona, s. p. i., 7 p.
- 1847c Memoria dirigida por la Junta de Fábricas al Excmo Sr. D: Manuel de la Concha, Marqués del Duero, Conde de Cancelada, Capitán General del antiguo Principado, Imprenta de El Barcelonés, Barcelona, 15 p.
- 1848 Observaciones sobre la Industria Lanera, Imp. de El Barcelonés, Barcelona, 12 p.

JUNTA DE FÁBRICAS DE CATALUÑA

- 1849 Exposición elevada por la Junta de Fábricas al Gobierno de S. M. y a las Cortes, Imprenta D. J.M. de Grau y C^a, Barcelona, 12 p.

JUNTA PROVINCIAL DE AGRICULTURA, INDUSTRIA Y COMERCIO DE LA PROVINCIA DE BARCELONA

- 1866 Informe emitido por la Junta Provincial de Agricultura, Industria y Comercio de la Provincia de Barcelona acerca de la Memoria publicada por el Excmo Sr. D. Fermín Caballero para el fomento de la población rural, Barcelona, 16 p.

- 1868 Dictamen de la Junta Provincial de Agricultura, Industria y Comercio de Barcelona sobre el proyecto de comercio con Inglaterra, Imprenta de Narciso Ramírez y Compañía, Barcelona, 15 p.

- 1879 Informe emitido por la Junta Provincial de Agricultura, Industria y Comercio de Barcelona contestando al interrogatorio acerca de las consecuencias que ha producido la supresión del Derecho diferencial de bandera y las medidas que pueden adoptarse para el fomento de la marina mercante y del comercio nacional, Barcelona, 61p.

Vegeu: Leoncio MORATA Y DE CISNEROS

John Maynard KEYNES

- 1987 La teoria general de l'ocupació, l'interès i el diner, Traducció de Josep M. Masferrer, Edició a cura de Lluís Argemí i Àngels Martínez, Cronologia i bibliografia de Francesc Roca, pròleg de Luis Ángel Rojo, Clàssics del pensament modern, 35, Edicions 62 i Diputació de Barcelona (1a edició anglesa: 1936), 360 p.

Witold KULA

- 1973 Problemas y métodos de la historia económica, Historia, ciencia, sociedad, 100, Traducción de Melitón Bustamante (1a edición polonesa: Varsòvia, 1963), Ediciones Península, Barcelona, 736 p.

Rafael M. de LABRA

- 1878 El Ateneo de Madrid, a "Revista Contemporánea", Tom XV, núm. 60 del 30-5-1878, pp. 175-190.

LA LIBERTAD Y LA ESCLAVITUD DEL TRABAJO

- 1868 Conferencia sobre el librecambio y la protección dedicada á las clases trabajadoras por un hombre del pueblo, Establecimiento Tipográfico-editorial de Salvador Manero, Barcelona, 31 p.

"LA VERDAD ECONÓMICA"

Revista quincenal, Científica, Industrial y Literaria, Madrid, Tomo primero: 1861, 536 p.; Tomo segundo: 1861, 528 p.; Tomo tercero: 1861, 412 p. + 1 full desplegado.

L. LEGAZ LACAMBRA

- 1960 El pensamiento social de Gumersindo Azcárate, "Estudios de Historia Social de España", Instituto Balmes, IV, vol. I, Madrid, pp. 11-104.

LEÓN XIII

- 1960 Rerum novarum. Sobre la condición de los obreros (15 de mayo de 1891). Separata de Las grandes encíclicas sociales, de Gabino Márquez, S. J., Editorial Apostolado de la Prensa, S. A., Madrid, (1a ed., 1891), 86 p.

Friedrich LIST

Vegeu: Giorgio MORI (1972)

Manuel SÁNCHEZ SARTO (1942)

LLIGA DE CATALUNYA

1888 Exposició dirigida per la Comissió de Agricultura e Industria de la Lliga de Catalunya al Excm Sr President del Consell de Ministres, Imprempta La Renaixensa, Barcelona, 19 p.

1890 Contestació donada per la Comissió d'Agricultura e Industria de la Lliga de Catalunya al interrogatori sobre'ls tractats de Comers vigents, s. p. i., (Barcelona), 8 p.

Vegeu: ANALS DE LA LLIGA DE CATALUNYA

Ferran ALSINA (1892)

José Antonio LLOBET I VALLOSSERA

1866 Cataluña antigua y Cataluña moderna. Obra en la que se trata del comercio de los catalanes de la Edad Media en el Levante y del porvenir de Barcelona, Biblioteca Catalana de autores antiguos y modernos, Sección castellana, Tomo primero, Imprenta de Jaime Jepús y Roviralta, Barcelona, 195 p.

Montserrat LLORENS

1961 Pere Bosch i Labrús (1827-1894), dins Industrials i polítics del segle XIX, de Jaume Vicens Vives i Montserrat Llorens, Biografies catalanes, Sèrie històrica, núm. XI, Editorial Vicens-Vives, Barcelona (reimpressió) (Primera edició, 1958), pp. 402-406.

Montserrat LLORENS

Vegeu: Jaume VICENS VIVES

Ernest LLUCH I MARTIN

- 1970 El pensamiento económico en Cataluña entre el renacimiento económico y la revolución industrial: la irrupción de la escuela clásica y la respuesta proteccionista, Tesis doctoral dirigida por Fabián Estapé Rodríguez, Facultad de Ciencias Políticas, Económicas y Comerciales, 3 volums, Universidad de Barcelona (Tesi doctoral, text ciclostilat), Barcelona, 458 + 261 p.
- 1973 El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840). Els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana, Col·lecció estudis i documents, 22, Edicions 62, Barcelona, 384 p.
- 1976 La Cataluña industrial: del mercantilismo al prohibicionismo, dins "Información Comercial Española", núm. 517, Madrid, septiembre 1976, pp. 27-36.
- 1979 Malthusianisme, dins Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (Segles XVIII-XX). Cultura Catalana Contemporània, VIII, Edicions 62, Barcelona, pàg. 289.
- 1988a ¿Fue la hacienda pública española proclive al proteccionismo? Sordinas a la sobrecarga neoliberal, dins "Economistas", septiembre-diciembre 1988, pp. 40-52.
- 1988b La "gira triomfal" de Cobden per Espanya (1846), dins "Recerques", 21, Curial, Barcelona, 161 p. (pp. 71-90).

Ernest LLUCH I MARTIN

Vegeu: Joan ALEGRET
Salvador ALMENAR (1980)
Pierre VILAR (1974)

Marina LÓPEZ

Vegeu: Ramon GRAU

José María LÓPEZ PIÑERO

1968 La literatura científica en la España contemporánea,
dins Historia General de las Literaturas Hispánicas,
Ed. Vergara, vol. VI, Barcelona.

Jordi MALUQUER DE MOTES BERNET

1974 La burguesia catalana i l'esclavitud colonial: modes
de producció i pràctica política, a "Recerques.
Història, Economia, Cultura", 3, Editorial Ariel,
Esplugues de Llibregat, pp. 83-136.

1976 La estructura del sector algodonero en Cataluña du-
rante la primera etapa de la industrialización
(1832-1861), dins "Hacienda Pública Española",
núm. 38, Ministerio de Hacienda, Instituto de Estu-
dios Fiscales, Madrid, pp. 133 a 148.

1983 Industrialització i canvi social (1833-1898), dins
Joaquim NADAL FARRERAS i Philippe WOLFF (direc-
tors), Història de Catalunya, Oikos-Tau S. A. Edi-
cions, Vilassar de Mar (edició francesa, Tolosa
de Llenguadoc, 1982), 588 p. (pp. 431 a 460).

1984 La revolució industrial a Catalunya, a "L'Avenç",
núm. 73, juliol-agost 1984, pp. 18-34.

Joaquim MALUQUER I SOSTRES

- 1965 Població i societat a l'àrea catalana, Editorial A. C., col·lecció Cara i Creu, núm. 5 (Pròleg de Jordi Nadal i Oller), Barcelona, 188 p.

Joan MAÑÉ I FLAQUER

- 1876 La paz y los fueros, 5ª edición, Imp. Jaime Jepús Roviralta, Barcelona, 96 p. (1a ed., 1876).
- 1897 Un ensayo de Regionalismo, Cartas a D. José Pella y Forgas precedidas de un prólogo: "A la juventud catalanista", Tip. L'Avenç, Barcelona, 31 p.

MANIFESTACIÓN PROTECCIONISTA

- 1881a Manifestación proteccionista del partido de Vich, celebrada el día 25 de julio de 1881, en el Teatro Ausonense y en el salón de Santo Domingo de esta ciudad, s. p. i., s. a., 19 p.
- 1881b Manifestación proteccionista celebrada el día 4 de junio de 1881 bajo la iniciativa del Instituto de Fomento del Trabajo Nacional en el Teatro de Santa Cruz de esta ciudad, Establecimiento Tipográfico de los Sucesores de Ramírez y Cª, Barcelona, 54 p.
- 1881c Manifestación proteccionista celebrada el día 4 de Abril de 1881 en el Teatro Principal de Barcelona por iniciativa del Instituto de Fomento del Trabajo Nacional, Establecimiento Tipográfico de los Sucesores de N. Ramírez y Compañía, Barcelona, 36 p.
- 1882 Manifestación proteccionista celebrada en el día 8 de Mayo de 1881 en el Teatro-Conservatorio de Manresa, por iniciativa de la Comisión organizadora de la misma, Establecimiento Tipo-Litográfico de Luis Roca, Manresa, 43 p.

Josep Lluís MARTIN

Vegeu: Borja de RIQUER (1987)

Francisco MARTORELL I FELIU

- 1870 Grito de la patria o sea algunas consideraciones sobre la actual tristísima situación de España y su remedio, Pedro Vives, tip., Sabadell, 105 p.

Ferran MASCARELL

Vegeu: Borja de RIQUER (1987)

Carme MASSANA I CALVETE

- 1981 Indústria, ciutat i propietat. El cas de Barcelona i la seva àrea entre 1901 i 1939, (Facultat de Ciències Econòmiques i empresarials, Tesi doctoral, text fotocopiats, director: Fabià Estapé i Rodríguez), 2 volums, Barcelona, 810 p.

- 1984 La racionalització del treball: Taylorisme i fayolisme, dins "L'Avenç", núm. 67, Barcelona, 66-68.

- 1985 Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939), pròleg d'Ernest Lluch, Curial, Barcelona, 431 p.

Vegeu: Francesc ARTAL (1976a, 1976b)

MEMÒRIA...

- 1885 Memoria en defensa dels interessos morals i materials de Catalunya, presentada directament a S. M. lo Rey en virtut d'acort pres en la reunió celebrada en la Llotja de Barcelona, lo dia 11 de ja-ner del any 1885, segona edició, completada amb tots los documents que fan referencia á dita reunió y á la presentació de la memoria, Estampa de Lluís Tasso Serra, Barcelona, 216 p. (edició castellana, Imprenta Barcelona, Barcelona, 1885, 217 p.).

A. MENÉNDEZ LUARCA

Vegeu: Genaro MORQUECHO Y PALMA (1862)

Jesús MESTRE

Vegeu: Borja de RIQUER (1987)

John Stuart MILL

1879 El Socialismo. Fragmentos inéditos, A "Revista Contemporánea", Tomo XXI, núm. 83 del 15-5-1879, pp. 34-54; núm. 84 del 30-5-1879, pp. 166-187; núm. 86 del 30-6-1879, pp. 435-458; Tomo XXII, núm. 87 del 15-7-1879, pp. 79-91.

MINISTERIO DE HACIENDA

1976 Datos básicos para la historia financiera de España (1850-1975), Vols. I i II, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 1.160 p.; XVII + 758 pp.

Isidre MOLAS I BATLLORI

1988 Valentí Almirall: el catalanisme liberal, dins Albert BALCELLS (curador), El pensament polític català (del segle XVIII a mitjan segle XX), Edicions 62, Barcelona, 414 p. (pp. 107 a 127).

Joaquim MOLAS I BATOLLORI

1962 La poesia d'Aribau, A "Serra d'Or", 2a època, any IV, núm. 8-9, Agost-setembre 1962, pp. 52-56.

Ernest MOLINÉ I BRASÉS

1891 Estudis de Regionalisme. Gerarquia i descentralització, Obra escrita en francès per A. Pougnet, extractada y traduhida per E. Moliné i Brasés, Biblioteca "La Veu de Catalunya", volum 1er, Impremta La Catalana, Barcelona, 67 p.

Carme MOLINERO

Vegeu: Borja de RIQUER (1987)

Leoncio MORATA Y DE CISNEROS

- 1867 Resumen de los trabajos a que se ha dedicado la Junta Provincial de Agricultura, Industria y Comercio de Barcelona durante el año de 1866, Imprenta de Narciso Ramírez y Compañía, Barcelona, 64 p.

Giorgio MORI

- 1972 Introduzione a Friedrich LIST, Il sistema nazionale di economia politica, a cura de Giorgi Mori, ISEDI, Istituto Editoriale Internazionale, Classici dell'economia politica, 7, Milano, XCIV + 434 p. (pp. XI-XCII) (1a ed. alemanya de l'obra de List, 1841).

Antonio Maria MORERA

- 1870 La Hacienda española ante la Revolución de Setiembre. Estado financiero de España antes y después de la Revolución de Setiembre de 1868, en contradicción a la Memoria del Exmo Sr. Ministro de Hacienda D. Laureano Figuerola, presentada en las Cortes Constituyentes de fecha 23 Mayo 1870, por D. (...), Revisor de libros y contador mercantil de los Tribunales de Comercio que fue de esta plaza, etc, etc., Imprenta de Leopoldo Domenech, Barcelona, 19 p.
- 1871 La Hacienda española en 1876. Proyecto financiero, Imprenta de Leopoldo Domenech, Barcelona, 20 p.

Genaro MORQUECHO Y PALMA

- 1860 La controversia económica en 1859, Imp. de Manuel Minuesa de los Ríos, Madrid, 458 p.

MORQUECHO PALMA, RODRÍGUEZ SAN PEDRO, MENENDEZ LUARCA, ARCOS ORODEA Y "UN OYENTE PROTECCIONISTA"

- 1862 Impugnación de las doctrinas librecambistas, profesadas en el Ateneo de Madrid durante el curso 1861-62, Imp. de Manuel Tello, Madrid, 216 p.

Tessa MORRIS-SUZUKI

- 1989 A history of Japanese Economic Thought, Routledge and Nissan Institute for Japanese Studies, University of Oxford, London and New York, VII + 213 p.

Josep A. MUNTADAS

- 1879 D. Juan Güell i Ferrer considerado como industrial, dins "Boletín del Ateneo Barcelonés", núm. 1, Julio, Agosto y Septiembre de 1879, pp. 21-33.

Joaquim NADAL FARRERAS

- 1978 Comercio exterior y subdesarrollo. España y Gran Bretaña de 1772 a 1914: Política económica y relaciones comerciales, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, XI + 474 p.

Jordi NADAL I OLLER

- 1965 Pròleg a: Joaquim MALUQUER I SOSTRES, Població i societat a l'àrea catalana, Editorial A. C., Col·lecció Cara i Creu, núm. 5, Barcelona, 188 p. (pp. 9 a 36).
- 1970a Los comienzos de la industrialización española (1831-1868): la industria siderúrgica, dins SERVICIO DE ESTUDIOS DEL BANCO DE ESPAÑA, Ensayos sobre la economía española a mediados del siglo XIX, realizados en el Servicio de Estudios del Banco de España por Gabriel Tortella Casares, Jordi Nadal Oller, Gonzalo Anes Álvarez, Rafael Anes Álvarez, Carlos Fernández Pulgar; Coordinador de la edición Pedro Schwartz Girón, Ariel, Madrid, 399 p. (pp. 203 a 233).

Jordi NADAL I OLLER

- 1970 La economía española 1829-1931), dins El Banco de España. Una historia económica, Madrid, XIII + 540 pp. (pp. 315 a 417).
- 1975 El fracaso de la revolución industrial en España, 1814-1913, Ariel-Historia, 5, Editorial Ariel, Esplugues de Llobregat, 315 p.
- 1989 Una exposició no tan universal, dins "El País", "Quadern", Any VII, núm. 294, 19-5-1989, pp. 10-11.

Vegeu: DDAA (1991)

Jordi NADAL i Enric RIBAS

- 1974 Una empresa cotonera catalana: la fàbrica "de la Rambla", de Vilanova, 1841-1861, A "Recerques", 3, Editorial Ariel, Esplugues de Llobregat, pp. 47-81.

Frederic NICOLAU DALMASES

- 1881 Estudios jurídicos y económicos y discurso pronunciado en Madrid el día 2 de Abril de 1880, ante la Comisión especial arancelaria, en la información sobre las consecuencias que ha producido la supresión del derecho diferencial de Bandera, Imprenta Barcelonesa, Barcelona, 156 p.
- 1891 Discurso presidencial. Acta de la sesión pública celebrada en el Ateneo Barcelonés el día 12-12-1890, Tipolitografía de Luis Tasso, Barcelona, 47 p. (Actas del Ateneo Barcelonés, vol. II).

Diego NÚÑEZ RUIZ

- 1975 La mentalidad positiva en España: desarrollo y crisis, Colección "Temas de Ciencias Sociales", 7, Tucar Ediciones S. A., Madrid, 278 p.

Diego NÚÑEZ

- 1977 Estudio preliminar, Dins El darwinismo en España, Edición de Diego Núñez, Biblioteca de pensamiento, 5, Editorial Castalia, Madrid, 464 p. (pp. 7-60).

Miquel dels Sants OLIVER I TOLRÀ

- 1899 La Cuestión Regional, Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, Palma de Mallorca, 295 p.

Francisco José ORELLANA

- 1860 Reseña completa descriptiva y crítica de la Exposición Industrial y Artística de productos del Principado de Cataluña, improvisada en B rcelona para obsequiar a S. M. la Reina Doña Isabel II y   su Real Familia, con motivo de su venida   esta ciudad, Establecimiento Tipográfico de Jaime Jep s, Barcelona, 254 p.
- 1867 Demostraciones de la verdad de la balanza mercantil y causa principal del malestar económico de España, Establ. Tip. Narciso Ramírez y Comp., Barcelona, 128 p.
- 1876 La ilusión de los números, Dins "Fomento de la Producción Nacional", núm. 309, 10-6-1876, pp. 377-381; núm. 312, 1-7-1876, pp. 425-428; núm. 313, 8-7-1876, pp. 441-445.
- 1877 La Hacienda de España, Dins "Fomento de la Producción Nacional", núm. 358, 12-5-1877, pp. 314-316; núm. 359, 19-5-1877, pp. 330-333; núm. 360, 26-5-1877, pp. 345-349; núm. 361, 2-6-1877, pp. 365-368; núm. 365, 30-6-1877, pp. 426-429; núm. 366, 7-7-1877, pp. 445-448.

Francisco José ORELLANA

- 1881 Apuntes históricos sobre la industria española, Dins "El Eco de la Producción", Toms I i II.
- 1883 Las primeras materias, Dins "El Eco de la Producción", 30-6-1883.
- 1886 El convenio comercial con Inglaterra y la prórroga de otros tratados, Dins "La España Regional", Tom I, pp. 397-409.

Vegeu: LA LIBERTAD Y LA ESCLAVITUD DEL TRABAJO
(1868)

Joan Baptista ORRIOLS I COMAS

- 1892 El colectivismo y la propiedad individual. Discurso pronunciado (...) la noche del 4 de abril de 1892 en el Salón de Actos de la Sociedad Fomento de Trabajo Nacional, Imp. Barcelonesa, Barcelona, 15 p.
- 1894 Miscelánea Oratoria. Colección de discursos acerca de distintas materias políticas, económicas, jurídicas y literarias pronunciadas por..., Imp. de Jaime Jepús y Roviralta, Barcelona, 267 p.

Vegeu: Antoni TORRENTS MONNER (1896a)

Antonio PALAU Y DULCET

- 1948 Manual del librero hispano-americano. Bibliografía general española e hispano-americana desde la invención de la imprenta hasta nuestros tiempos con el valor comercial de los impresos descritos. Segunda edición, corregida y aumentada por el autor, Librería Anticuaria de A. Palau (Varis volums), (1a ed., 7 toms, Barcelona, 1923), Barcelona.

Fulvio PAPI

- 1973 La concezione della storicità nel pensiero di Gramsci, Dins INSTITUTO GRAMSCI, Estudi Gramsciani. Atti del convegno tenuto a Roma nei giorni 11-13 gennaio 1958, II edizione, Editori Riuniti, Roma, maggio 1973 (I edizione, Roma, 1958), X + 592 pp.

Miguel PAREDES MARCOS

- 1941 Las ideas económicas de J. Güell y Ferrer, A "Anales de Economía", vol. I, núm. 2, abril-juny 1941, pp. 234 i ss.

Pere PASCUAL I DOMÈNECH

- 1990 Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX, Editorial Crítica, Barcelona, 342 p.

Vegeu: Borja de RIQUER (1987)

DDAA (1991)

Jordi PASCUAL ESCUTIA

- 1976 Un profesional de la investigación económica aplicada. José A. Vandellós, Dins "Información Comercial Española", núm. 517, Madrid, septiembre 1976, pp. 144-150.

Eusebi PASSARELL DIRLA

Vegeu: Josep FITER I INGLÈS

Julián PELÁEZ DEL POZO

- 1850 Memoria sobre los perjuicios que ocasionaría a España, así á la agricultura como á la industria y comercio, la adopción del sistema del libre cambio, Imp. de J. M. de Grau y C^a, Barcelona, 72 p.

Josep PELLA I FORGAS

- 1905 o 1906? La crisis del catalanisme, Henrich y C^a, Barcelona, s. a., 104 p.

Joan Josep PERMANYER AYATS

- 1896 Discurso por ..., presidente de la Academia de Jurisprudencia y Legislación de Barcelona, en la sesión pública inaugural de sus sesiones el día 6-3-1896, Imprenta y Litografía de José Cunill Sala, Barcelona, 32 p.

- 1897 Discurso leído por ... presidente de la Academia de Jurisprudencia y Legislación de Barcelona en la Sesión Pública inaugural de sus sesiones el día 23-4-1897, Imprenta Barcelonesa, Barcelona, 39 p.

- 1899 Discurs presidencial, Acta de la Sessió pública celebrada en lo Ateneu Barcelonès, lo 17-12-1897, Estampa de "La Renaixensa", Actas del Ateneo Barcelonés, vol. II, Barcelona, 43 p.

- s. a. Discursos, Il·lustració Catalana, Lectura Popular, Biblioteca d'autors catalans, t. XIX, núm. 313, Barcelona, 24 p.

José del PEROJO

- 1877 Análisis y ensayos. El positivismo ó sistema de las ciencias experimentales, por Pedro Estassen (sic), a "Revista Contemporánea", Tomo XI, vol. I, núm. 43, 15-9-1877, pp. 129-132.

Francesc PI I MARGALL

Vegeu: Joan TUTAU

Carles PI I SUNYER

- 1927 i 1929 L'aptitud econòmica de Catalunya, 2 vols., Enciclopèdia Catalunya, Barcelona, 1927 i 1929, 231 + 307 pp. (nova edició, 1 vol., Edicions La Magrana-Diputació de Barcelona, 1983, XXII + 374 pp).

Antoni Josep POU I ORDINAS

Vegeu: F. HERVÉ-BAZIN (1880)

A. POUQUET Vegeu: Ernest MOLINÉ I BRASÉS

Enric PRAT DE LA RIBA I SARRÀ

- 1891 Discurs del president del "Centre Escolar Catalana" de Barcelona, llegit en la sessió inaugural del Curs de 1890 a 1891, Imp. "La Renaixensa", Barcelona, s. a., 8 p.

- 1898 Ley jurídica de la industria, Estudio de filosofía jurídica seguido de bases para la formación de un código industrial, Librería de Penella i Bosch, Barcelona, XV + 336 p.

Vegeu: Lluís DURAN I VENTOSA, 1905.

Manuel PUGÉS

- 1931 Cómo triunfó el proteccionismo en España (La formación de la política arancelaria española). Prólogo del Profesor D. Pedro Gual Villalbí, Editorial Juventud, S. A., Barcelona, 306 p.

Francisco PUIG Y ALFONSO

- 1907 Biografia de D. Joseph Ferrer i Vidal, llegida al colocar el seu retrat en la "Galería de Catalans Il·lustres", Tip. Mariano Galve, Barcelona, 22 p.

Josep PUIG I CADA FALCH

- 1891 Discurs del president del Centre Escolar Catalana de Barcelona (...) llegit en la sessió inaugural del curs de 1889 á 1890, Estampa de la Casa Provincial de Caritat, Barcelona, 8 p.

Josep PUJOL Vegeu: Ramon GARRABOU

Rafael PUJOL MARIGOT

- 1975 Las relaciones económicas entre Cataluña y el resto de España, A "Cuadernos de Economía, vol. 3, núm. 8, setembre-desembre 1975, pp. 450-494.

"REVISTA DEL INSTITUTO AGRÍCOLA CATALÁN DE SAN ISIDRO"

- 1869 Dedicada al mejoramiento de la agricultura y á la defensa de los intereses de la propiedad. Tomo XVIII, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona 1869, (Continuació de "Revista de Agricultura del Instituto Catalán de San Isidro", del Tom XIV (1865) al Tom XVII (1889), que ahora és continuació de la "Revista de Agricultura Práctica, Economía Rural, Horticultura y Jardinería", del Tom I (1852-1853) al Tom XIII (1864). A partir del Tom LXXXI (1932) fins al tom LXXXV (1936) aparegué amb el títol en català).
- 1890 Revista dedicada al mejoramiento de la agricultura y á la defensa de los intereses de la propiedad. Dirigida por Don Rafael Roig y Torres, Director del Laboratorio Químico protegido por el Instituto, Año XXXIX, 1º de Enero de 1890, núm. 532, Barcelona.

REVISTA DE LA ESPAÑA REGIONAL

Barcelona, Toms I i II: 1886; III: 1887; IV i V: 1888; VI i VII: 1889; VIII i IX: 1890; X i XI: 1891; XII i XIII: 1892; XIV: 1893.

Juan REYNALS

1849 Examen del nuevo proyecto de aranceles, Imprenta de D. Manuel Saurí, Barcelona, 36 p.

Enric RIBAS

Vegeu: Jordi NADAL

Josep RICART I GIRALT

- 1886 Nuestra marina mercante, Dins "La España Regional", Tom I, pp. 301 i ss; Tom II, pp. 32 i ss, 170 i ss, 266 i ss, 471 i ss, 559 i ss, Barcelona.
- 1887 Memoria sobre el porvenir marítimo de la costa ampurdanesa, Imp. de Fortanet, Madrid.
- 1888 Dado el progreso moderno: ¿quién está en mejores condiciones para ser buen comerciante, el que sabe o el que tiene?, Tipolitografía Suc. N. Ramírez y Cía., Barcelona, 15 p. (Conferència donada en el Círculo de la Juventud Mercantil).
- 1899 Potencialidad naval de España. Lo que ha sido, lo que es y lo que puede ser, "L'Avenç", Barcelona, 55 p.

Joaquín RIERA Y BERTRAN

- 1883 Biografía de Don Buenaventura Carlos Aribau (...) leída en sesión solemne de 26 de septiembre de 1882, Establ. Tipográfico de los sucesores de N. Ramírez y C^a, Barcelona, 56 p.

Borja de RIQUER

- 1977 Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904). Pròleg de Josep Fontana, Cultura Catalana Contemporània, V, Edicions 62, S. A., Barcelona, 374 p.
- 1980 Resposta de Borja de Riquer a Francesc Artal, a "Recerques", 10, Curial, Barcelona, pp. 181-187.

Borja de RIQUER (director)

- 1987 Història de la Diputació de Barcelona (Autors: Esteban CANALES, Irene CASTELLS, Josep M. FRADERA, Pere PASCUAL, Borja de RIQUER, Pere GABRIEL, Josep Lluís MARTÍN, Enric UCELAY DA CAL, Carme MOLINERO, Pere YSÀS, Ferran MASCARELL, Jesús MESTRE, Rosa TORAN, Assumpta RODON; documentació gràfica Carles VICENTE), 3 vols. + 1 separata, Barcelona, primera edició, abril de 1987, 358 + 297 + 219 + 30 p. (s. n., separata).

Charles RIST

Vegeu: Charles GIDE

Dr. Bartomeu ROBERT I YARZÁBAL

- 1902 Discursos del Dr. Robert, Legislatura de 1901, Imprenta de Henrich y C^a, Barcelona, 96 p.

Francesc ROCA ROSELL

- 1977 Política urbana i pensament econòmic a Catalunya (1901-1939), (Tesi doctoral, Director: Fabià Estapé Rodríguez, edició fotocopiada), Facultat de Ciències Econòmiques i Empresarials, Barcelona, XI + 796 p.

Francesc ROCA ROSELL

- 1979 Política econòmica i territori a Catalunya. 1901-1939. Pròleg de Fabià Estapé, Introducció d'Ernest Lluch, Ketres Editora, primera edició, Barcelona, 240 p.
- 1983 Política, economía y espacio. La política territorial en Cataluña (1936-1939), Edicions del Serbal, Barcelona, primera edició 1983, 122 p.
- 1984 El viaducte: creixement, desigualtat, crisi, dins "L'Avenç", núm. 67, Barcelona, pp. 60-64.

Vegeu: Francesc ARTAL (1976a, 1976b, 1981)

Antoni RODÓ CASANOVA

- 1877 Los proteccionistas, dins "Fomento de la Producción Española", núm. 62, 15-9-1877, pp. 650-653.

Assumpta RODON

Vegeu: Borja de RIQUER (1987)

J. RODRÍGUEZ-CARRACIDO

- 1917 La enseñanza de la química biológica en España, dins Estudios histórico-críticos de la ciencia española, 2a ed., Madrid.

Faustino RODRÍGUEZ SAN PEDRO

Vegeu: Genaro MORQUECHO Y PALMA (1862)

Juan ROGLÁ DE LEUW

- 1974 Catálogo bibliográfico de economía, de autores españoles del siglo XIX, dins "Hacienda Pública Española", Ministerio de Hacienda, Instituto de Estudios Fiscales, núm. 27, Madrid, 1974, pp. 253 a 376, i núm. 28, 1974, pp. 227 a 334.

F. ROMANÍ Y PUIGDENGOLAS

- 1888 Monumento a Güell, a "Revista La España Regional", Tom IV, Barcelona, pp. 385-399.

Jacint ROS HOMBRAVELLA

- 1984 Catalanisme i espanyolisme, en termes econòmics, dins "L'Avenç", núm. 67, Barcelona, pp. 56-59.

Clemence A. ROYER

- 1872 Les rapports des principes généraux de l'histoire naturelle avec la solution du problème social, a "Journal des Economistes", tom 27, pp. 305 i ss.

Alfred RÜHL

- 1973 Sobre el espíritu económico en España, Dins MINISTERIO DE HACIENDA, Textos olvidados. Presentación y selección de Fabián Estapé y Rodríguez, Instituto de Estudios Fiscales, 20, Madrid, 666 p. (pp. 15-85). (Font original: Vom Wirtschaftsgeist in Spanien, Quelle i Meyer, Leipzig, 1928, 2a ed.; 1a ed., Die Wirtschaftspsychologie des Spaniens, "Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde" ("Anuari de la Societat de Geografia"), Berlín, 1922, pp. 81-115; 1a ed. cast., La psicología económica del español, "Revista Nacional de Economía", año VIII, tomo XVI, 1923, pp. 13-49.

Ángel RUIZ I PABLO

- 1898 Conversa familiar sobre es Regionalisme llegida en es "Círculo Católico de Ciutadella a sa vellada literària celebrada es dia 8 de desembre de 1898, Imprenta Catòlica del Cor de Jesús, Ciutadella, 18 p.

Àngel RUIZ I PABLO

- 1919 Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona (1758-1847), Premio Conde de Lavern, Cámara de Comercio y Navegación, Barcelona, 447 + XI pp. + 12 f. s. n.
- s. a. Porvenir económico de España, Tip. Xalapeira, Barcelona, 15 p.

Manuel SACRISTÁN LUZÓN

- 1964 La tarea de Engels en el "Anti-Dühring", dins Federico Engels, Anti-Dühring. La subversión de la ciencia por el señor Eugen Düring, versión española de Manuel Sacristán Luzón, Editorial Grijalbo, S. A., México D. F., XXXIX + 347 pp. (pp. VII-XXVIII).

Pablo SADÓ

- 1890 Discurso leído por el Sr. Presidente Pablo Sadó con motivo de la inauguración del nuevo local de la Sociedad, el día 12 Febrero 1890, (Foment del Treball Nacional), A. López Robert, impresor, Barcelona, 25 p.

Joan SALLARÉS I PLA

- 1895 José Ferrer y Vidal y su tiempo. Discurso leído en la sesión dedicada por el Fomento del Trabajo Nacional a honrar la buena memoria y perpetuar el recuerdo de tan insigne patricio, Imprenta de Henrich y C^a, Barcelona, 57 p.

Vegeu: Andreu de SARD

Melchor SALVÀ

- 1880 Discursos leídos ante la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas en la recepción (...) (Tema: Expresión de las ideas económicas en la literatura, Contestación por D. Vicente de la Fuente), Impr. de Alejandro Gómez Fuentenebro, Madrid, 115 p. (pp. 1-102).
- 1881 Curso de economía política explicado por el catedrático de esta asignatura en la Universidad de Madrid Ilmo Sr. D. Melchor Salvà. Escrito con arreglo a las anotaciones de cátedra y con la colaboración de dicho profesor, por los licenciados en Derecho y Administración Fermín Castaño González y José Mª de Olózaga y Bustamante, 2 tomos, Imprenta de José Perales y Martínez, Madrid, XIV + 451 pp; XII + 653 pp.
- 1882 Tratado elemental de Estadística, Agustín Jubera, Madrid, 399 p.

Nicolás SÁNCHEZ ALBORNOZ

- 1985 La modernización económica, dins Nicolás SÁNCHEZ ALBORNOZ (compilador), La modernización económica de España (1830-1930), Alianza Universidad, 431, Alianza Editorial, Madrid, 343 p. (pp. 13 a 22).

Manuel SANCHEZ SARTO

- 1942 Federico List, pròleg a: Federico LIST, Sistema Nacional de Economía Política, versión directa del alemán y prólogo de Manuel Sánchez Sarto, Fondo de Cultura Económica, México D. F. (1942), XXV + 406 p. (1a ed. alemana, 1841; 1a ed. anglesa, 1885; 1a ed. espanyola, 1942).

Andreu de SARD, Joan SALLARÈS, Josep FITER i INGLÈS i Jaume VIÑAS

- 1889 Colección de las necrologías consagradas á la memoria de D. Ramon Torelló y Borrás con una carta prólogo de D. Federico Rahola, Imprenta de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona, XIII + 116 p.

Juan Bautista SAY

- 1804-7 Tratado de Economía Política o exposición simple del modo como se forman, distribuyen y consumen las riquezas. Escrito en francés por... y traducido al castellano, 3 tomos, Oficina de Pedro María Caballero, Madrid, tom I: 1804; tom II: 1805; tom III: 1807, XXVIII + 395 pp., 461 p., 445 p. (1a ed. francesa, 1803).

Gustav SCHMOLLER

- 1905 Política social y economía política (cuestiones fundamentales). Traducción de Lorenzo Benito (Vice-rector y Catedrático de Derecho Mercantil en la Universidad de Barcelona), 2 tomos (Biblioteca Sociológica Internacional, vol. XII), Imprenta de Henrich y Comp^a en C., Editores, Barcelona, 244 + 179 p.

Josep A. SCHUMPETER

- 1971 Historia del análisis económico. Publicada sobre la base del manuscrito por Elizabeth Boody Schumpeter. Traducción castellana de Manuel Sacristán con la colaboración de José A. García Durán y Narciso Serra, Ediciones Ariel, Esplugues de Llobregat, 1.371 p. (1a edición, History of economic analysis, Oxford University Press, 1954).

SEBAP

Vegeu: SOCIETAT ECONÒMICA BARCELONINA D'AMICS
DEL PAÍS

José Mª SERRANO SANZ

- 1987 El viraje proteccionista en la Restauración. La política comercial española, 1875-1895, Prólogo de José Luis García Delgado, Siglo XXI editores, Madrid, XI + 222 p.

Adam SMITH

- 1958 Investigación sobre la naturaleza y causas de la riqueza de las naciones. Edición de Edwin Cannan con una introducción de Max Lerner. Nueva traducción y estudio preliminar de Gabriel Franco, Fondo de Cultura Económica, México LXXVI + 917 p. (1a ed. inglesa, 1776; 1a ed. castellana, 1794; 1a ed. preparada per E. Cannan, 1904).

SOCIEDAD ECONÓMICA BARCELONESA DE AMIGOS DEL PAÍS

- 1838 Refutación de las cinco proposiciones del Señor Pebrer contra el sistema prohibitivo, por la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, Juan Francisco Piferrer, Impresor de S. M., Barcelona, 36 p.
- 1840a Estatutos de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, Imprenta de José Tauló, Barcelona, 12 p.
- 1840b Exposición que la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País ha elevado a S. M. para que no se innoven los aranceles vigentes en lo relativo a hilados de algodón, tejidos con mezcla o sin ella, y estampados de toda clase de procedencia extranjera, Imprenta de Brusi, Barcelona, 15 p.

SOCIEDAD ECONÓMICA BARCELONESA DE AMIGOS DEL PAÍS

- 1842a Exposiciones que la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País ha elevado al Regente del Reino y a las Cortes contradiciendo y refutando una memoria que la Sociedad Económica de Cádiz dirigió a la Regencia provisional del Reino sobre un tratado de Comercio con la Inglaterra, Reforma del sistema prohibitivo, y Fomento de las Fábricas Nacionales, Imprenta de José Tauló, Barcelona, 32 + 6 pp. + 1 full desplegable.
- 1842b Exposiciones que la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País ha elevado al Regente del Reino y a las Cortes contradiciendo y refutando una memoria que la Sociedad Económica de Cádiz dirigió a la Regencia provincial del Reino sobre un tratado de Comercio con Inglaterra, Reforma del sistema prohibitivo, y Fomento de las Fábricas Nacionales, Imprenta de José Tauló, Barcelona, 36 p.
- 1848 Sesión pública de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País celebrada en 10 de octubre de 1848 para solemnizar los días de la Reina nuestra Señora Doña Isabel II, Imprenta de Tomás Gaspar, Barcelona, 51 p.
- 1853 Sesión pública de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País celebrada en 20 de noviembre del 1853, Imprenta de Miguel Blanxart, Barcelona, 50 p.
- 1857 Acta de la sesión pública de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, celebrada en 19 de Noviembre del año 1857, Imprenta de Joaquín Bosch, Barcelona, 64 p.

SOCIEDAD ECONÓMICA BARCELONESA DE AMIGOS DEL PAÍS

- 1858 Acta de la sesión pública de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, celebrada el día 19 de Noviembre de 1858, Imprenta de Joaquín Bosch, Barcelona, 44 p.
- 1859 Estatutos de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, Imprenta económica a cargo de Miguel Blanxart, S. Gervasio, 12 p.
- 1860 Acuerdos tomados por la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País en 1860 referentes al importante asunto de la Unión Aduanera Peninsular, Imprenta de Miguel Blanxart, S. Gervasio, 27 p.
- 1863 Acta de la Sesión Pública de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País celebrada el día 10 de noviembre de 1863, Imprenta de Pedro Vives, Sabadell, 51 p.
- 1865 Acta de la Sesión Pública de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País celebrada el día 19 de noviembre de 1864, Imprenta de Pedro Vives, Sabadell, 72 p.
- 1867 Acta de las sesiones públicas de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, celebradas en 30 de septiembre y 19 de noviembre de 1866, Establecimiento Tipográfico de Jaime Jepús, Barcelona, 78 p.
- 1890 Contestación al interrogatorio formulado por la Comisión para el estudio de la Reforma Arancelaria y los Tratados de Comercio publicada por acuerdo de la Sociedad de 24 de marzo de 1890, Establ. Tipográfico de la Casa P. de Caridad, Barcelona, 24 p. + 1 full desplegable.

SOCIEDAD ECONÓMICA BARCELONESA DE AMIGOS DEL PAÍS

- 1891 Acta de la sesión solemne celebrada por la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País el día 21 de diciembre de 1890, Establecimiento Tipográfico-Editorial La Academia, Barcelona, 39 p.
- 1893 Acta de la sesión solemne celebrada por la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País el día 20 de mayo de 1893, Imprenta de Henrich y C^a, en Comandita, Barcelona, s.a., 58 p.
- 1894 Exposición elevada a las Cortes con motivo de los tratados de comercio, Imprenta de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona, 23 p.
- 1895 Anuario de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País (1895, Primer año de su publicación), A. López Robert, impresor, Barcelona, s. a., 350 p.
- 1909 Estudio de las causas que contribuyen al encarecimiento de las subsistencias en Barcelona y medios para contrarrestarlas, Sdad. Anón. La Neotipia, Barcelona, 56 p.

Vegeu: BOLETÍN DE LA SOCIEDAD ECONÓMICA BARCELONESA DE AMIGOS DEL PAÍS

Rosa SOLÀ MONTSERRAT

- 1984 L'Institut industrial de Catalunya. Una peça clau a la modernització catalana, Tesi doctoral, director: Miquel Isard, 3 volums, Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, octubre 1984, 832 p.

Ferran SOLDEVILA

Vegeu DDAA (1961)

C. SOLER

- 1899 Descentralización y Regionalismo, F. Giró, Barcelona, 94 p.

Eusebio SOLER

- 1850 Memoria sobre los perjuicios que ocasionaría en España, así á la agricultura como á la industria y comercio, la adopción del sistema del libre cambio... Presentada á la M. I. Junta de Fábricas de Cataluña, que la consideró digna de mención honorífica á consecuencia del programa de 15 de Noviembre de 1847, Imprenta de D. J. M. de Grau y C^a, Barcelona, 29 p.

Jordi SOLÉ-TURA (curador)

- 1974 Ideari de Valentí Almirall, Antología Catalana, 74, Edicions 62, S. A., Barcelona, 120 p.

Paolo SYLOS LABINI

- 1984 Subdesarrollo y economía contemporánea, Editorial Crítica, Barcelona, 232 p. (1a ed. italiana, Il sottosviluppo e l'economia contemporanea, Gius. Laterza i Figli Spa, Roma-Bari, 1983).

Xavier TAFUNELL I SAMBOLA

Vegeu: DDAA (1991)

Josep M. TALLADA I PAULÍ

- 1935 L'organització econòmica a la Rússia soviètica, pròleg de M. Vidal i Guardiola, G. Casacuberta, Barcelona, 88 p.
- 1944 Barcelona econòmica y financiera en el siglo XIX, Colección Barcelona y su historia, Librería Dalmau, Barcelona, 99 p.

Rosa TORAN

Vegeu: Borja de RIQUER (1987)

Ramon TORELLÓ BORRÀS

- 1888 Necrología de D. Claudio Arañó y Arañó leída en la sesión pública que el Instituto de Fomento del Trabajo Nacional dedicó á honrar su memoria, Tipolitografía de los Sucesores de N. Ramírez y C^a, Barcelona, 39 p.

Antoni TORRENTS MONNER

- 1895a L'enseignement commercial, Imprimerie de la Maison Provinciale de Charité, Barcelone, 19 p.
- 1895b Las Ciencias y el Problema Social, J. Casamajó, Barcelona, 30 p.
- 1896a Tratado de Economía Política para uso de los alumnos de 1^a y 2ª enseñanza, escuelas de comercio y de artes y oficios. Prólogo de Juan Bautista Orriols, Librería de F. Ribalta y Marcelino Giró, Barcelona, 172 p.
- 1986b Descentralización municipal y reorganización de los Ayuntamientos. Memoria premiada en el Certamen literario celebrado por el Ateneo Tarrasense en 1984, Imp. Casa prov. de Caridad, Barcelona, 15 p.
- 1986c Banchs Agrícolas, Impr. Barcelonesa, Barcelona, 15 p.
- 1896? Sociedades Cooperativas, Estudio económico-social acerca de la importancia de las sociedades cooperativas y medios prácticos para fomentarlas, Tip. Balmes, Casamajó i C^a, Barcelona, 47 p.

Antoni TORRENTS MONNER

- 1901 Al gran Catalán. Corona de siemprevivas a la memoria del esclarecido catalán el Excmo Sr. D. Francisco de Paula Rius y Taulet, Tip. J. Casamajó, Barcelona, 24 p.
- 1902 La Sociedad. Discurso presidencial al inaugurarse el curso de la Academia Científico-Mercantil de Barcelona en (...) 1901, Tip. Abadal, Barcelona, 20 p.
- 1904 El impuesto de Consumos. Modo de transformar el impuesto (...) sin ser gravoso, proporcione mayores recursos a los Ayuntamientos y Diputaciones, Bayer herm., Barcelona, 16 p.
- s. a. Causas que originan la crisis agrícola y medios que deberían emplearse para conjurarla, Balmas, Casamajó i C^a, Barcelona, 16 p.

Gabriel TORTELLA CASARES

- 1973 Los orígenes del capitalismo en España, Banca, Industria y Ferrocarriles en el siglo XIX, Editorial Tecnos, Madrid, XXII + 407 p.

Juan TRÍAS VEJARANO

- 1975 Almirall y los orígenes del catalanismo, Siglo XXI, Madrid.

Manuel TUÑÓN DE LARA

- 1975 La España del siglo XIX 1 (De las Cortes de Cádiz a la Primera República), Editorial Laia, Ediciones de Bolsillo, 312, Barcelona, 317 p. (1a ed., Librería Española, París 1961; 2a ed., Librería Española, París, 1968; 3a ed., Librería Española, París,

Manuel TUÑÓN DE LARA

- 1975 1971; 4a ed. (1a ed. de bolsillo), Laia, Barcelona, diciembre 1973; 5a ed. (2a ed. de bolsillo), Laia, Barcelona, febrero 1974; 6a ed. (3a ed. de bolsillo), Laia, Barcelona, mayo 1975).

Juan TUTAU

- 1886 Las crisis. Monetarias, bursátiles, mercantiles e industriales. Precedidas de un prólogo de D. Francisco Pi y Margall, Tip. La Acad., Evaristo Ullastres, Barcelona, XV + 151 p.

Enric UCELAY DA CAL

Vegeu: Borja de RIQUER (1987)

"UN OYENTE PROTECCIONISTA"

Vegeu: Genaro MORQUECHO Y PALMA (1862)

UNIÓN CATALANISTA

- 1900 Bases para la Constitució Regional Catalana acordades per la Assamblea de Delegats celebrada a Manresa los días 25, 26 y 27 de Mars de 1892, Estampa de "La Renaixensa", Barcelona, 15 p.

Casimir URECH I CIFRÉ

- 1869 Estudios sobre la riqueza territorial de las islas Baleares, dedicados á las Córtes Constituyentes por D. ...., sócio de mérito de la Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País, Establecimiento Tipográfico de Felipe Guasp, Palma, 583 p.

Antoni Vallès

- 1881 Discurso pronunciado por... en el meeting libre-cambista que tuvo lugar en el Teatro de la Zarzuela de Madrid el día 26 de Junio de 1881, Imp. Suc. de Ramírez y Cía, Barcelona, s. a., 4 p.

Josep VALLS I VICENS

- 1883 Articles crítics sobre algunas de las costums catalanas, Tip. "La Renaixensa", Barcelona, 37 p.

Jaume VICENS VIVES

- 1974 Coyuntura económica y reformismo burgués, a Coyuntura económica y reformismo burgués y otros estudios de historia de España (1a ed. de l'article a "Estudios de Historia Moderna", IV, Barcelona, 1954, pp. 351-391), Nota preliminar y selección de textos de Josep Fontana, Ariel Quincenal, 8, Editorial Ariel, Esplugues de Llobregat, 4a ed., (1a ed. 1969), pp. 15-58.

Jaume VICENS VIVES i Montserrat LLORENS

- 1958 Industrials i polítics del segle XIX. Biografies catalanes, Sèrie històrica, núm. XI, Editorial Vicens-Vives, Barcelona, 1961 (reimpressió) (Primera edició, 1958), 444 p.

Pierre VILAR

- 1963 Histoire de l'Espagne, "Que sais-je?" núm. 275, 5è édition (1ère édition, 1947), Presses Universitaires de France, París, 128 p.
- 1974 Ernest Lluch i la història del pensament econòmic a Catalunya, dins "Serra d'Or", any XVI; núm. 180, setembre, pàg. 49.

Jaume VIÑAS

Vegeu: Andreu de SARD (1889)

Ricard VINYES

- 1983 La "norma" republicana, el darrer trajecte de la utopia liberal, dins Carles Pi i Sunyer, L'aptitud econòmica de Catalunya, Edicions de La Magrana i Diputació de Barcelona, Barcelona (1a ed., Barcelona, 1927 i 1929, 2 vols.), XXII + 374 pp. (pp. V-XXII).

V.V.A.A.

- 1988 Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari 1888-1988, Comissió Ciutadana per a la commemoració del Centenari de l'Exposició Universal de Barcelona de l'any 1888. Direcció: Ramon Grau; coordinació i selecció de textos: Ramon Grau i Marina López, L'Avenç, S. A., Barcelona, 572 p.

Pere YSÀS

Vegeu: Borja de RIQUER (1987)

Manuel ZAPATERO Y GARCÍA

- 1889 Diario de sesiones del Congreso Económico Nacional (Exposición Universal de Barcelona 1888), Imprenta de los Hijos de J. A. García, Madrid, 748 + VIII pp.

Josep ZULUETA I GOMIS

- 1892 Los ferrocarriles carboníferos de Cataluña, dins "Revista La España Regional", tom XIII, pp. 201 i ss.
- 1894 Liga de Productores del Principado de Cataluña, Rovira, Barcelona, 16 p.
- 1906a La supresión del impuesto de consumos y los presupuestos del Estado para 1906, Edit. Revista Mercurio, Barcelona.
- 1906b Revisión arancelaria, Documento parlamentario, Discurso pronunciado en el Congreso de los Diputados en la sesión del 22 de Enero de 1906, Tip. de M. Utset, Tarrassa.